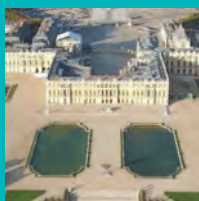
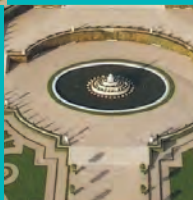
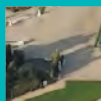
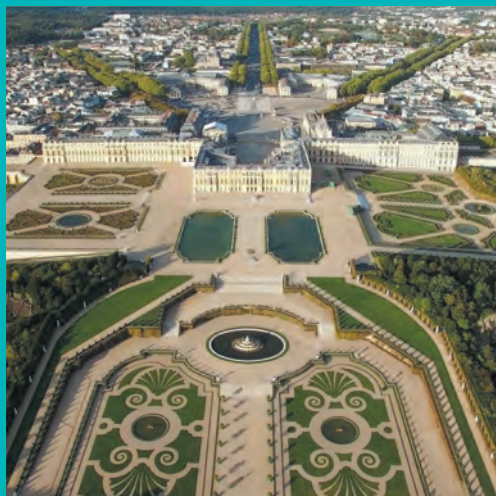

Олександр Гісем, Олександр Мартинюк

Всесвітня історія

8

Олександр Гісем, Олександр Мартинюк

Всесвітня історія

**Підручник для 8 класу
закладів загальної середньої освіти**

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України

Харків
Видавництво «Ранок»
2021

Зміст

Передмова.....	3
Повторення. Вступ.....	4
Розділ I. Великі географічні відкриття та становлення капіталістичних відносин	
§ 1. Відкриття європейців.....	6
§ 2. Колонізація Нового Світу. Наслідки та значення Великих географічних відкриттів	12
§ 3. Матеріальний світ і суспільство.....	16
§ 4. Повсякденне життя населення Західної Європи.....	20
Практичне заняття за розділом I	24
Узагальнення за розділом I	24
Тестові завдання для підготовки до тематичного контролю за розділом I.....	24
Розділ II. Високе Відродження. Реформація в Західній Європі	
§ 5. Гуманізм. Високе Відродження.....	25
§ 6. Реформація в Німеччині.....	30
§ 7. Поширення Реформації та Контрреформації в Європі	35
§ 8. Культура епохи Бароко. Народження нової європейської науки	40
Практичне заняття за розділом II.....	44
Узагальнення за розділом II.....	44
Тестові завдання для підготовки до тематичного контролю за розділом II.....	44
Розділ III. Держави Західної та Центральної Європи в XVI—XVII ст.	
§ 9. Становлення абсолютної монархії у Франції.....	45
§ 10. Завершення формування абсолютної монархії у Франції	51
§ 11. Володіння Габсбургів. Національно-визвольна війна в Нідерландах	56
§ 12. Англія.....	62
§ 13. Англійська революція	68
§ 14. Річ Посполита	74
§ 15. Міжнародні відносини в XVI — першій половині XVII ст. Тридцятилітня війна.....	79
Практичне заняття за розділом III	83
Узагальнення за розділом III	83
Тестові завдання для підготовки до тематичного контролю за розділом III.....	83
Розділ IV. Османська імперія. Держави Східної Європи в XVII—XVIII ст.	
§ 16. Османська імперія.....	84
§ 17. Московська держава	88
§ 18. Поява Російської імперії	95
§ 19. Річ Посполита у другій половині XVII — XVIII ст.....	99
Практичне заняття за розділом IV.....	104
Узагальнення за розділом IV.....	104
Тестові завдання для підготовки до тематичного контролю за розділом IV.....	104
Розділ V. Епоха Просвітництва	
§ 20. Просвітництво та промислова революція	105
§ 21. Освічений абсолютизм	112
§ 22. Міжнародні відносини XVIII ст.....	119
§ 23. Англійські колонії в Північній Америці. Війна за незалежність. Утворення США.....	124
Практичне заняття за розділом V.....	130
Узагальнення за розділом V.....	130
Тестові завдання для підготовки до тематичного контролю за розділом V	130
Розділ VI. Східний світ у XVI—XVIII ст.	
§ 24. Китай та Японія в XVI—XVIII ст.....	131
§ 25. Індія та Персія в XVI—XVIII ст.....	138
Узагальнення за розділом VI	142
Тестові завдання для підготовки до тематичного контролю за розділом VI.....	142

Шановні восьмикласники і восьмикласниці!

Перш ніж розпочати роботу з підручником, необхідно ознайомитися з його змістом і структурою. Матеріал об'єднано в шість розділів, кожен із яких містить кілька параграфів, що, у свою чергу, поділяються на пункти. У тексті ви зустрінете слова й дати, виділені жирним шрифтом. Це означає, що на них необхідно звернути особливу увагу.

Ви вже знаєте, що історія, як і будь-яка інша наука, має власну термінологію, і її необхідно розуміти. Підручник містить дати основних подій, визначення понять і термінів, інформацію про видатних історичних осіб. Працюючи на уроках і вдома, обов'язково перевіряйте себе, щоб переконатися, чи правильно ви запам'ятали основні події, персоналії, нові поняття й терміни.

Параграф розпочинається стислим викладом основних навчальних завдань і запитаннями на актуалізацію знань. Це допоможе вам пригадати вже відомий матеріал і підготуватися до сприйняття нового.

Важливу роль для розуміння навчального матеріалу відіграють наведені в підручнику документи, карти, ілюстрації, таблиці та схеми. Працюючи з параграфом, необхідно прочитати підібрані до нього документи та відповідати на запитання. Розглядаючи ілюстрації, звертайте увагу на підписи, які розкривають зміст зображеного. Схеми й таблиці унаочнюють зв'язки між складовими певного історичного явища, пояснюють його особливості тощо.

Параграф супроводжується проблемними завданнями та запитаннями до тексту, які допоможуть вам краще його зрозуміти.

Після кожного параграфа наведено запитання і завдання. Вони допоможуть вам здійснити самоперевірку, осмислити вивчений матеріал і закріпити практичні навички. За необхідності звертайтеся до додаткових джерел.

Підручник має інтернет-підтримку. На його сторінках розміщені QR-коди, за якими ви знайдете:

- тексти документів;
- додаткову інформацію до параграфів;
- матеріали для проведення практичних занять;
- завдання на узагальнення знань за розділами;
- онлайн-тестування для підготовки до тематичного контролю за кожним розділом.

Рубрики підручника

- Україна і світ
- Документи розповідають
- Цікаві факти
- Постать в історії
- Словник
- Проблемне запитання (завдання)
- Працюємо з хронологією
- Чи погоджуєтесь ви з тим, що... Чому?
- Запитання і завдання
- Навчаємося у грі
- Відповідаємо на запитання
- Опрацьовуємо завдання
- Розвиваємо творчі здібності

Плани-схеми

Основні дати

Словник

Повторення. Вступ

ОПРАЦЮВАВШИ ЦЕЙ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ: що таке Новий та Ранній Новий час і якою є їхня періодизація; якими є основні особливості Раннього Нового часу в історії України.

ПРИГАДАЙТЕ: 1. Що таке історія? 2. Чим відрізняється історія як наука та навчальний предмет? 3. На які періоди поділяються все-

світня історія та історія України? 4. Назвіть характерні ознаки європейського Середньовіччя. 5. Укажіть основні здобутки населення України Княжої доби. 6. **Колективне обговорення.** Висловіть свою думку щодо того, чому для сучасної молодшої людини корисно знати події, що відбувалися за часів Середньовіччя.

? Чи можна вважати Ранній Новий час новим кроком у поступальному розвитку людства?

Новий час (Модерна доба) — період всесвітньої історії після Середньовіччя, що передував Новітній історії. Історію, що настала після Середніх віків, українські дослідники поділяють на два періоди: **Нову** і **Новітню історію**. Західноєвропейські історики всю історію після Середньовіччя називають Сучасною історією.

Ранній Новий час (Ранньомодерна доба) — перший період історії Нового часу. Західноєвропейські дослідники визначають цю добу як Ранній сучасний європейський період.

1. Поняття та періодизація Нового часу. Цього року ви продовжите вивчати події всесвітньої історії та історії України. У попередніх класах ви познайомилися з історією Стародавнього світу та Середніх віків. У 8 класі ви розпочнете розгляд **історії Нового часу**, або Модерної доби (часу, періоду), що вивчає події кінця XV — початку XX ст. Цього року на вас чекають події її першої частини — **Раннього Нового часу**, або Ранньомодерної доби (часу, періоду), які відбувалися з кінця XV до кінця XVIII ст.

Визначальними явищами цього періоду всесвітньої історії вважають протестантську Реформацію, європейські релігійні війни, Великі географічні відкриття та початок європейського колоніалізму, виникнення в країнах сильних централізованих урядів, початок формування національних держав, що є попередниками сучасних держав, епоху Просвітництва й досягнень першого етапу промислової революції. Ознакою нового періоду всесвітньої історії став поступовий занепад традиційних цивілізацій Сходу та формування культурного й політичного панування Західного світу, що є змістом явища, яке західноєвропейські дослідники назвали Великою дивергенцією (від латин. «розходження»). Про зміст названих явищ ви дізнаєтеся, вивчаючи відповідні теми.

2. Особливості Раннього Нового часу в історії України. Події, що відбувалися впродовж Раннього Нового часу в Україні, свідчать, що навіть за умов відсутності власної

ПЕРІОДИЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРЕДМЕТА «ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ»

Назва періоду	Хронологічні межі
Первісне суспільство	Поява людини на Землі — 3 тис. років до н. е.
Стародавній світ	3 тис. років до н. е. — 476 р.
Середні віки	476—1492 рр.
Новий час (Модерна доба)	I період: Ранній Новий час (Ранньомодерна доба): кінець XV — кінець XVIII ст. II період: кінець XVIII — початок XX ст.
Новітній час	I період: 1914—1945 рр. II період: 1945 р. — сьогоднішня

? **Робота в парах.** Обговоріть і визначте, для чого дослідники застосовують історичну періодизацію.

державності й перебування у складі інших держав вона залишалася складовою європейського історичного процесу та зберігала можливість впливати на нього.

Чимало дослідників визначають Ранній Новий час в Україні як Козацьку добу, початок якої припадає на виникнення нового суспільного стану — козацтва (кінець XV — початок XVI ст.), а завершення — на остаточну втрату ним політичної влади. Зі сторінок підручника з історії України цього року ви дізнаєтеся про участь українського козацтва в європейському історичному процесі цього періоду. Центральною подією стала Національно-визвольна війна українського народу проти панування Речі Посполитої в середині XVII ст. і створення української козацької держави — Війська Запорозького.

Чи погоджуєтесь ви з тим, що... Чому?

- Ранній Новий час став періодом змін для християнської Західної Європи, а також важливим етапом для розвитку України.

Запитання і завдання

1. Перевірте набуті знання за навчальною грою «Хто більше». *Правила гри.* Окремі учні та учениці, пари або команди отримують завдання за встановлений час пригадати й навести якомога більше дат, визначень термінів і понять, персоналій, які характеризують добу Середньовіччя в Європі або Україні (визначає вчитель/вчителька). Перемагають ті, чий перелік буде довшим.
2. Що таке Новий і Ранній Новий час? Якими є їхні хронологічні межі? 3. Назвіть визначальні явища, які характеризують Ранній Новий час. 4. Які з особливостей Раннього Нового часу в історії України, на вашу думку, є найважливішими? Чому?
5. Висловіть своє ставлення щодо суджень (думок, які потрібно обґрунтувати, тобто підтвердити істинність фактами), наведених після основного тексту параграфа. Надалі таку вправу рекомендується виконувати індивідуально після кожного параграфа з метою самоперевірки знань. 6. **Робота в парах.** Розпочніть роботу над складанням синхронізованої хронологічної таблиці «Європа в Ранньомодерну добу».

Період, дата (століття, десятиліття або рік)	Події на землях України	Події поза межами України	Примітки
Ранньомодерна доба (кінець XV — кінець XVIII ст.)			

7. Напишіть есе за темою «Чи потрібні знання з історії сучасній молодій людині в Україні? (Скористайтеся планом-схемою «Як написати есе», наведеним в електронному додатку до підручника.)

? Що вам відомо про роль українського козацтва в історії України?

Період Раннього Нового часу, який в історії України називають Козацькою добою, уславився багатьма подіями, історичними персоналіями та явищами. Про це ви дізнаєтеся з підручника історії України.

Як і інші регіони тогочасної Європи, Україна зазнала впливів Відродження, Реформації та Контрреформації. З'явилися перші переклади Святого Письма народною мовою та виник новий жанр — полемічна література. На основі тогочасних європейських традицій розвивалися українські освіта, наука й мистецтво.

Поява Конституції Пилипа Орлика засвідчила наявність усвідомленого прагнення українського народу дотримуватися норм демократії, несприйняття будь-яких обмежень його прав і деспотизму. Це також відповідало тенденціям, що виникли в той час у європейському політичному житті.

Працюємо з хронологією

- **Кінець XV — початок XX ст.** — Новий час (Модерна доба).
- **Кінець XV — кінець XVIII ст.** — Ранній Новий час (Ранньомодерна доба).

Розділ I. Великі географічні відкриття та становлення капіталістичних відносин

§ 1. Відкриття європейців

ОПРАЦЮВАВШИ ЦЕЙ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ: якими були причини й передумови Великих географічних відкриттів; про подорожі та географічні відкриття португальських мореплавців і Х. Колумба; як відбулася перша навколосвітня подорож; про особливості цивілізації доколумбової Америки.

ПРИГАДАЙТЕ: 1. Які уявлення про світ панували за часів Середньовіччя? 2. Якими були життя та культура народів Індії наприкінці XV ст.? 3. Що ви знаєте про морський похід вікінгів до Північної Америки?

? Чи погоджуєтесь ви з тим, що Великі географічні відкриття розпочалися тоді, коли для цього сформувалася відповідна ситуація? Поясніть свою точку зору.

Великі географічні відкриття — умовний термін для позначення історичного процесу, що розпочався в середині XV ст. і був пов'язаний із розширенням західноєвропейською цивілізацією свого життєвого простору.

Сучасний пам'ятник Великим географічним відкриттям у Лісабоні (Португалія). XX ст.

1. Причини й передумови Великих географічних відкриттів. Добою **Великих географічних відкриттів** в історії людства називають період, під час якого європейці відкрили нові землі й морські шляхи до Африки, Америки, Азії та Океанії.

Більшість дослідників визначають хронологічні межі Великих географічних відкриттів як час **від середини XV до середини XVI ст.** Розглянемо їх основні причини.

Наприкінці Середніх віків торгівля з країнами Сходу набула постійного характеру. Різноманітні східні товари — прянощі, ювелірні вироби, тканини тощо — стали звичними для європейців. Однак у другій половині XV ст. ситуація ускладнилася внаслідок загарбання Османською імперією Близького Сходу. Різні побори з торговельних караванів і кораблів, грабунки, піратство робили торгівлю дуже ризикованою, невігідною та нерегулярною. З'явилася велика кількість посередників (арабів, італійців), що призводило до подорожчання товарів. Шлях до Індії через Єгипет і Червоне море повністю контролювали араби, які не допускали сюди європейців. Купці й моряки країн Західної Європи замислювалися над пошуком нового морського шляху до Індії в обхід арабів і турків.

До пошуків морського шляху до Індії європейців підштовхувала й необхідність у золоті та сріблі, яких бракувало в Західній Європі.

Основні передумови Великих географічних відкриттів:

- Утворення в Європі великих централізованих держав, які мали необхідні кошти для спорядження та фінансування мандрівок за океан. Насамперед це Іспанія, а також Англія, Франція і Португалія.
- Підтримка католицької церкви, що ставилася до підкорення нових земель як до своєрідного хрестового походу проти язичників із метою навернення їх до християнства.

- У результаті успішного завершення Реконкісти виникла велика кількість дрібного іспанського й португальського дворянства, яке поєднувало військовий досвід із прагненням наживи й релігійним фанатизмом.
- Створення нових і вдосконалення наявних навігаційних приладів і карт, поява нових типів морських кораблів: морського компаса, астролябії, портолана (морської компасної карти), трищоголової каравели.

Першими серед європейських держав нові шляхи до країн Сходу почали шукати Португалія та Іспанія.

2. Географічні відкриття португальців. Сприятливе географічне положення, оволодіння арабською географією та математикою, морською справою сприяли перетворенню Португалії в XV ст. на морську державу. Здійснення перших дослідницьких морських експедицій португальців було пов'язане з діяльністю принца Енріке Мореплавця.

Португальці намагалися знайти шлях до берегів Індії, пропливши вздовж західного узбережжя Африки та обігнувши її з півдня. Одночасно починаючи із 40-х рр. XV ст. вони регулярно споряджали експедиції до Західної Африки за прянощами, слоновою кісткою, золотим піском, невільниками. На карті Африки з'явилися назви «Перцевий Берег», «Берег Слонової Кістки», «Золотий Берег», «Невільничий Берег». Із нових земель до скарбниці Португалії надходили величезні прибутки.

У 1488 р. мореплавець Бартоломеу Діаш, плівучи вздовж західного узбережжя Африки, зміг досягти її південного краю, обігнути його й вийти до Індійського океану. Проте далі він іти не наважився через загрозу бунту моряків. Крайню південну точку Африки назвали спочатку Мисом штормів, а пізніше мисом Доброї Надії, сподіваючись, що наступні мореплавці зможуть дістатися берегів Індії.

Улітку 1497 р. португалець Васко да Гама на чотирьох кораблях із близько 170 членами команди вирушив із Лісабона. Пропливши вздовж західного узбережжя Африки та обминувши мис Доброї Надії, В. да Гама дістався Мозамбіку. Після короткої зупинки кораблі рушили далі.

20 травня 1498 р. португальські кораблі увійшли до індійського порту Калікут. Наприкінці року, домовившись про торгівлю з місцевим правителем, В. да Гама вирушив додому. Через два роки після початку експедиції він повернувся до Португалії. Це була перша європейська експедиція, яка потрапила до Індії морським шляхом.

Захопивши контроль над східним шляхом до Індії, португальці намагалися знайти й західний шлях. У 1500 р. португальська ескадра під керівництвом Педру Кабрала відкрила Бразилію та оголосила її власністю Португалії.

? Чи погоджуєтеся ви з твердженням, що географічні відкриття португальців мали важливе значення для розвитку мореплавства? Поясніть свою думку.

Значення експедиції В. да Гама полягало в тому, що вона відкрила морський шлях до Індії вздовж західного узбережжя Африки. Водночас це відкриття заклало підвалини виникнення Португальської **колоніальної імперії**. Великих територій португальці зазвичай не захоплювали, а створювали на узбережжі численні, добре укріплені **факторії**. Торгівлю прянощами було оголошено монополією (винятковим правом) португальського короля. Купці, які привозили цей товар до Лісабона, отримували 800% прибутку. Для збереження високих цін король дозволяв завозити до Європи лише п'ять-шість кораблів прянощів на рік.

Колоніальна імперія — держава, яка захопила певні території та приєднала їх до свого складу як колонії.
Колонія — залежна територія, що перебуває під владою іншої держави (метрополії).
Факторія — торговельна контора або поселення, організоване купцями в колонії.

? Поміркуйте, чим була важливою для тогочасних європейців подорож Х. Колумба. Пояснить свою думку.

П. Тосканеллі вважав Землю кулею, а західний шлях із Європи до Сходу — найкоротшим. Він склав карту світу, на якій Азія була позначена на західному узбережжі Атлантичного океану. За його обчисленнями, шлях до Китаю та Індії через Атлантику був набагато коротшим, ніж навколо Африки. Проте П. Тосканеллі помилився у визначенні розмірів Землі та, відповідно, відстані від Європи до Азії. Згодом казали, що це була велика помилка, завдяки якій було здійснено велике відкриття.

Христофор Колумб.
Художник Себастьяно дель Пйомбо. 1519 р.

Тордесільяська угода — договір між Іспанією та Португалією про розподіл сфер впливу у світі.

3. Плавання Х. Колумба до Америки. Першим дістатися Індії західним шляхом спробував іспанський мореплавець Х. Колумб, який захопився поглядами італійця Паоло Тосканеллі. Карта й розрахунки П. Тосканеллі переконали мореплавця в можливості дістатися Індії, рухаючись на захід через Атлантичний океан.

В Іспанії Х. Колумб запропонував свій проект королю Фердинанду й королеві Ізабелі. Королева погодилася на цю пропозицію, оскільки успішне завершення експедиції мало принести чимало прибутків Іспанії завдяки позбавленню португальців виняткового права на західноафриканські торговельні шляхи до «Індії» (Східної та Південної Азії).

3 серпня 1492 р. експедиція Х. Колумба у складі трьох каравел (суден) — «Санта-Марія», «Пінта» і «Нінья» — із командою 90 осіб вийшла в море. Подорож тривала понад два місяці. Нарешті моряки побачили землю. Невеликий острів було проголошено володінням іспанського короля, а на його березі встановлено іспанський прапор. Острів отримав назву Сан-Сальвадор, тобто острів Святого Спасителя. Саме цей день, 12 жовтня **1492 р.**, вважається датою відкриття Америки.

Х. Колумб також відкрив острови Куба та Гаїті (спочатку його назвали Еспаньйола) та повернувся до Іспанії. Тут він триумфально повідомив королю про відкриті на заході землі, які вважав Індією, але золота майже не привіз. Королівський двір був розчарований. Як віцекороль нових земель Х. Колумб здійснив ще три подорожі, під час яких відкрив Малі Антильські острови, острови Пуерто-Рико, Ямайка, Тринідад тощо, дослідив узбережжя Центральної Америки.

До кінця життя Х. Колумб так і не дізнався, що завдяки його експедиції було відкрито нову частину світу. Він вважав ці землі Західною Індією, або Вест-Індією. Назву «Америка» відкритий Х. Колумбом материк отримав за ім'ям італійського мандрівника Америго Веспуччі, який, дослідивши ці землі, заявив, що це не Азія, а «Новий Світ». Із 1507 р. його позначали на картах як «Землі Америго», а із часом просто «Америка» (за латинською версією імені Веспуччі).

Відкриття Х. Колумба призвели до загострення суперництва між Іспанією та Португалією за право володіти новими землями. Для врегулювання суперечок за посередництва Папи Римського Александра VI ці держави уклали в місті Тордесільяс у 1494 р. угоду, за якою встановлювалася межа від полюса до полюса приблизно за 30-градусним меридіаном, на захід від островів Зеленого Мису. Усі відкриті землі та води на захід від неї ставали іспанськими, а на схід — португальськими.

Проте це розмежування було зроблено лише в Західній півкулі. Згодом нове протистояння суперників сталося на Молуккських островах (спочатку їх назвали «Островами

Прянощів»). Тоді в 1529 р. в Сарагосі було укладено нову угоду про поділ нових земель у Східній півкулі за 17-градусним меридіаном на схід від Молуккських островів.

4. Відкриття Тихого океану. Перша навколосвітня подорож Ф. Магеллана. Після смерті Х. Колумба учасники його експедицій продовжили дослідження відкритих земель. У 1513 р. іспанська експедиція на чолі з Васко Нуньесом де Бальбоа вперше перетнула Панамський перешийок, шукаючи легендарну «країну золота» — Ельдорадо. Перед мандрівниками відкрився Тихий океан. Проте вони не знали його справжніх розмірів і назвали океан Південним морем. Після цього відкриття в іспанців знову виникло бажання відшукати західний шлях до Індії.

Першим, хто знайшов західний шлях до Індії та здійснив першу в історії навколосвітню подорож, став португалець Фернан Магеллан.

У 1519 р. експедиція з п'яти кораблів вийшла в море та взяла курс на захід. Подорож тривала три роки. Ф. Магеллан дістався південного краю Америки та знайшов потоку (тепер вона називається Магеллановою), яка з'єднувала два океани. Під час подорожей була чудова погода, і мореплавець назвав цей океан Тихим.

Навесні 1521 р. експедиція досягла островів біля східного узбережжя Азії, які згодом назвали Філіппінськими. На цих островах у сутичці з місцевими племенами Ф. Магеллан загинув. Два кораблі, які залишилися під командуванням Себастьяна д'Елькано (1487—1526), дісталися Молуккських островів і, захопивши вантаж прянощів, рушили додому.

У 1522 р. мореплавці повернулися до Іспанії. Із п'яти кораблів уцілів лише один із символічною назвою «Вікторія» («Перемога»), із 253 учасників експедиції на ньому перебувало лише 18 осіб.

Завдяки першій навколосвітній подорожі іспанці отримали знання про світ та океани, які допомогли їм у подальших дослідженнях і колонізації Філіппін. Західний шлях не замінив східний шлях навколо Африки, але наступні іспанські експедиції користувалися інформацією Ф. Магеллана для переходів від узбережжя Мексики до Філіппін.

5. Цивілізації доколумбової Америки. У 1992 р., коли весь світ святкував 500-річчя першої експедиції Х. Колумба, уперше замість звичних слів «відкриття Америки» цю подію назвали «зустріччю двох цивілізацій».

Х. Колумб відкрив шлях до землі, на якій люди жили ще 25—30 тис. років тому. У судових журналах експедиції 1492 р. залишилися свідчення про першу зустріч мандрівників з індіанцями: «Вони приносили клубки бавовняної пряжі, папуг, дротики та інші речі, які довелося б довго описувати, і все віддавали за будь-який предмет, що

? Яке значення для вивчення Землі мала подорож Ф. Магеллана? Поясніть свою думку.

Із листа Х. Колумба до іспанського короля Фердинанда та королеви Ізабелі (18 жовтня 1498 р.)

Звідси можна... відправляти всіх рабів, яких можна буде продати, і барвникове дерево. Якщо відомості, що я маю, правильні, то... можна продати 4000 рабів... У Кастилії, Португалії, Арагоні, Італії, Сицилії... дуже великий попит на рабів, і я вважаю, що вони надходять у недостатній кількості з Гвінеї. А раби із цих земель, якщо їх привезуть [у згадані країни], коштуватимуть утричі дешевше за гвінейських... А платня за перевезення [рабів] надходитиме з перших грошей, отриманих від продажу рабів. І нехай навіть помирають раби в дозорі — адже не всім їм загрожують така доля...

? **Робота в парах.** Обговоріть і визначте: **1.** Які факти наводить автор листа? **2.** У чому він прагне переконати правителів Іспанії? **3.** Яку оцінку можна дати ставленню Х. Колумба до корінного населення відкритих ним земель?

? Яке формулювання ви вважаєте більш відповідним для характеристики пов'язаної з ним події: «відкриття Америки» чи «зустріч двох цивілізацій»? Чому?

Доколумбові цивілізації — цивілізації, які існували на материках Північна і Південна Америка й зникли після появи там європейських колоністів.

Піраміда Сонця — найбільша споруда доколумбового міста Теотіуакан (Мексика). Сучасний вигляд

Мачу-Пікчу («стара вершина») — доколумбове місто інків, розташоване в Андах (Перу). У 2007 р. удостоєне звання нового «чуда світу». Сучасний вигляд

їм пропонували. Я був дуже уважним до них і наполегливо дізнавався, чи мають ці люди золото...». Ці слова Х. Колумба не віщували місцевому населенню Америки нічого доброго. Для більшості європейських відкривачів нових земель на першому місці було власне збагачення.

При цьому вони не уявляли того, що культури народів доколумбової Америки налічували декілька тисячоліть і мали досить високий рівень розвитку. Приблизно 4 тис. років тому тут виникло рільництво. Індіанці вирощували невідомі в Європі культури — кукурудзу, картоплю, какао, томати, соняшник та інші. Проте вони не вміли виплавляти залізо, не користувалися такими відомими у Старому Світі досягненнями, як колесо, плуг, вогнепальна зброя. Зброю та знаряддя праці вони виготовляли з каменю, дерева тощо.

У Південній і Центральній Америці існувало кілька цивілізацій. Найрозвиненіші були в ацтеків — на Мексиканському нагір'ї, майя — на півострові Юкатан і у Гватемалі, інків — в Андах і на Болівійському нагір'ї. У цих народів уже були держави, багато гарних міст, що з'єднувалися мережею брукованих доріг. Вулиці міст прикрашали кам'яні храми та палаци правителів. Через річки зводилися мости, існувала навіть пошта. Цивілізація майя мала систему ієрогліфічної писемності, глибокі знання з астрономії та математики. Вони розробили календар, яким користувалися й інші народи Центральної Америки. Ацтеки створили імперію, яка нагадувала класичні деспотії Стародавнього Сходу. Високого рівня розвитку досягла медицина. У книжках ацтекських лікарів було описано 251 лікарську рослину. Більшість із них невідома сучасній науці.

Найбільшою за площею розселення та кількістю населення була імперія інків. У їхній державі існували писані закони. Вони вміли виплавляти мідь, із якої, зокрема, робили монети у вигляді сокирок. У містах існували водогони. Інки були єдиною цивілізацією доколумбової Америки, що, крім міді, золота, срібла, платини та сплавів із них, уміла виготовляти бронзу.

Фернан Магеллан більшу частину свого життя провів у морських експедиціях. Коли португальський король відправив 35-річного мореплавця у відставку із зєбрацькою пенсією, той запропонував свої послуги молодому королю Іспанії Карлу I.

Ф. Магеллан мав намір досягти Молуккських островів із заходу: адже якщо вони лежать ближче до Америки, ніж до Індії, то за Тордесільяською угодою володіти ними мають право іспанці. Ф. Магеллан був переконаний, що знайде новий прохід з Атлантичного океану до Тихого.

Фернан Магеллан. Невідомий художник XVII ст. Галерея Уффіці (Флоренція)

Чи погоджуєтесь ви з тим, що... Чому?

- Пошуки нових шляхів до країн Сходу й зростання потреб у золоті та сріблі стали головними причинами Великих географічних відкриттів.
- Завдяки здійсненим відкриттям португальці першими створили колоніальну імперію, населення якої на початку XVI ст. становило близько 1 млн осіб.
- Загострення боротьби між Португалією та Іспанією за нові землі спричинило перший в історії поділ сфер впливу у світі.
- Завдяки подорожі Ф. Магеллана було вперше доведено, що Земля є кулею, та отримано загальні відомості про її розміри.
- У доколумбовій Америці існували досить розвинені цивілізації, розвитку яких перешкодили європейські завоювання.

Запитання і завдання

1. Перевірте набуті знання за навчальною грою «Відгадайте героя/героїню».
- Правила гри.* Учитель/вчителька записує на картці прізвище історичного діяча/діячки та кладе її до конверта. Учні та учениці мають за допомогою заздалегідь визначеної кількості запитань (наприклад, десяти) відгадати, про кого йдеться. Учитель/вчителька може відповідати лише «так», «ні», «частково». Гру можна проводити в парах, малих групах або з усім класом.
2. Сукупність яких причин і передумов зробило можливими Великі географічні відкриття? Які з них, на вашу думку, є найважливішими? Чому? 3. Яким був внесок португальських мореплавців у Великі географічні відкриття? 4. Укажіть значення першого плавання Х. Колумба для просторового розширення впливу європейської цивілізації на світ. 5. Яку роль у подіях епохи Великих географічних відкриттів відіграла мандрівка експедиції Ф. Магеллана? 6. Назвіть факти, які свідчать про досить високий рівень розвитку цивілізацій народів доколумбової Америки.
7. Простежте за картою напрямки морських експедицій європейців кінця XV — першої половини XVI ст. і визначте їх результати. 8. Складіть таблицю «Географічні відкриття кінця XV — першої половини XVI ст.».

Рік відкриття	Хто очолював експедицію	Держава — організатор експедиції	Зміст відкриття	Історичне значення

9. Робота в парах. Додайте до синхронізованої хронологічної таблиці (с. 5) відомості про Великі географічні відкриття, подорожі Х. Колумба, В. да Гама і Ф. Магеллана. (У подальшій роботі до таблиці необхідно додавати дати, розміщені в рубриці «Працюємо з хронологією».)

10. Колективне обговорення. Поясніть, як ви розумієте судження, що відкриття Америки Х. Колумбом було великим відкриттям, здійсненим через велику помилку.

Працюємо з хронологією

- **Середина XV — середина XVI ст.** — Великі географічні відкриття.
- **1492 р.** — відкриття Америки Х. Колумбом.
- **1498 р.** — відкриття західного шляху до Індії В. да Гамою.
- **1519—1522 рр.** — перша навколосвітня подорож Ф. Магеллана.

Васко да Гама. Художник Антоніо Мануель де Фонсела. 1838 р.

Амеріго Веспуччі. Художник Кріспейн ван де Пас. Гравюра 1590 р.

? Які риси характеру персонажів відобразили автори портретів, наведених на с. 8—11? Поясніть свою думку.

§ 2. Колонізація Нового Світу. Наслідки та значення Великих географічних відкриттів

ОПРАЦЮВАВШИ ЦЕЙ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ: як відбулося завоювання Нового Світу; про особливості перших європейських колоній і становище індіанців; у чому полягали наслідки та значення Великих географічних відкриттів.

ПРИГАДАЙТЕ: 1. Де пролягали основні торговельні шляхи з країнами Сходу до XVI ст.? 2. Що вам відомо про рівень розвитку народів доколумбової Америки? 3. Що таке колонізація?

? Чи є доцільним термін «Конкіста» для характеристики подій, що відбувалися в той час у Новому Світі? Чому?

Е. Кортес завоював державу ацтеків із відносно невеликими втратами. Їхній правитель Монтесума зустрів іспанців як друзів і запросив їх до столиці своєї держави — міста Теночтітлан, розташованого посеред озера. Однак коли Монтесума та його наближені увійшли до будинку, де оселився Е. Кортес, іспанці раптово зачинили його ворота й захопили правителя ацтеків у полон, а згодом убили. У палаці Монтесуми іспанці знайшли скарбницю ацтеків і пограбували її. Між ацтеками та іспанцями виникла збройна сутичка. Е. Кортес наказав відступати. Коли іспанці, атаковані ацтеками, у паніці скупчилися на містку через дамбу, він обвалював її. У провалля падали коні, поранені іспанці. Проте Е. Кортесу вдалося вирватися з пастки, забравши частину скарбів. За рік Е. Кортес повернувся. Місто Теночтітлан іспанці зруйнували, а на його місці заснували нову столицю — Мехіко.

1. Конкістадори в Новому Світі. У 1495 р. король і королева Іспанії видали указ, яким дозволяли всім охочим споряджати експедиції до нових земель на заході для пошуків золота й інших цінних ресурсів. Дві третини знайденого вони мали віддавати до королівської скарбниці. Завдяки цьому іспанська корона вирішувала одразу дві важливі проблеми: позбавлялася тієї небезпечної сили, якою були численні войовничі ідальго (дворяни), що не знаходили заняття на батьківщині після завершення Реконкісти, і забезпечувала нове джерело прибутків.

Так розпочалася Конкіста (ісп. *conquista* — завоювання) Нового Світу, яка за змістом була іспанською колонізацією Америки. Її учасників — **конкістадорів**, за різними оцінками, налічувалося 5—10 тис. осіб. Маючи перевагу в озброєнні, конкістадори досить швидко розгромили індіанців та підкорили їхні держави. На початок XVII ст. в Америку переїхало до 200 тис. осіб, серед яких конкістадори становили незначну частину. Тривала Конкіста в різних регіонах по-різному. Більшість підкорених іспанцями земель звільнилася від їхньої залежності та здобула незалежність на початку XIX ст.

У 1508 р. конкістадор Хуан Понсе де Леон заснував перше європейське поселення в Новому Світі на острові Пуерто-Рико, а через п'ять років захопив півострів, який назвав «Квітуца земля» — Флорида. У 1517—1518 рр. іспанські конкістадори розпочали завоювання держави майя — найдавнішої з доколумбових цивілізацій Америки. Далі вони взялися за підкорення ацтеків.

У 1519 р. до держави ацтеків вирушив загін іспанців на чолі з Ернаном Кортесом. Висадившись на берег, він наказав спалити кораблі. Цим вчинком Е. Кортес продемонстрував, що відступати й повертатися додому не збирається. Діючи рішуче й жорстоко, він підкорив ацтеків.

Е. Кортес став намісником Нової Іспанії (так іспанці називали Мексику). Протягом декількох років підпорядкувавши її територію, іспанці стали володарями чи не найбагатших у світі золотих і срібних копалень.

Одночасно із завоюванням Мексики іспанські конкістадори рушили до Південної Америки. Їх приваблювали розповіді про багаті на золото та срібло землі країни Піру (або Перу). Ці землі в той час входили до імперії інків.

Протягом 1524—1530 рр. конкістадор Франсіско Пісарро підкорив державу інків. Завойовані землі було поділено на віцекоролівства Перу та Нова Іспанія (Мексика). Управляли ними призначені з Мадрида віцекоролі.

2. Перші колонії європейців у Новому Світі. Доля індіанців. На землі Нового Світу переїздили представники різних верств суспільства. Їх об'єднувало прагнення розбагатіти в будь-який спосіб. До місцевих жителів вони ставилися лише як до знаряддя, яке їм допоможе в цьому. Такі дії, а також завезені хвороби (чума, віспа, тиф) призвели до катастрофічного зменшення кількості місцевого населення. Так, із приблизно 40 млн населення доколумбової Америки на середину XVII ст. було втрачено від 50 до 90 %.

У тих, кому пощастило врятуватися, іспанці відбирали землі, а самих індіанців примушували працювати в копальнях, видобуваючи золото та срібло. Католицькі священники часто силою наvertsали їх на християнство. Індіанці масово вмирили від тяжкої праці, голоду, хвороб або вбивали себе і своїх близьких, щоб не бути рабами. Для того щоб замінити померлих на важких роботах, до Америки почали завозити темношкірих рабів з Африки. За одного такого раба на невольницьких ринках Бразилії в XVI ст. платили в 15 разів більше, ніж за раба-індіанця. Торгівля «живим товаром» приносила величезні прибутки. Вона тривала в Америці до першої половини XIX ст.

3. Наслідки і значення Великих географічних відкриттів. Географічні відкриття справили величезний вплив на економічне життя всієї Європи. Якщо раніше головні торговельні шляхи пролягали через Середземне й Балтійське моря, то тепер вони перемістилися в океани. Виникла світова торгівля, що налагоджувала зв'язки між окремими материками. Почалося формування світового ринку як складової частини економіки нового суспільства.

Місце Італії як найбільш розвиненої торговельної території в Європі посіли спочатку Португалія та Іспанія, а згодом — Нідерланди та Англія. Новими центрами ділової активності стали міста Кадіс і Севілья в Іспанії, Антверпен та Амстердам у Нідерландах, Лондон в Англії.

Безпосереднім наслідком Великих географічних відкриттів стала поява колоніальних імперій. Першими їх створили Португалія та Іспанія, згодом — Нідерланди, Англія, Франція. Володіння колоніями приносило країнам-власникам величезні прибутки. У той самий час колонії стали причиною **колоніальних війн**. Першою з них вважа-

? Дайте оцінку діям європейських колонізаторів щодо місцевого населення Нового Світу.

Ф. Пісарро за допомогою хитрощів захопив у полон «верховного інку» Атауальпу, знищивши при цьому 3 тис. інків. Коли Атауальпа зрозумів, що іспанців найбільше цікавить золото, то запропонував за свою свободу великий викуп: засипати золотом величезну кімнату на висоту піднятої руки, а дещо меншу кімнату двічі наповнити сріблом. Ф. Пісарро погодився на це. Два місяці інки збирали коштовності, щоб звільнити свого правителя. Проте Атауальпу все одно було страчено. Після смерті «верховного інки» загопи іспанських завойовників розсіялися по країні, грабуючи храми й палаци. Усі захоплені золоті речі вони розплавляли, знищуючи унікальні витвори мистецтва інків.

? Поміркуйте, чи був значним вплив Великих географічних відкриттів на світобачення, господарське та суспільне життя населення Європи й Нового Світу. Поясніть свою думку.

Колоніальні війни — збройні зіткнення між великими державами за перерозподіл колоній.

«Революція цін» — процес знецінення грошей унаслідок падіння вартості золота та зростання цін на товари першої необхідності.

? Як Великі географічні відкриття вплинули на формування нової європейської цивілізації?

Після Великих географічних відкриттів європейці навчилися вирощувати нові культури — кукурудзу, квасолю, картоплю, томати. Поширилося вживання шоколаду, цукру, земляних горіхів, тропічних фруктів, м'яса індички. Із появою картоплі європейці нарешті позбулися загрози голоду. Кукурудза стала поживною їжею для людей та кормом для худоби. Виробництво цукру в Бразилії та його продаж до Європи сприяли появі нових галузей харчової промисловості. Солодощі стали доступними не лише заможним, а й простим людям. У меню європейців з'явилися різноманітні рибні страви. Поширилося вживання какао, кави, чаю. З Америки європейці запозичили також звичку палити тютюн і грати з пружним каучуковим м'ячем (зародження сучасних баскетболу й волейболу).

ється спроба французів у 60-х рр. XVI ст. відібрати в іспанців північноамериканський півострів Флорида.

Одним із найважливіших наслідків Великих географічних відкриттів стала **«революція цін»**. У 40-х рр. XVI ст. ціни на більшість товарів почали стрімко зростати, що обурювало жителів Європи. Хліб у XVI ст. подорожчав в 5—7 разів. Європейці звинувачували в цьому скупників товарів, але справжня причина подорожчання полягала у величезній кількості золота та срібла, завезених до Європи з Америки й Індії. Саме це призвело до значного здешевлення золотих і срібних грошей та зростання цін на товари.

Найбільше постраждала від «революції цін» Іспанія, яка лише за XVI ст. вивезла з Нового Світу золота та срібла на 1,5 трлн доларів у сучасних цінах. Причому ці гроші витрачалися її монархом на придбання предметів мистецтва й ведення війн у Європі. Менше постраждали країни, де срібло та золото Нового Світу вкладалося в розвиток виробництва, завдяки чому зростала кількість товарів у продажу.

Епоха Великих географічних відкриттів охопила порівняно невеликий відрізок часу, але за цей період відбулися величезні зміни в уявленнях людей про світ, який їх оточував. На карті світу з'явилися нові континенти, острови, торговельні шляхи. Уже ніхто не мав сумнівів у тому, що Земля є кулею. Великі географічні відкриття стали поштовхом до нових досліджень, а також для розвитку природничих наук — географії, біології, астрономії, фізики, хімії.

Географічні відкриття змінили звичне для європейців світобачення. Уперше вони відчували, наскільки величезним і різноманітним є навколишній світ. Відома європейцям на

початку XVII ст. територія Землі збільшилася в шість разів порівняно з XIV ст. Зустріч з іншими народами допомогла їм краще усвідомити власну історичну єдність, спільність своїх релігійних і культурних традицій.

Чи погоджуєтесь ви з тим, що... Чому?

- Унаслідок завоювань іспанців у Новому Світі сформувалася найбільша на той час Іспанська колоніальна імперія, що простягалася від Вогняної Землі в Південній Америці до верхів'їв річки Ріо-Гранде в Північній Америці.
- Великі географічні відкриття справили важливий і неоднозначний вплив на розвиток як європейських країн, так і інших континентів.

Запитання і завдання

1. Перевірте набуті знання за навчальною грою «Аукціон». *Правила гри.* На аукціоні можна «придбати» бали за свої знання як розрахункову одиницю. Для цього учні та учениці мають навести правильні розгорнуті характеристики подій і явищ, розглянутих у параграфі (два-три речення). Одна правильна характеристика дає можливість отримати 1 бал. Характеристики не мають повторюватися.
2. Дайте власну оцінку діям іспанських конкістадорів у Новому Світі. Якими фактами ви можете її підтвердити? 3. Який термін, на вашу думку, доцільно використати щодо долі індіанців в іспанських і португальських колоніях? Чому? 4. **Колективне обговорення.** Підтвердьте або спростуйте судження, що життя населення Європи й Нового Світу зазнало суттєвих змін через Великі географічні відкриття.
5. Визначте, назвіть і покажіть на карті колоніальні володіння європейців у Новому Світі на середину XVII ст. 6. Простежте за картою, як змінювався простір впливу європейської цивілізації на світ. 7. **Робота в парах.** Продовжте роботу над укладанням синхронізованої хронологічної таблиці «Європа в Ранньомодерну добу» (с. 5).
8. Один іспанський конкістадор писав про індіанців: «Переважає частина цієї землі заселена й безправно захоплена дикими тваринами та нерозумними істотами або грубими дикунами, які внаслідок свого безбожного невігластва й богохульного ідолопоклонства гірші за хижаків». Висловіть своє ставлення до наведеного твердження. Як іспанські конкістадори виправдовували своє право на підкорення індіанців? Ким, на вашу думку, вони були у своєму ставленні до корінного населення Нового Світу? Чому? Дайте оцінку діям іспанських конкістадорів у Новому Світі. 9. Складіть листа до іспанського короля від особи Е. Кортеса або Ф. Пісарро, де повідомте про експедицію з підкорення індіанців.

Працюємо з хронологією

- **1495 р.** — початок Конкісти — завоювання Нового Світу.
- **60-ті рр. XVI ст.** — початок колоніальних війн.

Європейці Нового часу, захоплені процесом розширення меж відомого світу, дізнавалися і про тогочасні українські землі. Про це їм розповідали передусім твори італійських мандрівників і дипломатів, які описували нові шляхи на Схід. Найбільш відомими серед них були «Подорож до Персії» А. Контаріні та «Подорож до Тани» Й. Барбаро.

Величезне значення в ознайомленні тогочасної Європи зі східнослов'янським світом мала латиномовна праця польського історика й географа М. Меховського «Трактат про дві Сарматії», видана в 1517 р. Саме із цієї праці європейська спільнота дізнавалася про українські землі.

Прянощі — головний товар Індії

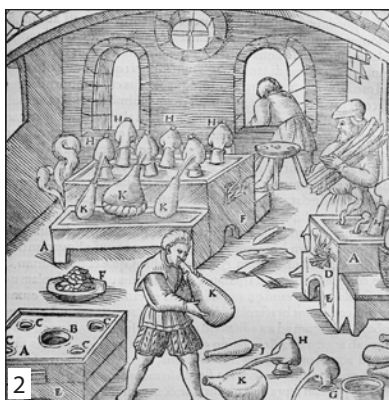

§ 3. Матеріальний світ і суспільство

ОПРАЦЮВАВШИ ЦЕЙ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ: як розгортався технічний прогрес у Ранній Новий час; про основні прояви втягування селян у ринкові відносини; про становлення капіталістичних відносин у містах; які риси були притаманні мануфактурному виробництву.

ПРИГАДАЙТЕ: 1. Які винаходи й технічні вдосконалення були зроблені європейцями в Середні віки? 2. Назвіть основні ознаки ремісничого виробництва. 3. Що таке стани? Які права та обов'язки мали три стани середньовічного суспільства?

? Чи є правильним судження, що технічні винаходи та вдосконалення відчутно змінили різні сфери діяльності європейців у Ранній Новий час? Поясніть свою думку.

Доменна піч (1). Складуви (2). Гравюри з книги Г. Агріколі «Про метали». 1556 р.

? Визначте особливості організації процесу плавлення металу й виготовлення скла в Ранній Новий час.

1. Доба винаходів і вдосконалень. Великі географічні відкриття сприяли зростанню попиту на різноманітні вироби, необхідні для освоєння нових земель. Це обумовило пошук шляхів збільшення обсягу виробництва товарів. У Європі активізувався технічний прогрес — з'явилася велика кількість різноманітних винаходів і технічних удосконалень. Європейці тепер здійснювали відкриття, значно випереджаючи при цьому інші народи.

Одним із головних напрямів технічного прогресу європейців стало вдосконалення джерел енергії та двигунів. Ясна річ, що головний «двигун» давніх часів — м'язова сила людини — залишався, проте було покращено інші механізми. Так, удосконалили колесо, що надавало руху водяному млину. Завдяки цьому в другій половині XVII ст. на млинах почали виробляти 37 кг борошна за годину (у XII ст. виробляли 17 кг). У першій половині XVI ст. в Нідерландах навчилися використовувати у промисловості вітряки як джерело енергії. За їхньою допомогою працювали шліфувальні пристрої, бури, пилки, помпи, преси тощо.

Велике значення мало вдосконалення конструкції та техніки виготовлення гвинта — важливого елемента будь-якого приладу, що передає енергію. Спочатку гвинти робили вручну, вирізаючи їх із дерева або металу. Згодом, коли було винайдено токарний верстат (1568 р.) і розроблено процес для лиття гвинтів із бронзи та латуні, з'явилася можливість удосконалити виробничі процеси в інших галузях. У Нюрнберзі близько 1550 р. вперше почали використовувати друкарський гвинтовий прес.

Відчутні зміни відбулися в гірничодобувній справі. Так, у виробництві почали використовувати помпи для відкачування води із шахт, транспортери для підняття руди на поверхню, у шахтах створювали системи вентиляції. На міднорудних промислах Словаччини в XVI ст. вперше для доставки руди до місця переробки застосували вагонетки; їх тягли по дерев'яних рейках коні. Через деякий час цей винахід запозичили і в англійських кам'яновугільних копальнях. Заміна ручної праці кінською або механічною тягою значно збільшила продуктивність праці гірників.

У Ранній Новий час європейці вдосконалили технології плавлення металів. По-перше, було внесено зміни в процес плавлення та конструкцію плавильних печей. Наприкінці XVI ст. у країнах Європи почали використовувати доменну піч. Завдяки вдосконаленню процесу плавлення навчилися отримувати чавун і високоякісну сталь. По-друге, розширили видобуток кам'яного вугілля, яке мало вищу температуру горіння порівняно з торфом і деревним вугіллям. Намагання замінити деревне вугілля кам'яним було пов'язано також зі стрімким зменшенням у XVI ст. лісових масивів.

Використовувати кам'яне вугілля в металургії було неможливо через наявність у ньому шкідливих домішок, які погіршували якість металу. У 20-х рр. XVI ст. англійці навчилися виробляти з кам'яного вугілля кокс, випалюючи з нього шкідливі домішки у спеціальних печах. Англія, яка мала великі запаси кам'яного вугілля, придатного для виробництва коксу, перетворилася на його головного виробника й постачальника.

2. Ринкові відносини й селянство. У XVI ст. традиційний селянський світ почав змінюватися. За Середньовіччя його головними персонажами були селяни та феодалі (сеньйори). Селяни, за винятком землі, мали все необхідне для життя: знаряддя праці, житло, робочу худобу. Для того щоб отримати землю в її володаря — сеньйора, селяни сплачували йому ренту, виконували визначені ним роботи та віддавали частину продуктів свого господарства. Спочатку для того, щоб утримати селян у своєму господарстві, сеньйори перетворювали їх на залежних людей, позбавляючи особистої свободи. Проте поступово розуміння того, що вільна людина працює краще, ніж залежна, спонукало їх повернути селянам особисту свободу. Сеньйори надавали селянам додаткові наділи, дозволяли їм господарювати самостійно за умови виконання оброку та сплати грошової ренти. Деякі селяни могли викупити особисту свободу. Між селянами й сеньйорами, які володіли землею, склалися нові ділові відносини. Сеньйор уже вважався не захисником, якому селянин мусив коритися, а лише володарем землі, за оренду якої належало регулярно сплачувати гроші.

Селяни перетворювалися на самостійних господарів. Вони постачали свою продукцію на ринок, визначали, які товари матимуть найбільший попит, а які — ні. Звичайно, не всі досягали успіху: одним таланило, і вони багатіли, натомість інші розорялися. Розвиток ринкових відносин на селі привів до майнового розшарування селянства. Для роботи заможні селяни наймали за невелику платню або просто за їжу своїх збіднілих односельців, які не змогли сплатити грошову ренту та втратили свої наділи. Сеньйорам

Гавань Делфта. Художник Даніель Восмаєр. 1658—1660 рр.

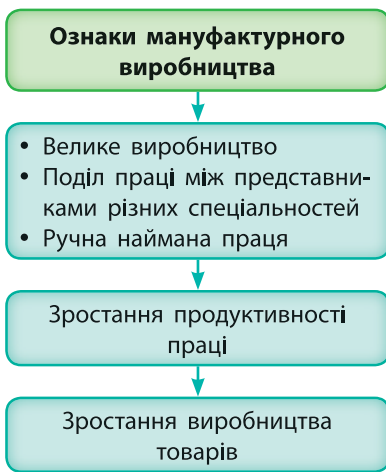
- ? 1. Чи є правильним судження, що завдяки поширенню ринкових відносин виробничі відносини в сільському господарстві суттєво змінилися? Поясніть свою думку. 2. Назвіть нові явища в розвитку європейського сільського господарства в Ранній Новий час.

Косовиця. Художник Пітер Брейгель (Старший). 1565 р.

- ? Яку інформацію про селянську працю можна отримати за ілюстрацією?

? Які зміни спричинив розвиток капіталістичних відносин у містах Європи Раннього Нового часу?

? Що дала європейському суспільству Раннього Нового часу поява мануфактур?

Капітал — гроші, які підприємці вкладали в розвиток свого виробництва з метою отримання прибутку.

Капіталізм — суспільно-економічний лад, за якого основні засоби виробництва перебували у приватній власності буржуазії, що використовувала найману робочу силу.

Мануфактура (від латин. *manifectura* — виготовлення руками) — велике підприємство, у якому використовувалися ручні знаряддя праці та існував поділ праці. Завдяки цьому робітники на мануфактурі виготовляли значно більше виробів, ніж у ремісничій майстерні.

Наймани працівники — особисто вільні робітники, які, не маючи інших засобів до існування, змушені працювати на власника основних засобів виробництва.

було простіше мати справу з одним-двома великими орендарями, які справно сплачували ренту, ніж із десятками власників дрібних ділянок.

3. Капіталізм у містах. У європейських містах на початку XVI ст. найбільші багатства мало купецтво. Завдяки міжнародній торгівлі, використовуючи різницю між цінами (особливо на колоніальні товари) і своє панівне становище на ринках, європейське купецтво накопичило значні **капітали**. Проте вкласти ці гроші в розвиток виробництва в місті було досить важко. Середньовічні цехові статути перешкоджали заснуванню нових підприємств. Замість створення рівних умов для розвитку виробництва цехові правила гальмували його розвиток.

Спочатку купецтво вкладало свої кошти в різні банківські операції. У той час у містах Європи з'явилися банківські контори та біржі, на яких укладали угоди, здійснювали різноманітні торговельні операції. Для зручності в розрахунках почали використовувати різні цінні папери, платіжні доручення, розписки тощо. Банкіри й купці поступово перетворилися на одну з найвпливовіших сил суспільства, залишаючись представниками непривілейованого третього стану, який, на відміну від духовенства та дворян, мусив сплачувати податки. Проте їхня реальна влада й значення в суспільстві стали набагато більшими.

4. Поява мануфактур. Збільшення попиту населення Європи й колоній на різноманітні вироби стало поштовхом до появи нових великих підприємств — **мануфактур**.

Найчастіше такі підприємства виникали в ткацтві й на самперед сукнарстві. Як вони створювалися? Коли збільшувався попит на сукно, підприємець, купець або цеховий майстер закуповував вовну й роздавав її на переробку ремісникам різних спеціальностей. Цим господар ставив у залежність від себе спеціалізованих ремісників, які часто, втрачаючи право власності на знаряддя виробництва, продовжували працювати на нього в себе вдома. Таке підприємство назвали **розсіяною мануфактурою**.

Найбільш ефективною формою нового підприємництва стала **централізована мануфактура**, коли всі виробничі операції здійснювалися під одним дахом **найманими працівниками**. Вони не були власниками знарядь праці — їх наймав підприємець та одноосібно встановлював обсяг роботи й винагороду, яку отримає за неї кожен працівник. На цих підприємствах переважала ручна праця. Кожен працівник завдяки максимально дрібному, до найпростіших операцій, поділу праці виконував певну частину роботи. Процес виробництва та знаряддя праці постійно вдосконалювалися. Завдяки цьому на централізованих мануфактурах вироблялося більше товарів, ніж на розсіяних. Проте

централізованих мануфактур було набагато менше, оскільки для їх створення підприємцю необхідно було мати набагато більше грошей.

Після появи мануфактур у суспільстві сформувалися нові соціальні верстви — наймані працівники та підприємці, або **буржуазія**.

Чи погоджуєтесь ви з тим, що... Чому?

- У Ранній Новий час з'явилося чимало винаходів і вдосконалень, які сприяли розвитку економіки європейських країн.
- У сільському господарстві поширювалася наймана праця. Особиста залежність поступалася місцем економічній залежності найманих працівників від своїх господарів.
- Набувала поширення нова форма підприємств — мануфактури. Упродовж Раннього Нового часу мануфактурне виробництво стало основною формою промислового виробництва в західно-європейських країнах, а буржуазія та наймані працівники поступово посилювали свій вплив на суспільне життя.

Запитання і завдання

1. Перевірте набуті знання за навчальною грою «Перекладачі». *Правила гри.* Учитель/вчителька наводить фразу або термін, викладений «науковою» мовою, із матеріалу, розглянутого на уроці, і пропонує «перекласти» його більш зрозумілими словами. Усім охочим пропонується висловити власні варіанти. Найбільш вдалі тлумачення можна розмістити на стенді в кабінеті.
2. Які з технічних винаходів і вдосконалень, зроблених у цей час у Європі, на вашу думку, були найважливішими? Чому? 3. Як відбувалося становлення ринкових відносин у тогочасному сільському господарстві європейських країн? 4. У чому проявлялося зародження капіталізму в містах? 5. Чим відрізнялися розсіяна та централізована мануфактури?
6. **Робота в парах.** Продовжте роботу над укладанням синхронізованої хронологічної таблиці «Європа в Ранньомодерну добу» (с. 5).
7. **Робота в малих групах.** За додатковими джерелами підготуйте повідомлення з презентацією про технічні винаходи та вдосконалень, здійснені європейцями в XVI—XVII ст. 8. **Коллективне обговорення.** Порівняйте соціально-економічне життя в європейському місті в Середньовіччі та в Ранній Новий час. 9. Які нові риси, на вашу думку, спричиняв розвиток капіталістичних відносин у моральних цінностях селян і городян цієї доби? 10. Уявіть, що ви тогочасний європейський купець, що вирішив заснувати розсіяну або централізовану мануфактуру. Складіть перелік необхідних для цього заходів.

Буржуазія — початкова назва городян на противагу іншим станам феодального суспільства (духовенству та дворянству). У період становлення капіталізму перетворилася на панівну суспільну верству, що володіла основними засобами виробництва та існувала за рахунок використання найманої праці.

Працюємо з хронологією

- **XVI ст.** — доба винаходів і вдосконалень, технічний прогрес у Європі.

Господарство українських земель у XVI ст. активно переорієнтовувалося на потреби європейського ринку. Саме із цим було пов'язано запровадження землевласниками системи фільварків — багатопротифільних господарств, орієнтованих на потреби ринку. Це дозволяло землевласникам збільшувати кількість виробленої продукції шляхом посилення експлуатації селянства. У містах більшість ремісників працювала, об'єднавшись у цехи. Активно розвивалася торгівля, завдяки якій купецтво накопичувало значні капітали, які вони могли вкласти в мануфактурне виробництво. Проте виникненню мануфактурного виробництва заважали привілеї шляхти. Через українські землі проходили міжнародні торговельні шляхи із Центральної та Західної Європи на Схід. Міста Львів, Кам'янець, Луцьк, Київ перетворилися на досить значні європейські центри міжнародної торгівлі.

§ 4. Повсякденне життя населення Західної Європи

ОПРАЦЮВАВШИ ЦЕЙ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ: як змінювалося населення Європи в Ранній Новий час; що було характерним для розвитку тогочасних європейських міст; які нові явища з'явилися в побуті європейців; про шлюбно-сімейні відносини, становище жінки та освіту; чому сприйняття суспільством моди вважають однією з його важливих характеристик.

ПРИГАДАЙТЕ: 1. Як у середньовічній Європі змінювалися склад і кількість населення? 2. Назвіть зміни в житті населення Європи за часів Середньовіччя. 3. Який вигляд мали середньовічні міста? 4. Чим харчувалися європейці в Середні віки? 5. **Робота в парах.** Обговоріть і визначте, якими були шлюбно-сімейні відносини, становище жінки та освіта в середньовічній Європі.

У XVII ст. епідемії чуми охоплювали різні регіони Європи. У 1622 р. епідемія спалахнула в Греції та Османській імперії, у 1651 р. — на українських землях. У 1665 р. «Велика чума» в Лондоні принесла смерть 68 тис. його жителів. У 1676 р. у Відні від неї померли 77 тис., у 1681 р. в Празі — 83 тис. осіб.

Сільська вулиця з подорожніми на відпочинку. Художник Ян Брейгель (Старший). 1614 р.

Міграція населення — переміщення людей через кордони тих чи інших територій зі зміною місця проживання назавжди або тимчасово.

1. Населення. Упродовж XVI — першої половини XVII ст. кількість населення Європи постійно зростала. У XVI ст. цей показник збільшився з 85 млн до 98 млн осіб. До кінця XVII ст. вже налічувалося понад 128 млн осіб, а до кінця XVIII ст. — понад 195 млн осіб. Причинами цього явища стали зростання народжуваності, покращення умов життя, зміни в раціоні харчування європейців.

Середня тривалість життя складала 30—35 років, але деякі люди досягали похилого віку. Чоловіки зазвичай помирали у віці 40—60 років, а жінки — у 20—40 років. Як і раніше, високою залишалася смертність дітей: лише половина з них досягала десятирічного віку. Це було пов'язано з відсутністю медичної допомоги під час пологів, нехтуванням елементарними правилами гігієни. Лікарень у сучасному розумінні в той час просто не існувало, були лише притулки для невиліковно хворих, калік і старих.

Жахлива антисанітарія, особливо в містах, робила їх осередками поширення хвороб. Під час спалаху чуми в 1629—1631 рр., що охопила майже все Середземномор'я, померло більше половини населення. Значними були людські втрати також від епідемій віспи, холери, тифу.

Населення Європи гинуло не лише від епідемій, а й від голоду в неврожайні роки, пожеж, воєнних спустошень. Особливо відчутними були втрати від війн, пов'язані з початком використання вогнепальної зброї. Багато людей померло під час релігійних війн у Франції та першої загальноєвропейської Тридцятилітньої війни. За приблизними підрахунками, лише в XVII ст. Європа втратила у війнах 3 млн осіб.

Значний вплив на населення як самої Європи, так і інших континентів мали масові **міграції** європейців після Великих географічних відкриттів на землі Північної та Південної Америки й Австралії, що відбувалися в XVI—XVII ст.

У результаті міграцій у Ранній Новий час було заселено величезні простори відкритих земель і докорінно змінено склад їхнього населення.

2. Міста. Більшість населення Європи на той час складали селяни. Городяни налічували лише 10—20% населення. Винятком стали лише Нідерланди, де на невеликій території існувало близько 300 міст, а їхні жителі становили 60% від загальної кількості населення. Більшість міст зберігала середньовічний вигляд. Вони були невеликими (3—5 тис. жителів), відокремленими від навколишнього світу старовинними мурами, із вузькими вуличками, на яких навіть улітку не висихала багнюка й паслися свині. Найбільшим містом Європи залишався Париж із населенням 300 тис. осіб. Йому поступалися Неаполь (270 тис.), Лондон і Амстердам (по 200 тис. осіб), Венеція та Антверпен (по 150 тис. осіб), Рим, Мілан, Генуя, Брюгге, Прага (по 100 тис. осіб). Ці міста потребували щоденного постачання великої кількості продуктів, вугілля, предметів першої необхідності. Дороги з'єднували їх із селами та містечками, звідки надходило все необхідне для їхнього існування. На дорогах з'являлися заїжджі двори, склади для купців, які закуповували продукцію в селян та постачали її містам.

На відміну від передмість, центральна частина міста стала тим осередком, де жили заможні городяни, розміщувалися громадські споруди, собори, ратуша, банки, контори адвокатів. Через брак місця для забудови дорожчали земельні ділянки в центрі міста, що дало поштовх до зведення багатоповерхових будинків.

3. Житло, хатнє начиння. У XVI — першій половині XVII ст. більшість селян на півдні Європи будувала свої оселі з каменю, на півночі — із дерева. Дах будинку робили із соломи або очерету. Усередині будинку окремих кімнат зазвичай не було — усі члени сім'ї жили в спільному приміщенні. Для опалювання помешкання та приготування їжі використовувалося вогнище. Меблів у селянській оселі було обмаль: простий стіл, лави, скриня для речей, один-два табурети та сінник замість ліжка. Їжу готували в казані, що висів над вогнищем, а їли переважно зі спільного посуду, бо мисок і кухлів на всіх не вистачало. Селянські житла впродовж тривалого часу не змінювалися, залишаючись такими, як у минулому.

А ось житла городян у цей час зазнали суттєвих змін. У містах з'являлося все більше кам'яних будинків. Прості городяни затилювали вікна своїх будинків пергаментом або промасленим папером, а заможні вставляли у вікна скло й навіть робили вітражі. Підлогу в будинках заможні городяни вкривали кам'яною або керамічною плиткою, а найбагатші замовляли майстрам підлогу з паркету, викладе-

Основні причини міграцій європейців після Великих географічних відкриттів:

- політичні (порятунок від переслідувань);
- релігійні (релігійні утиски);
- етнічні (переслідування певних народів);
- соціально-економічні (прагнення досягти добробуту для себе та своєї родини на нових землях).

? Чи дійсно в Ранній Новий час у містах відбулися значні зміни? Які саме?

Італійські архітектори першими в Європі розробили проекти ідеальних міст, які склалися з розташованих колами або квадратами будинків, оточених деревами й фонтанами. Передбачалося також створення каналізації та водогонів, що мало покласти край антисанітарії та зупинити поширення хвороб. У XVI ст. ці проекти почали втілюватися в життя. Саме тоді архітектура з ремісничої справи перетворилася на мистецтво. Через деякий час за прикладом італійських міст змінили свій вигляд Париж і Лондон. Поступово змінювалися також інші міста Європи.

Заможні європейці в XVI ст. влаштовували у своїх оселях спеціальні ванні кімнати, оскільки боялися відвідувати міські лазні. Це було пов'язано з поширенням нової хвороби — сифілісу, завезеного до Європи після відкриття Нового Світу. Проте рівень гігієни більшості населення залишався низьким.

Інтер'єр селянського будинку.
Художник Ян Брейгель (Старший).
1610 р.

Із XVI ст. в Європі почало набувати популярності вживання «палаючих вин» — міцних горілчаных напоїв, зловживання якими різко засуджувалося. На десерт подавали зварені в цукрі фрукти або горіхи. У XVI — першій половині XVII ст. європейці почали споживати багато цукру завдяки його надходженню з колоній у Новому Світі. Для бідних людей цукор став ласощами, а для заможних — звичним продуктом. Важливе місце в раціоні європейців посідала риба, особливо в дні релігійних постів.

Сімейна трапеза. Художник
Антуан Ленон. 1642 р.

? Чи можна стверджувати, що сім'я в житті європейців Раннього Нового часу посідала важливе місце? Чому?

ного орнаментом. Прості городяни обмежувалися дерев'яною підлогою. Із XVII ст. дах своїх будинків міська знать почала вкривати черепицею, яка коштувала дуже дорого.

Звичні для нас паперові шпалери з'явилися в Європі саме в XVII ст. Спочатку вони прикрашали будинки простих городян, а згодом набули популярності й серед знаті. У будинках заможних городян з'явилися вітальні, де господар приймав гостей, спальні, їдальня, робоча кімната господаря та окремі приміщення для слуг. Якщо будинок належав реміснику або купцю, то на першому поверсі розміщувалася крамниця, де продавали товари, або торговельна контора.

Меблі та речі були свідченням заможності господаря. Коштовний посуд виставляли на спеціальних полицях. Різноманітні речі та одяг зберігали у скринях, прикрашених орнаментом і розписом. Італійські майстри, яких вважали в Європі законодавцями моди, першими почали ставити свої скрині вертикально. Так у XVI ст. з'явилася шафа. Був у будинку й звичайний стіл, оточений лавами. Біля нього для глави сім'ї ставили крісло.

4. Європейська кухня. Людина XVI — першої половини XVII ст. ще не зовсім звільнилася від страху голоду, який переслідував європейців протягом Середньовіччя. Проте згодом життя стало легшим, а їжа — смачнішою.

Урочистий обід у заможного європейця справив би велике враження на нашого сучасника. Столи розташовували у вигляді літери «П». На чільному місці за столом сідали господар і найбільш шановані гості. На вкритих вишитими скатертинами столах стояли золоті й срібні сільниці, соусниці. Кожен гість мав свою тарілку, ложку й ніж. Звичною для нас виделкою європейці не користувалися, оскільки церква вважала її знаряддям диявола. Велику двозубу виделку використовували лише для того, щоб узяти м'ясо зі спільної тарілки, а далі їли його руками. Лише в середині XVIII ст. виделка стала предметом загального вжитку.

Особливу увагу привертала величезна кількість м'яса на столі. Під час обіду подавали до десяти видів м'ясних страв. Усі вони готувалися з великою кількістю східних прянощів, які стали доступними європейцям. Як і раніше, звичним напоєм європейців залишалося виноградне вино.

Селяни та бідні городяни харчувалися набагато скромніше, ніж знать, проте і їхнє меню стало більш різноманітним. Під час обіду на їхньому столі найчастіше були каша, сир, яйця, хліб, олія і масло, а у свята з'являлися окости й ковбаси. Добрим додатком до столу були овочі, фрукти, ягоди та горіхи.

5. Шлюб, сім'я. Становище жінки. Освіта. У Європі на початку Раннього Нового часу єдиною визнаною суспільством формою шлюбу залишався церковний, який укладали

один раз на все життя. Розлучення католицька церква забороняла. Розірвати шлюб можна було в особливому випадку (наприклад, за нездатності дружини народити дитину) лише за дозволом вищої церковної влади.

Сім'я, як і в попередні часи, була патріархальною, із повною батьківською владою над дітьми. Главою сім'ї вважався чоловік-годувальник. Він мав право чинити власний суд над її членами. Жінка повністю залежала від чоловіка в матеріальному відношенні й була мало захищена законами.

Сім'я для європейців Раннього Нового часу складалася перш за все з найближчих родичів — дружини, чоловіка, батьків і дітей.

Дітей навчали вдома, запрошуючи вчителів, і готували до продовження сімейної справи. Світські школи та університети існували для дорослих людей. Знать узагалі особливо не втомлювала своїх дітей освіченістю, навчаючи їх лише читати та писати — не вміти цього вважалося неприпустимим. Для задоволення власних потреб у знаннях, а також навчання дітей заможні європейці наймали освічених секретарів, знавців грецької мови, латини та «семи вільних мистецтв». Чимало випускників шкіл та академій вважали за честь працювати секретарями при дворах великих вельмож. Серед них було багато поетів, письменників і мислителів, які своїми працями улавили європейську культуру цієї доби.

6. Примхлива мода. Зміни, що розпочалися в усіх сферах життя європейців, охопили й світ одягу. Поширилося правило наслідувати моду, змінюючи щорічно фасони суконь і костюмів.

Проте вир моди захопив не всіх. Бідняки й селяни найчастіше мали один незмінний робочий одяг і святкове вбрання, що переходило від батьків до дітей.

Заможні європейці стали тими суспільними верствами, завдяки яким у XVI — першій половині XVII ст. запанувала мода. Так, у Європі основним правилом моди стала можливість змінювати гардероб відповідно до обставин. Остаточно ця звичка закріпилася в Європі наприкінці XVII ст. Відтоді мода поширювалася у світі в новому значенні: не відставати від сучасності. Сучасний дослідник цієї епохи Фернан Бродель визначив цю особливість так: «Майбутнє належало... суспільствам, які навчилися відкидати давні традиції».

Моду визначав той, ким найбільше на той момент захоплювалися європейці. Наприкінці XV — на початку XVI ст. законодавцями моди вважали італійців. Пишний костюм доби італійського Відродження із широкими рукавами, золотим і срібним шитвом, парчею та оксамитом був взірцем для значної частини європейських країн.

У XVI ст. серед вищих верств суспільства набув популярності суворий, застебнутий доверху чорний костюм,

Ставлення до дітей у Ранній Новий час змінилося порівняно з попереднім періодом. У Середньовіччі жінки щорічно народжували по дитині (із яких більшість помирала), і в сім'ї вони вважалися лише робочою силою. У Ранній Новий час, незважаючи на високу дитячу смертність, до дитини ставилися як до продовжувача сімейної справи. Для заможного городянина дитина ставала таким самим символом процвітання, як прибуткова справа й багатий будинок. Селянин, що володів будинком, певною власністю та був особисто вільною людиною, також мав повне право заповісти майно своїм дітям.

? Поясніть, у чому полягає розуміння моди як здатності суспільства до оновлення. Чи згодні ви з такою характеристикою? Чому?

Портрет пані (Лукреції Борджа). Художник Лоренцо Лотто. 1533 р.

Мода — нетривале панування певних смаків в одязі та інших сферах життя великих груп людей.

Працюємо з хронологією

- **XVI—XVII ст.** — масові міграції європейців на континенти, відкриті внаслідок Великих географічних відкриттів.

Практичне заняття за розділом I

Узагальнення за розділом I

Тестові завдання для підготовки до тематичного контролю за розділом I

який носили іспанці. Він неначе символізував переваги «світової імперії» католицького короля. На початку XVII ст. поширився голландський стиль — комір із мережива та високий капелюх. Він уособлював економічне зростання нової європейської держави — Нідерландів. Проте й цей стиль не протримався довго. Його замінив французький костюм вільного крою з яскравого шовку.

Чи погоджуєтесь ви з тим, що... Чому?

- Кількість населення країн Європи в першій половині XVII ст. зростала повільно, що обумовлювалося передусім епідеміями та війнами.
- У Ранній Новий час змінився вигляд європейських міст: почали з'являтися багатоповерхові будинки, широкі прямі вулиці, що поділяли місто на окремі квартали.
- Харчування більшості європейців у цей час покращилося. Часи Середньовіччя, коли голод був звичним супутником населення Європи, залишилися в минулому.
- Наслідкування моди поступово перетворилося з примхи на стимул розвитку суспільства. Завдяки їй розвивалася торгівля, виникали нові підприємства й виробництва.

Запитання і завдання

1. Перевірте набуті знання за навчальною грою «Продовжте розповідь».
Правила гри. У грі беруть участь пари учнів та учениць. Вони мають викласти зміст певного пункту параграфу, відповідаючи по черзі одним реченням. Перемагає учень/учениця, чиє речення буде останнім.
2. Як змінювалося населення Європи впродовж Раннього Нового часу? 3. Чим тогочасні європейські міста відрізнялися від середньовічних? 4. Укажіть особливості житла та хатнього начиння в тогочасній Європі, які почали набувати рис сучасних. 5. Назвіть зміни, що відбулися в правилах поведінки за столом. 6. Порівняйте шлюбно-сімейні відносини, становище жінки й освіти в Європі за Середньовіччя та Раннього Нового часу. 7. Якими були місце й роль моди в країнах тогочасної Європи?
8. Покажіть на карті найбільші міста тогочасної Європи. 9. Складіть таблицю «Повсякденне життя населення Західної Європи в Ранній Новий час».

Сфера життя	Які відбулися зміни

10. **Робота в малих групах.** За допомогою додаткових джерел підготуйте невелику театралізовану інсценівку «У гостях у гордянина європейського міста Раннього Нового часу». 11. **Робота в парах.** Підготуйте повідомлення з презентацією «Європейська мода XVI — першої половини XVIII ст.». 12. Укажіть риси, притаманні італійській та іспанській моді XVI ст. в жіночому одязі.

Розділ II. Високе Відродження. Реформація в Західній Європі

§5. Гуманізм. Високе Відродження

ОПРАЦЮВАВШИ ЦЕЙ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ: про особливості культури Високого Відродження й гуманізм як інтелектуальний рух цієї доби; як гуманістичні ідеї втілювалися у творчості Н. Макіавеллі, Леонардо да Вінчі, Рафаеля, Мікеланджело та митців Північного Відродження.

ПРИГАДАЙТЕ: 1. Що вам відомо про ранній гуманізм і виникнення культури Відродження? 2. Спираючись на уроки зарубіжної літератури, визначте риси гуманізму в літературних і мистецьких творах доби Відродження. 3. Назвіть характерні риси мистецтва та літератури доби Ренесансу, спираючись на уроки мистецтва та зарубіжної літератури. Яку роль у цих творах відіграла Античність?

1. Гуманізм як інтелектуальний рух доби Відродження. Високе Відродження.

Близько середини XIV ст. в Італії виникла культура доби **Відродження**, або Ренесансу, як її називали французи. Саме італійські майстри відродили мистецтво Давніх Греції та Риму, звідки й походить ця назва. Нове мистецтво виникло на основі **гуманізму**. У добу Відродження він набув вигляду європейського інтелектуального руху за вдосконалення людської природи через пізнання культурної спадщини Античності. Гуманізм епохи Відродження був проявом світського вільнодумства, що протистояло духовному пануванню християнської церкви в суспільстві. Його послідовники — гуманісти — виступали за визнання цінності людини як особистості, її права на вільний розвиток і реалізацію своїх можливостей.

Найвищого розквіту культура Відродження досягла за часів Високого Відродження (кінець XV — перші десятиліття XVI ст.) — «золотого віку» італійської літератури, образотворчого мистецтва, філософії та науки. Це були часи діячів Відродження, що закладали основи нового розуміння світу та місця людини в ньому. Під впливом Італії мистецтво Високого Відродження поширилося в країнах Північної Європи. Тут на становлення нової культури вирішальний вплив мала не антична спадщина, а християнство.

Доба Високого Відродження започаткувала суттєві зрушення у світогляді тогочасних європейців, їхніх релігійних і політичних переконаннях. Розпочалося формування нового типу людини, яка була більш духовно розкріпаченою та впевненою в собі, ніж раніше. Нові ідеї торували собі шлях у боротьбі з офіційним релігійним вченням, готуючи переверот у світобаченні, що відбувся в роки Реформації (про це ви дізнаєтеся з наступних параграфів).

? Що таке Високе Відродження? Які зміни воно започаткувало у світогляді тогочасних європейців?

Відродження — рух у літературі, науці та мистецтві другої половини XIV — XVI ст., що виник в Італії та ґрунтувався значною мірою на відновленні античних традицій.

Гуманізм епохи Відродження (Ренесансний гуманізм) — європейський інтелектуальний рух, що є одним із визначальних компонентів Ренесансу як історичної та культурної епохи, основною ідеєю якої було покращення людської природи через дослідження античної спадщини.

? Якої точки зору щодо поглядів Н. Макіавеллі на державу і владу дотримуєтеся ви? Чому?

Нікколо Макіавеллі.
Художник Санті ді Тіто.
Друга половина XVI ст.

Н. Макіавеллі одним із перших запропонував ідею, що держава створюється не Богом, а людьми. Талант правителя полягає у здатності розуміти потреби суспільства та враховувати людську психологію. Мислитель радив правителю піклуватися про підтримку народу, оскільки в разі небезпеки в нього не буде прихильників. Для збереження своєї влади правитель іноді має бути рішучим і безжальним. Тому після захоплення влади в державі він має одразу вдатися до жорстоких заходів, а згодом зменшувати кількість насильства, і тоді народ заспокоїться.

? Чи правильно називати Леонардо да Вінчі, Мікеланджело та Рафаеля «титанами Високого Відродження», що своїми творами мистецтва уславлювали ідеї гуманізму? Чому?

2. Нікколо Макіавеллі. Одним із найвідоміших представників політичної думки XVI ст. став гуманіст **Нікколо Макіавеллі**. Суперечки навколо поглядів мислителя не припиняються й зараз. Одні вважають Н. Макіавеллі безпринципним негідником, інші — твердим реалістом, який навчився зобразити світ таким, яким він був насправді.

Упродовж усього життя Н. Макіавеллі Італія була роздerta на десятки дрібних князівств і цим приваблювала володарів сусідніх держав. Постійні внутрішні чвари, напади чужоземних військ підштовхували італійців до роздумів над тим, яким має бути правитель, здатний об'єднати Італію та навести лад у країні.

Над цим питанням замислювався й Н. Макіавеллі. Він написав декілька книг, серед яких найвідомішою є трактат «Володар» (1516 р.), присвячений правителю Флоренції Лоренцо Медічі. Провідна думка твору полягає в тому, що коли правитель хоче досягти успіху, він має відкинути моральні принципи та діяти силою, хитрістю. Автор вважав, що сумління може лише заважати правителю в його діяльності.

Католицька церква засудила цей твір як несумісний із християнською етикою, хоча мислитель лише першим відверто висловив те, що було дійсністю його часів.

3. Леонардо да Вінчі. Майбутній великий художник Леонардо да Вінчі народився у Флоренції. У 14-річному віці він почав навчатися живопису. Проте на цьому він не зупинився й упродовж усього життя наполегливо вивчав різні науки. Леонардо займався математикою, анатомією, різними галузями техніки, будував літальні апарати й підводні човни. У його записах можна знайти описи гелікоптера, парашута, автомобіля, телефона тощо.

У період розквіту свого таланту Леонардо створив фреску на біблійну тему «Таємна вечеря». У її основі лежить євангельський сюжет про те, як під час вечері напередодні страти Христос сказав учням, що один із них зрадить його. Майстер зміг досить реалістично передати вирази обличчя учнів Христа, сповнені обурення й здивування, та охоплене жахом обличчя Юди.

Одним із найвідоміших творів Леонардо да Вінчі став «Портрет Мони Лізи», дружини купця Франческо дель Джокондо. Цей твір вважають першим у західноєвропейському живописі психологічним портретом. Живописець зумів зосередити увагу глядача не на зовнішності Мони Лізи, а на її внутрішньому світі.

4. Мікеланджело Буонарроті. Головним персонажем своїх творів Мікеланджело зробив людину. Жодний пейзаж не цікавив майстра — тільки зображення краси людського тіла. У своїй величній мармуровій статуйі «Давид» він усу-

переч біблійному міфу зобразив не хлопчика, а розквітлого юнака, сповненого титанічної сили. Ця статуя стала водночас і символом повернення принципів Античності в мистецтві, й ідеалом нової людини, втіленням її непохитної волі та могутності.

Працюючи протягом п'яти років над розписом плафона Сикстинської капели, Мікеланджело самостійно розписав 600 м² стелі на висоті 18 м сюжетами з біблійних міфів, що містить понад 300 фігур. Проте його композиції далекі від традиційного релігійного змісту, вони звеличують людську гідність і красу. Такі само силу й натхнення він вклав у виконання мармурової статуї Мойсея для надгробка Папи Римського Юлія II. У трактуванні Мікеланджело Мойсей став могутнім вождем, якого в ті часи так потребувала роздроблена Італія.

Мікеланджело вважають найбільш незалежним серед усіх митців італійського Відродження. На прохання Папи Римського зробити його величезну статую скульптор відповів у листі: «Про те, що робити або не робити... дозволяйте вирішувати тому, хто до цього причетний».

Мікеланджело підніс мистецтво скульптури на новий рівень. Одного разу, розглядаючи античну статую, він сказав, що її автор «знав більше, ніж сама природа». Ці слова можна віднести й до самого Мікеланджело.

5. Рафаель Санті. Дослідники називали його світлим генієм італійського Відродження, який спромігся поєднати дух Античності з ідеями християнства. За своє коротке життя (лише 37 років) Рафаель зумів зробити дуже багато. Декілька років він керував будівництвом собору Святого Петра в Римі, укрит фресками стіни багатьох залів папського палацу у Ватикані, створив чудові портрети своїх сучасників. У його роботах відтворено найтонші відтінки людських почуттів, духовну та фізичну красу персонажів. Новий ідеал людини митець утверджував насамперед у портретах і численних зображеннях мадонн.

Вершиною творчості Рафаеля вважають «Сикстинську мадонну». Цікавою є композиція картини: розкривається завіса, і ми бачимо жінку, яка тримає перед собою дитину; жінка наче й віддає свою дитину, але водночас хоче утримати її. Погляд жінки виражає сум, тривогу за долю дитини, яку вона приносить у жертву заради спасіння людства. Перед нами не просто жінка, мадонна, а матір, що страждає, як і кожна людина.

Головна ідея творчості Рафаеля — створення узагальненого образу ідеальної людини.

6. Північне Відродження. Північним Відродженням називають культуру Ренесансу, яка набула поширення у XV—XVI ст. у країнах, розташованих на північ від Італії:

Портрет Мони Лізи. Художник Леонардо да Вінчі. 1519 р. Лувр (Париж)

? Яке враження на вас справляють твори Леонардо да Вінчі? Чому?

Мойсей. Скульптор Мікеланджело Буонарроті. 1513—1515 рр. Церква Сан-П'єтро-ін-Вінколи (Рим)

? Як у наведеному творі Мікеланджело втілює своє бачення ідеалів Відродження?

Сикстинська мадонна.
Художник Рафаель Санті. 1514 р.
Галерея старих майстрів (Дрезден)

? Які риси творчості Рафаеля, на вашу думку, відображені в цій картині?

Несення хреста. Художник
Альбрехт Дюрер. 1512 р.

? Опишіть картину, використовуючи відповідну пам'ятку в електронному додатку до підручника.

Німеччині, Нідерландах, Франції та Англії. На відміну від італійського, Північне Відродження надихалося не лише Античністю, а також готикою та працями середньовічних богословів.

У мистецтві Північного Відродження провідна роль належала живопису. Видатними творами цього стилю є картини Пітера Брейгеля (Старшого). На них прекрасне існує поряд із потворним, радість — із трагедією. Його картини відбивають реалії свого часу, їхні назви говорять самі за себе: «Тріумф смерті», «Танець під шибеницею», «Сліпі», «Каліки». П. Брейгель (Старший), як й інші майстри Північного Відродження, своїми творами намагався показати зворотний бік тогочасного життя — невпевненість у майбутньому, страх перед зміною звичного способу життя.

Центральне місце в мистецтві Німеччини XVI ст. посідає Альбрехт Дюрер. Він вирізнявся характерною для майстрів Відродження різноманітністю вподобань: цікавився анатомією, математикою, інженерною справою, живописом і виготовленням гравюр.

А. Дюрер написав багато портретів відомих сучасників, що жили й діяли в ті буремні роки в Німеччині. Особливої майстерності він досяг у мистецтві гравюри, створивши понад 200 картин. Використовуючи відомі біблійні сюжети, художник надав їм нового змісту. Відомою є серія його гравюр «Апокаліпсис», де під виглядом Давнього Вавилона, що наслав на себе Божу кару, художник зобразив папський Рим.

7. Еразм Роттердамський. Видатним представником Північного Відродження був мислитель, вчений-гуманіст Еразм Роттердамський. Після завершення навчання на теологічному факультеті Паризького університету він посів провідне місце в європейському науковому світі як видатний мовознавець, письменник і мислитель.

У творах Е. Роттердамського викладено основи його гуманістичного вчення. Зокрема, він розглядав християнство як вищий етап морального розвитку людства, підготовлений попереднім періодом розвитку античної культури й науки. Саме Античність, на його думку, визначила важливе значення людяності та людської гідності в загальному процесі морального самовдосконалення.

У своїх сатирах «Похвала глупоті», «Розмови за просто» Е. Роттердамський викривав формалізм, догматизм і відсутність будь-якої розумної основи — «глупоту» в усіх сферах життя — політичній, церковній, культурній. Найбільш різко він критикував церковних богословів.

Погляди мислителя стали ідейним підґрунтям для виникнення руху Реформації (про нього ви дізнаєтеся з наступних параграфів), хоча коли Європу охопила Реформація, Е. Роттердамський виступив проти неї.

Чи погоджуєтесь ви з тим, що... Чому?

- Видатні майстри італійського Високого Відродження своєю творчістю сприяли поширенню в європейському суспільстві нових ідеалів, нових поглядів на людину та її місце в навколишньому світі.
- Для Північного Відродження притаманне звернення до проблем, що хвилювали тогочасну людину, умов її повсякденного життя, непевності в сьогоденні.
- Е. Роттердамський став одним із найвизначніших мислителів своєї доби. Сучасники називали його «людиною, яка знала все». Його критичні твори сприяли поширенню в тогочасному європейському суспільстві принципів гуманізму.

Працюємо з хронологією

- **Кінець XV — перші десятиліття XVII ст.** — доба Високого Відродження.

Запитання і завдання

1. Перевірте набуті знання за навчальною грою «Словесний теніс».

Правила гри. Учні та учениці об'єднуються в пари. Один учень/одна учениця ставить запитання, яке передбачає коротку відповідь. Інший/інша відповідає словом, словосполученням або коротким реченням, після чого отримує право поставити своє запитання. Учитель/вчителька на початку гри має визначити, скільки запитань без відповіді означає поразку.

2. Якими були особливості гуманізму доби Відродження як нового європейського інтелектуального руху? 3. У чому полягали нові погляди на державу суспільства, висловлені Н. Макіавеллі? 4. **Колективне обговорення.** Які спільні та відмінні риси були притаманні творчості «титанів італійського Високого Відродження» Леонардо да Вінчі, Мікеланджело та Рафаеля? 5. Чим уславилися митці Північного Відродження? 6. Яким є внесок Е. Роттердамського в розвиток тогочасного європейського інтелектуального руху? 7. Наведіть факти, які підтверджують світський, нецерковний характер культури Відродження.

8. **Робота в парах.** Продовжте роботу над укладанням синхронізованої хронологічної таблиці «Європа в Ранньомодерну добу» (с. 5). 9. Складіть таблицю «Митці італійського Високого та Північного Відродження».

Митець	Твори

10. **Робота в парах.** Використовуючи додаткові джерела, підготуйте повідомлення з презентаціями про творчість одного з митців італійського Високого або Північного Відродження (тематику повідомлень розподіляє вчитель/вчителька). 11. Складіть перелік своїх думок, які свідчать про усвідомлення вами необхідності збереження мистецької спадщини рідного краю та світу. 12. Оцініть та висловіть власне судження щодо мистецької спадщини Високого Відродження (на прикладах двох-трьох творів за вашим вибором).

У тогочасній Україні віяння Ренесансу сприймали негативно як вплив чужої культури, що руйнував православну культурну спільноту. Прояви впливів Відродження з'являлися дуже рідко. Ідеї гуманізму виникли на українських землях тоді, коли в інших регіонах Європи вже поширювалася культура бароко. Його ідеали на українських землях найчастіше поширювали ті, хто повертався сюди після навчання в європейських університетах. Там працювало чимало українських гуманістів: Ю. Дрогобич, П. Русин, С. Оріховський, М. Журавицький, С. Кльонович та інші.

У Галичині та на Волині збереглося досить багато споруд у ренесансному стилі, які звели переважно приїжджі європейські будівничі.

У живописі про впливи Ренесансу свідчить інтерес до зображення реального життя, портретів, пейзажів.

§ 6. Реформація в Німеччині

ОПРАЦЮВАВШИ ЦЕЙ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ: про становище Німеччини напередодні Реформації та місце в ній католицької церкви; як впливав на становище в країні німецький гуманізм; про виступ М. Лютера й початок Реформації в Німеччині.

ПРИГАДАЙТЕ: 1. Як відбувався розвиток Німеччини в Середньовіччі? 2. Що вам відомо про утворення Священної Римської імперії? Із якого часу вона стала Священною Римською імперією німецької нації? 3. Як вплинула на політичне життя Німеччини та Священної Римської імперії «Золота булла» 1356 р.?

? Назвіть особливості становища Німеччини напередодні Реформації.

Реформація — релігійно-суспільний рух у Європі XVI — середини XVIII ст., спрямований на повернення до біблійних джерел християнства та за реформування католицизму.

Курфюрсти — сім церковних та світських князів у Священній Римській імперії німецької нації, які мали право обирати імператора.

Слово «реформація», що перекладається з латинської мови як «перетворення» або «виправлення», стало символом цілої епохи в історії країн Європи. Це був час, коли в суспільстві розгорнувся рух за переосмислення ролі католицької церкви. Дуже швидко боротьба, що починалася з диспутів в університетських залах, перекинулася на поля битв.

1. Німеччина напередодні Реформації. Становище католицької церкви в країні. Події, які призвели до початку руху **Реформації** в Європі, відбулися на початку XVI ст. в Німеччині. У цей час вона була складовою частиною Священної Римської імперії німецької нації. Крім Німеччини, до її складу входили землі сучасних Нідерландів, Бельгії, Австрії, Чехії, Французької Бургундії, частина Італії та інші території.

Священна Римська імперія була політично роздробленою країною, що складалася з багатьох великих і малих, світських і церковних володінь. Її очолював виборний король Німеччини, який коронувався як імператор.

Починаючи з 1438 і до 1806 р. імператорів обирали з родини Габсбургів. У 1519 р. молодий іспанський король Карл I Габсбург став новим імператором під ім'ям Карл V (1519—1556 рр.).

Важливу роль у політичному житті Німеччини відігравали князі та міста. У перші десятиліття XVI ст. князів було близько 70 — архієпископів, єпископів та світських осіб. Міста, кількість яких сягала 3 тис., поділялися на «імперські», підпорядковані імператору, та «вільні», які мали самоуправління. У XVI ст. відмінності між «імперськими» і «вільними» містами майже зникли. Усі вони користувалися великими правами та часто керували навколишніми територіями як невеликим князівством. Найбільшими містами були Нюрнберг, Аугсбург, Кельн.

У Священній Римській імперії існував вищий станово-представницький орган — рейхстаг. Це державні збори, які включали три палати — **курфюрстів**, духовної та світської знаті й представників міст. У князівствах існували ландтаги (земельні збори) — станово-представницькі органи місцевої світської знаті й духовенства та князівських міст. До деяких ландтагів входили також представники сільських громад. Кожна курія рейхстагу та ландтагів приймала рішення окремо, а потім вони порівнювалися.

На початку XVI ст. в Німеччині зберігалися феодальні відносини. Більшість населення країни становило залежне селянство, яке сплачувало податки землевласникам і церк-

ві. Проте поступово поширювалися ринкові відносини. Виникали нові мануфактурні підприємства. Одночасно із цим формувалися й зростали нові соціальні верстви — буржуазія (бюргерство) і наймані працівники. При цьому буржуазія дедалі більше виступала проти всього того, що, на її думку, заважало розвитку підприємництва. Саме тому вона сприймала ідеї критики католицької церкви, що проголошувалися німецькими гуманістами.

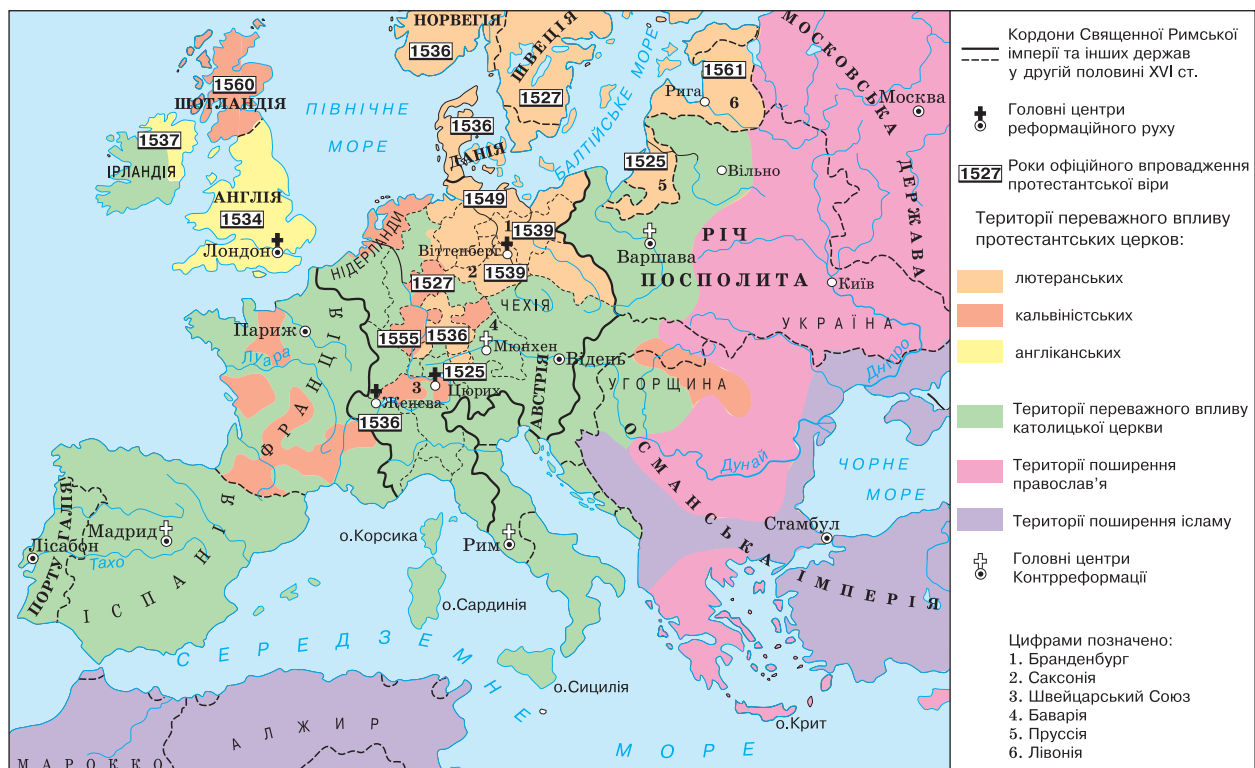
Католицька церква відігравала першорядну роль у житті політично роздробленої Німеччини. Вона мала тут набагато ширше поле діяльності, ніж у країнах із сильною центральною владою. Усю Німеччину заповнили продавці індульгенцій, святих реліквій і різні збирачі платежів на користь церкви. Католицькій церкві належали величезні земельні володіння й навіть міста. Найбільші прибутки зі своїх володінь Папа Римський отримував саме з Німеччини.

У 1510 р. імператор Максиміліан I здійснив спробу домовитися про обмеження діяльності католицької церкви в Німеччині з Папою Римським. Він, зокрема, сподавався на зменшення платежів на користь Риму. За його дорученням підготували «Скарги німецької нації», де було зібрано основні претензії. Проте ця спроба зазнала провалу через небажання Папи Римського йти на поступки.

Імперський герб (Священна Римська імперія) із гербами сімох курфюрстів (Кельн, Майнц, Трир, Богемія, Пфальц, Бранденбург, Саксонія). 1545 р.

РЕФОРМАЦІЯ І КОНТРЕФОРМАЦІЯ В ЄВРОПІ

? Чи є правильним судження, що німецький гуманізм відіграв вагомий роль у підготовці суспільства до сприйняття ідей Реформації? Чому?

Із памфлету У. фон Гуттена «Вадиск, або Римська тріада»

Трьома речами підкорює собі Рим усе: насиллям, хитрістю й лицемірством. Три речі винайдено, щоб вичавлювати золото з чужих країн: торгівля індульгенціями, вигадана війна з турками та влада папських легатів у варварських землях. Трьома речами постійно опікуються в Римі, хоча ніколи не доводять їх до кінця: спасінням душ, реставрацією храмів, що розвалилися, і турецькими походами. Про три речі не можна казати правду: про Папу, про індульгенцію і про безбожжя. Три речі неохоче роблять у Римі: дотримуються слова, допомагають іншому та поступаються дорогою... Трьох речей бажає кожен у Римі: коротких молитов, доброго золота, життя, сповненого насолоди. Три речі складають рису, що вирізняє Рим: Папа, старі споруди й користоловство...

? **Робота в парах.** Обговоріть і дайте відповіді на запитання: **1.** Проти кого спрямовано памфлет У. фон Гуттена? **2.** Якими є його основні ідеї?

? Висловіть припущення, до яких наслідків мало призвести поширення в Німеччині реформаційного вчення М. Лютера.

2. Німецький гуманізм. Причини Реформації. Критика католицької церкви активізувалася через поширення в Німеччині ідеалів гуманізму.

На початку XVI ст. в Німеччині існували 16 університетів, у більшості з яких викладали вчені-гуманісти. Найвищого розквіту гуманізм досяг у Німеччині напередодні Реформації. Саме тоді сягнула свого піку гуманістична сатира, утверджувалися нові суспільні ідеали, розгорталися пошуки нових форм розвитку релігійного життя. У Німеччині з'явилися «Листи темних людей» — дотепна, гостра й талановита сатира, яка викривала безкультурність і моральний занепад католицького духовенства, його захоплення нескінченними схоластичними суперечками з будь-якої дрібниці. Європейської слави набула діяльність молодшого сучасника Е. Роттердамського рицаря-гуманіста Ульріха фон Гуттена.

Критичний дух доби Відродження дозволив багатьом у Німеччині по-новому поглянути на релігію та роль церкви в суспільстві. В основі цих поглядів була притаманна гуманізму увага до індивідуальності й особистої відповідальності людини за свої вчинки. У цій новій суспільній ситуації сформувалися основні причини Реформації:

- 1) Прагнення національної буржуазії, вплив якої з кінця XV ст. посилювався, до нового розуміння ролі християнства в суспільстві.
- 2) Набуття підтримки поглядів про доцільність створення національної, не підпорядкованої Папі Римському церкви, і здійснення богослужіння рідною мовою.

3. Початок Реформації. Церковна, або магістерська Реформація. У розгортанні Реформації в Німеччині дослідники визначають два напрями. Виступ німецького богослова **Мартіна Лютера**, який її започаткував у країні, уособлював церковний, або магістерський напрям. Його представники сподівалися реформуванням католицизму зберегти церковні традиції. Він став також поштовхом до виникнення її радикального, або народного напрямку, який взагалі відкидав традиційну церкву. У Німеччині прибічники народної Реформації закликали до негайного встановлення Царства Божого на Землі суцільної соціальної рівності.

31 жовтня 1517 р. М. Лютер оприлюднив у місті Віттенберг свої «95 тез» проти зловживань продажем індульгенцій. У цих тезах він визначив основи свого вчення. Чільне місце в ньому належало трьом положенням.

- 1) Людина рятується лише своєю вірою.
- 2) Спасіння отримується лише Божою милістю та не залежить від будь-яких «заслуг» людини, бо не люди, а лише Бог знає справжню вартість «добрих справ».
- 3) Єдиним авторитетом у справах віри є Святе Письмо, Слово Боже.

Це вчення М. Лютера, яке можна стисло охарактеризувати як «спасіння вірою», спонукало багатьох людей до подальших роздумів. Якщо спасіння залежить лише від Божого милосердя, то для чого взагалі потрібне посередництво церкви, усїєї величезної церковної ієрархії на чолі з Папою Римським? Вчення М. Лютера перекреслювало обов'язковий для католицизму авторитет поряд зі Святим Письмом рішень Папи й церковних соборів. На думку богослова, про це не йдеться у Святому Письмі, а тому його слід відкинути як «людські вигадки».

Виступ М. Лютера здобув підтримку значної частини населення Німеччини. Католицька церква його засудила, Папа Лев X відлучив богослова від церкви. Однак деякі німецькі князі на з'їзді у Вормсі вирішили підтримати М. Лютера. У Німеччині почалася Реформація, яка охопила більшість населення країни.

4. Народна, або радикальна Реформація. У кожному місті й селі Німеччини люди сперечалися про те, якою тепер має бути церква. Вони самовільно виганяли священників, розпускали монастирі. Користуючись ситуацією, князі захоплювали монастирські землі, а населення відмовлялося сплачувати церкві податки. Владу Папи Римського більше не визнавали.

Проте ці зміни задовольняли не всіх. Міська біднота, селяни прагнули більшого. Вони слухали проповідників народного напрямку, які закликали негайно знищити католицьку церкву, повернутися до ідей ранніх християн і побудувати Царство Боже на Землі: «усе буде спільним і всі люди стануть рівними». Саме такої народної Реформації вони бажали та ладні були боротися за неї.

У багатьох містах і селах розпочалися стихійні виступи. Реформація, що починалася як рух поміркованих верств суспільства, натхненних гуманістичними ідеалами проти католицької церкви, набула рис, притаманних боротьбі народних мас за покращення свого становища.

Священну Римську імперію охопили масові заворушення економічного й релігійного характеру. Їх учасниками стали селяни, міщани й загони, віддані владі та землевласникам. Ці події увійшли в історію під назвою Селянська війна 1524—1525 рр. Вона була спричинена соціальними суперечностями та супроводжувалася жорстокістю з обох сторін, спустошенням цілих областей країни. Спільної програми в повсталих не було. Свого піку цей конфлікт досяг навесні-влітку 1525 р., коли в ньому брало участь близько 300 тис. осіб.

Селянська війна завершилася поразкою повсталих. За сучасними оцінками, у ній загинуло близько 100 тис. осіб.

Війна спричинила розчарування в ідеях Реформації багатьох представників міської та сільської бідноти,

Мартін Лютер. Художник Лукас Кранх (Старший). 1526 р.

? Якими були причини й результати Селянської війни 1524—1525 рр.?

Повсталі селяни оточують рицаря. Гравюра 1539 р.

Працюємо з хронологією

- **1517 р.** — виступ М. Лютера, що спричинив початок Реформації в Німеччині.

Ульріх фон Гуттен. Художник Ерхард Шен. Гравюра 1522 р.

На тогочасних українських землях, де більшість населення сповідувала православ'я, Реформація як явище, пов'язане з розвитком католицької церкви, не мала успіху. На Правобережній Україні ідеї європейської, насамперед польської Реформації призвели до утворення представниками литовської, білоруської та української шляхти й навіть магнатами нечисленних протестантських громад. Також з'явилися перші переклади біблійних текстів мовою, наближеною до народної, які активізували перекладацько-видавничу діяльність православних і католиків.

обмеження прав і переслідування повсталих і, як наслідок, зростання взаємної недовіри між значною частиною народу та владою.

Проте діяльність народних проповідників не припинилася. Її результатом стала поява сучасних євангельських течій — баптистів, менонітів, методистів та п'ятдесятників.

Чи погоджуєтесь ви з тим, що... Чому?

- На початку XVI ст. в Німеччині виник рух за реформу католицької церкви.
- Діяльність німецьких гуманістів відіграла важливу роль у поширенні в суспільстві поглядів про необхідність реформування католицької церкви.
- Виступ М. Лютера започаткував Реформацію в Німеччині, яка згодом поширилася в інших країнах Європи.
- Народна Реформація, пов'язана з тлумаченням реформаційних ідей народними масами, призвела до Селянської війни 1524—1525 рр., яка зазнала поразки.

Запитання і завдання

1. Перевірте набуті знання за навчальною грою «Асоціації». *Правила гри.* Учитель/вчителька наводить терміни, поняття, словосполучення за вивченою темою. Учні та учениці мають навести асоціації, які вони в них викликають, і пояснити їх значення.
2. Якими були особливості розвитку Німеччини на початку XVI ст.? 3. Яку роль у підготовці суспільства до Реформації відіграли німецькі гуманісти? 4. Назвіть основні положення реформаційних поглядів М. Лютера. 5. **Колективне обговорення.** Яких цінностей дотримувалися учасники Селянської війни 1524—1525 рр.? Який результат такого громадянського конфлікту, на вашу думку, є найкращим: перемога повсталих, перемога влади чи компроміс? Поясніть свою точку зору.
6. **Робота в парах.** Продовжте роботу над укладанням синхронізованої хронологічної таблиці «Європа в Ранньомодерну добу» (с. 5). 7. Покажіть на карті райони, охоплені Селянською війною 1524—1525 рр.
8. У Німеччині в період початку Реформації набув поширення вислів: «Еразм відклав яйце, а Лютер його висидів». Поясніть його зміст. 9. **Робота в парах.** Розіграйте уявний діалог між прибічником і противником поширення Реформації в Німеччині.

§ 7. Поширення Реформації та Контрреформації в Європі

ОПРАЦЮВАВШИ ЦЕЙ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ: як з'явився протестантизм; про особливості кальвінізму; що таке Контрреформація; якими були особливості ролі ордену єзуїтів у поширенні Контрреформації.

ПРИГАДАЙТЕ: 1. Як у Середньовіччі католицька церква боролася з тими, хто виступав проти неї? 2. Що таке ересь? Хто такі єретики? 3. Чому католицька церква рішуче придушувала будь-які спроби заперечення її привілейованого місця в середньовічному суспільстві?

1. Народження протестантизму. Шмалькальденські війни. Боротьба між прихильниками та противниками ідей М. Лютера в Німеччині тривала ще 30 років після закінчення Селянської війни. Прихильники лютеранства в Північній Німеччині реформували католицьку церкву. Головою церкви в кожному князівстві став князь, скасовувалися дорогі обряди, шанування ікон, богослужіння велось рідною мовою. Усі церковні володіння конфісковувалися.

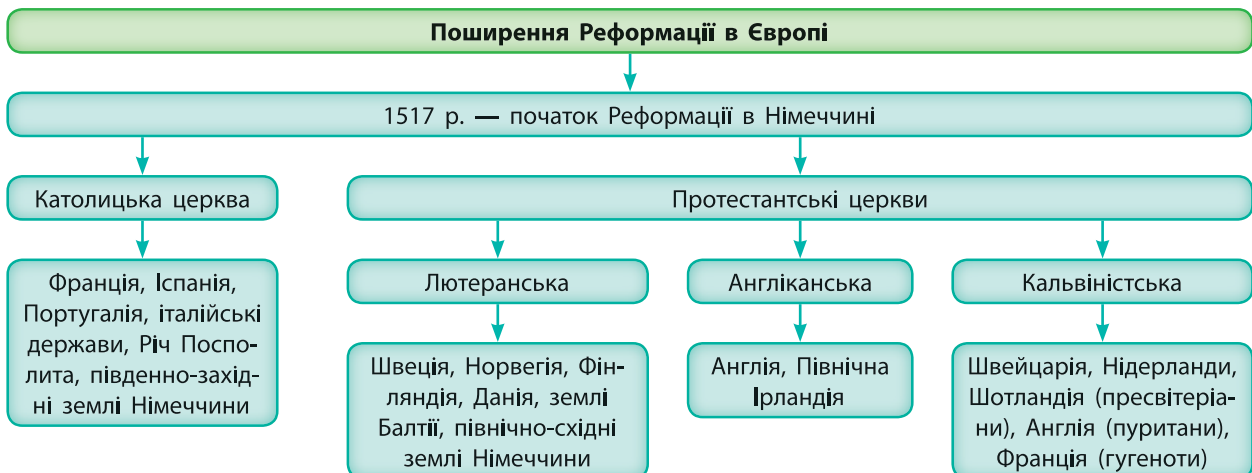
У 1529 р. на засіданні рейхстагу в місті Шпаер католицька більшість прийняла рішення, за яким католицькі церковні служби мали стати обов'язковими на території князівств і в містах, прихильних лютеранству. У відповідь п'ять князів і 14 міст — прихильників лютеранства склали протест, у якому заявили, що в питаннях віри неможливо підкорятися рішення більшості. Відтоді прихильників лютеранства почали називати **протестантами**, а лютеранську церкву — протестантською.

Протистояння між католиками й протестантами в Німеччині не припинялося та переросло в **релігійні війни**.

Протестантські князі об'єдналися у Шмалькальденський союз. Імператор Карл V розпочав у 1546 р. проти нього Першу Шмалькальденську війну, переміг у ній, але результатами перемоги скористатися не зміг. Його спроба тим-

? Чи було правильним, на вашу думку, твердження прихильників лютеранства, що в питаннях віри неможливо підкорятися рішення більшості? Поясніть свою позицію.

Лютеранство — напрям протестантизму, що виник під час Реформації в Німеччині в XVI ст. У його основу було покладено вчення М. Лютера. **Протестантизм** — один із трьох основних (поряд із католицизмом і православ'ям) напрямів у християнстві, що виник унаслідок Реформації в XVI ст. Є сукупністю численних і самостійних церков, пов'язаних із нею своїм походженням.

Релігійні війни — збройний конфлікт між представниками різних релігійних груп. Релігійні війни найчастіше спричиняють релігійні відмінності між країнами з різною релігією або з різними течіями в межах однієї релігії в одній країні.

Панорама Аугсбурга з Нюрнберзьких хронік. 1493 р.

часово призупинити Реформацію в Німеччині до рішення Тридентського собору (про нього ви дізнаєтеся далі в параграфі) зустріла запеклий опір населення.

У Другій Шмалькальденській війні, що розпочалася в 1552 р., союз князів-протестантів діяв разом із військом французького короля Анрі II та розбив армію імператора. Після цього в 1555 р. на імперському рейхстазі в місті Аугсбург було укладено релігійний мир. Незважаючи на вимоги лютеран, населення імперії не отримало права вибору релігії. Право визначати релігію у своїх володіннях отримали князі, піддані мали дотримуватися тієї віри, яку сповідував князь, за принципом «чия влада, того й віра». У тексті миру закріплювалося право на переселення для тих жителів князівств, які не бажали прийняти релігію свого правителя, причому їм гарантувалася недоторканність особи й майна. Аугсбурзький мир не вирішив усіх проблем, проте він зменшив протистояння католиків та протестантів.

Усвідомлюючи повний крах своїх планів і те, що Аугсбурзький мир підтвердив фактичний розпад імперії, Карл V відмовився його підписати та зрікся престолу.

2. Ж. Кальвін і Реформація у Швейцарії. Кальвінізм.

Серед європейських країн найбільшого поширення, крім Німеччини, реформаційний рух набув у Швейцарії.

Події в сусідній Німеччині мали великий вплив на кантони — окремі незалежні землі, що об'єднувалися у Швейцарський Союз. Більшість населення тут також була невдоволена католицькою церквою, виступала за обмеження її впливу й **секуляризацію** володінь. Центром реформаційного руху стало місто Женева. Городяни підтримали лютеранських проповідників і примусили католицьке духовенство залишити місто. Остаточну перемогу Реформація здобула в Женеві, коли в 1541 р. туди прибув із Франції, рятуючись від релігійних переслідувань, француз Жан Кальвін. Він став відомим серед прихильників реформування церкви завдяки своїй головній праці «Настанова у християнській вірі». Ж. Кальвін оселився в Женеві та залишався релігійним і політичним лідером міста до своєї смерті.

Жан Кальвін. Художник Тіціан Вечелліо. XVI ст.

? Чому саме кальвінізм став основою світогляду «ділової людини» Нового часу?

Секуляризація — у широкому розумінні: зменшення впливу церкви на всі сторони суспільного життя та впливу релігії на свідомість людей; у вузькому розумінні: конфіскація державою церковної власності, земель тощо.

В основу вчення Ж. Кальвіна було покладено ідею про божественне призначення. Він вважав, що доля кожної людини заздалегідь визначена Богом, і тільки Бог вирішує, потрапить людина до пекла чи до раю. За свого земного життя людина має працювати, не прагнути комфорту й насолоди, бути сумлінною та накопичувати гроші.

Якщо католицизм вважав багатство гріхом, то Ж. Кальвін, навпаки, видавав його за ознаку Божого благословення. Він виправдовував лихварство, вважав за можливе існування рабовласництва.

У Європі Женева почали називати «протестантським Римом», а Ж. Кальвіна — «женевським Папою». Кальвіністська церква у Швейцарії контролювала всі сфери життя; було заборонено танці, пісні, святковий одяг, прикраси. За будь-які провини людей жорстоко карали.

Незважаючи на ці крайнощі, кальвінізм загалом відповідав потребам нового капіталістичного суспільства. Погляди Ж. Кальвіна поширилися із Женеви до тих країн, де розвивалися ринкові відносини, і стали основою системи поглядів на світ і своє місце в ньому «ділової людини» Нового часу. Кальвінізм поряд із лютеранством належав до церковного, або магістерського напрямку Реформації.

3. Контрреформація. Тридентський собор. Через поширення впливу протестантизму католицька церква розпочала власну реформу та вступила на шлях відродження. Це була система заходів, які отримали назву **Контрреформація**. Її представники пропонували скликати церковний собор для здійснення перетворень у житті католицької церкви та водночас активніше протидіяти наступу протестантизму.

Коли виникла небезпека поширення лютеранських ідей в Італії, Папа Римський Павло III створив у 1542 р. Конгрегацію верховної інквізиції — Вищий апостольський трибунал, якій доручив боротися з поширенням ересі. Із часом вона почала впливати майже на всі католицькі держави. З особливою жорстокістю інквізиція діяла в Іспанії та Португалії, де всі підозрювані, «залишки лютеран» і «прибічники еразмізму», засуджувалися до спалення.

Наступного року з'явився «Індекс заборонених книг». Внесені до нього твори вилучали в торговців і спалювали на майданах разом із портретами авторів. Винним у читанні або переховуванні заборонених книг загрожував суд інквізиції. Одночасно із цим Папа Римський доручив раді церковних вчених розробити проєкт реформи для оновлення католицької церкви. Затвердити цю реформу мав церковний собор, який зібрався в місті Тридент. Тридентський собор працював із перервами протягом 1545—1563 рр. та отримав від Папи повну свободу дій в обговоренні питань церковного життя.

Кальвінізм — напрям протестантизму, що виник під час Реформації у Швейцарії в XVI ст. У його основу було покладено вчення Ж. Кальвіна.

У часи затвердження кальвіністської церкви у Швейцарії трагічно склалася доля іспанського лікаря-католика Мігеля Сервета. За виступи проти католицької церкви його переслідувала інквізиція, і він сподівався знайти порятунк у Женеві. Проте Ж. Кальвіну також була не до вподоби його звичка брати все під сумнів. «Женевський Папа» звинуватив М. Сервета в ересі та засудив до спалення на вогнищі.

? Які основні заходи передбачала Контрреформація?

Контрреформація (католицька Реформація, або католицьке відродження) — релігійно-церковний рух у Європі другої половини XVI — середини XVII ст., пов'язаний із переходом європейського суспільства від Середньовіччя до Раннього Нового часу.

Ігнатій Лойола. Невідомий художник. XVI ст.

Езуїти — члени католицького чернечого ордену «Товариство Ісуса».

Місіонерство — проповідь християнства, що здійснювалася в найвіддаленіших куточках планети.

Із листа І. Лойоли до імператора Карла V

Для боротьби зі злом, що поширюється і лютує в Німеччині, необхідно перш за все віддати перевагу такому засобу, як університети, що є прикладом релігійного життя, цілісності католицького вчення та приводять учнів до добра...

? Робота в парах. Обговоріть і визначте: **1.** До чого автор листа закликав імператора? **2.** Які можливості для боротьби з поширенням Реформації, на вашу думку, могли дати католицькій церкві заклади освіти?

Собор закликав до очищення церкви від негідних її членів, заборонив продаж індульгенцій і церковних посад, установив суворий нагляд за поведінкою священників. Церква повернулася до своєї головної справи — піклуватися про душі людей і допомагати бідним; ченці відкрили двері монастирів для хворих і жебраків, надавали притулок нужденним і годували голодних. На Тридентському соборі було також затверджено основні католицькі настанови. Рішення собору надихали прихильників католицизму, але його категорична відмова вести діалог із протестантами призвела до посилення релігійного розколу в Європі.

4. «Товариство Ісуса» (орден езуїтів). Особливу роль у боротьбі проти Реформації відіграло «Товариство Ісуса», або орден езуїтів (від латин. *Jesus* — Ісус), створене іспанським дворянином Ігнатієм Лойолою в 1534 р. Затверджений Папою в 1540 р. орден швидко розростається. У 1556 р. він налічував близько 1 тис. осіб, а в 1615 р. — уже близько 13 тис. осіб. Спочатку орден намагався займатися лише проповідницькою та доброчинною діяльністю, але пізніше його метою проголосили також «захист католицької віри».

Чітка організація та сувора дисципліна сприяли ефективній діяльності ордену, дозволяли в найкоротші терміни досягати поставленої мети, використовуючи будь-які методи. Проте це не було об'єднанням людей, які сліпо виконували накази керівників. «Товариство Ісуса» об'єднувало інтелектуалів, які здобули чудову освіту, знали на людській психології, мали неабиякі природні здібності й усвідомлено присвячували себе справі відродження могутності церкви. Досягти своєї мети езуїти намагалися, впливаючи на думки людей.

Із розгортанням Контрреформації езуїти стали першим в історії католицької церкви релігійним орденом, для якого освіта була основною діяльністю. Дві третини всіх організацій «Товариства Ісуса» в XVII—XVIII ст. складали школи та університети, у яких надавали високий рівень освіти, водночас виховуючи учнів у дусі католицизму. Метою ордену стало через вплив на молодь поступово посилити прихильність населення до католицької церкви.

Станом на 1615 р. орден езуїтів по всьому світу опікувався 370 школами, а на 1773 р. — понад 800.

Не менш впливовим напрямом у діяльності ордену стало місіонерство. Характерною рисою цієї діяльності було те, що езуїти намагалися не втручатися в місцеві звичаї та традиції, мирно узгоджуючи їх із вимогами християнської релігії. Стикаючись із фактами грубого порушення колонізаторами норм християнської моралі, езуїти засуджували ці дії, ставали на захист місцевого населення. У 1556 р., коли помер І. Лойола, орден уже мав понад 100 місій у різних країнах світу.

Чи погоджуєтесь ви з тим, що... Чому?

- Шмалькальденські війни стали першими релігійними війнами між католиками та протестантами однієї країни.
- Завдяки Аугсбурзькому миру в Європі вперше перемогла ідея віротерпимості, що стало одним із проявів формування культури Нового часу.
- У середині XVI ст. Ж. Кальвін сформулював теорію про призначення людини й розвинув ідеї Реформації. Женева, де він оселився, стала одним із центрів європейської Реформації.
- Вчення Ж. Кальвіна та створена ним церква здобули у світі навіть більше прихильників, ніж лютеранство. Реформуванню та зміцненню католицької церкви сприяло здійснення Контрреформації.
- Рішення Тридентського собору оновили католицьку державу, пристосовуючи її до потреб європейського суспільства того часу.
- Орден єзуїтів завдяки своїй освітній діяльності став найбільшим у Європі вчителюючим орденом.

Запитання і завдання

1. Перевірте набуті знання за навчальною грою «Ланцюжок». *Правила гри.* Учитель/вчителька об'єднує учнів та учениць у три команди. Вони мають розкрити зміст визначеного пункту параграфа, відповідаючи по черзі одним реченням. За зупинку понад 30 секунд і помилкове твердження нараховуються штрафні бали.
 2. Як прибічники лютеранства в Німеччині боролися за свої права? 3. Чим кальвінізм приваблював підприємців Раннього Нового часу? 4. У чому полягав зміст Контрреформації як «католицького відродження»? 5. Чим орден єзуїтів відрізнявся від інших чернечих орденів?
 6. **Робота в парах.** Продовжте роботу над укладанням синхронізованої хронологічної таблиці «Європа в Ранньомодерну добу» (с. 5). 7. Покажіть на карті території поширення лютеранства й кальвінізму в Європі. 8. Складіть порівняльну таблицю «Лютеранство і кальвінізм».
План порівняння	Лютеранство	Кальвінізм
Місце та обставини виникнення		
Основні ідеї вчення		
Країни поширення вчення		
9. За висловом одного із сучасних істориків, «у тих країнах, де протестантизм зазнавав поразки, його переможцем був учитель — єзуїт». Поясніть, як ви розумієте це судження. Чи поділяєте ви його? Чому? 10. Напишіть листа до німецького лютеранина від імені жителя/жительки Женеви часів, коли там діяв Ж. Кальвін, з описом змін, які відбулися в житті міста. 11. **Робота в парах.** Висловіть свою думку щодо моральних цінностей і світоглядних переконань тих, хто: 1) підтримував розгортання Контрреформації; 2) присвячував своє життя діяльності в ордені єзуїтів. 12. Підготуйте есе на тему «Уроки поширення Реформації і Контрреформації в Європі». Скористайтеся відповідною пам'яткою в електронному додатку до підручника.

Працюємо з хронологією

- **1555 р.** — укладення Аугсбурзького релігійного миру.
- **1534 р.** — створення «Товариства Ісуса» (ордену єзуїтів).

Соборна церква ордену єзуїтів у Римі, у якій похований його засновник І. Лойола. XVI ст.

На українських землях у складі Польського королівства орден єзуїтів розпочав діяльність із 1564 р. Він розгорнув широку освітню роботу, створюючи публічні школи гуманістичного напрямку, колегіуми для шляхетської молоді, учительські семінарії та духовні семінарії для священників. На середину XVII ст. на українських землях діяло 13 колегіумів. Із часом школи у Львові, Перемишлі та Ярославі стали закладами вищого типу. Модель єзуїтського шкільництва стала взірцем для створення православного Києво-Могилянського колегіуму. Єзуїтські школи приваблювали безкоштовним навчанням і використанням національної мови.

§ 8. Культура епохи Бароко. Народження нової європейської науки

ОПРАЦЮВАВШИ ЦЕЙ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ: про особливості мистецтва доби Бароко; якою була творчість видатних художників цієї доби; про втілення гуманістичних ідей у творчості М. де Сервантеса; як розвивалися наукові знання в цей період.

ПРИГАДАЙТЕ: 1. Як мистецтво своїми засобами відображає дійсність? 2. Із чим пов'язаний перехід від одного до іншого стилю в культурі? 3. Які риси були притаманні розвитку науки в Середньовіччі? 4. Які пам'ятки стилю бароко вам відомі?

? Визначте основні особливості мистецтва доби Бароко.

Бароко (від італ. *barocco* — примхливий, химерний) — стиль в образотворчому мистецтві, архітектурі, музиці та літературі країн Європи, колоніальної Центральної та Південної Америки кінця XVI — кінця XVIII ст., що наслідував Ренесанс і передував класицизму.

Серед усіх східнослов'янських православних земель найбільшого розвитку епоха Бароко набула в Україні. У другій половині XVII ст. Київ став центром барокової культури, звідки її вплив поширився в північно-східному напрямку на Московську державу та в південно-західному напрямку на Балкани. Саме тоді для належної до православного східнослов'янського світу української культури дедалі більшого значення для розвитку набували зв'язки з польською та західноєвропейською культурами.

На думку дослідників, основними особливостями українського Бароко є те, що воно мало церковний характер і йому не передувала розвинена культура Ренесансу.

1. Особливості мистецтва епохи Бароко. Наприкінці XVI ст. в деяких країнах Європи культура доби Відродження почала поступатися місцем новому стилю — **бароко**. Батьківщиною нового стилю вважається Італія. Його яскраві художні засоби, на противагу Ренесансу з його величними, гармонійними, але застиглими композиціями, відзначалися внутрішньою напругою та динамікою.

Мистецтво доби Бароко змінилося за змістом. Головну увагу воно приділяло пристрастям і почуттям людини, поєднувало реальне та уявне. Почуттєвий характер цього мистецтва, у якому митці ігнорували розміри й норму, зображували контрасти, що створювали ілюзію реальності, справляв велике враження на глядацьку аудиторію.

Досить поширеною є думка, що епоха Бароко постала на хвилі кризи гуманізму. Той світ, до створення якого закликали гуманісти, мав стати впорядкованим і гармонійним, а перетворився на хаос, у якому людина, як виявилось, була суперечливою істотою, роздвоєною між добром і злом. Бароко відображало бажання людини насолоджуватися дарунками життя, мистецтва та природи. Якщо Ренесанс мав досить незначне поширення за межами країн Західної Європи, то з доби Бароко почалося поширення її мистецьких здобутків на інші континенти. Велике значення має те, що протягом XVII ст., яке називають «століттям Бароко», відбулася справжня наукова революція, яка поклала край середньовічному світобаченню.

Епоху Бароко, яка стала «золотим віком» іспанської літератури, започаткувала творчість письменника Мігеля де Сервантеса. Найвідомішими майстрами живопису епохи Бароко вважаються голландець Рембрандт ван Рейн, фламандець Пітер Пауль Рубенс, іспанець Дієго Веласкес.

2. Художники епохи Бароко. У 30-ті рр. XVII ст. **Рембрандт ван Рейн** був найпопулярнішим художником Нідерландів. Відомим його зробила картина «Урок анатомії доктора Тульпа» — груповий портрет доктора Тульпа з учнями. Створюючи його, митець уперше вирішив відмовитися від традиційної композиції, де всі персони позують художнику.

Коронація Марії Медічі. Художник Пітер Пауль Рубенс. 1610 р.

? Яке враження справляють на вас твори П. П. Рубенса? Якими засобами художник досягав впливу на глядача? Поясніть свою думку.

Прялі (Міф про Арахну). Художник Дієго Веласкес. 1658 р.

? Чому Дієго Веласкеса називали «живописцем істини»? Висловіть свою думку.

На картині учні оточили стіл, на якому лежить тіло людини, і слухають пояснення доктора. Художник зумів показати різну реакцію на кожному з обличч учнів.

Вінцем життя й творчості художника стала картина «Повернення блудного сина» — біблійний сюжет про гультя, який, втративши все в житті, повернувся в рідний дім, до батька.

Спільною рисою, що об'єднувала фламандське та голландське мистецтво, була любов до життя в усіх його проявах. Однак якщо на картинах голландських майстрів превалювали побутові сцени, портрети бюргерів і міщан, то фламандські художники віддавали перевагу тому, що хотіли побачити католицьке духовенство та дворянство. Центральною фігурою фламандського мистецтва XVII ст. став **Пітер Пауль Рубенс**. У його творчості ці особливості проявилися найбільш яскраво. Майстер та його учні створили сотні картин, уславлюючи в яскравих барвах силу, мужність, красу людських почуттів і вчинків.

У П. П. Рубенса було багато картин на історичні теми. Одна з найвідоміших серій — «Життя Марії Медічі» — складається з 21 твору, де він зобразив і реальних історичних осіб, і міфологічних персонажів, відтворив реалії тогочасної історичної епохи. Творчість П. П. Рубенса справила величезний вплив на становлення фламандської школи живопису, а його роботи відомі в усьому світі.

Іспанського майстра **Дієго Веласкеса** сучасники називали «живописцем істини». Із 24 років і до кінця життя він був придворним художником іспанського короля Філіппа IV. Провідне місце у творчості митця посідали портрети членів королівської родини, іспанських дворян та їхніх дружин. Іспанська аристократія не вимагала, щоб її малю-

? Чи можна стверджувати, що, крім відмінностей, у творчості художників епохи Бароко наявні спільні риси? Які саме?

Повернення блудного сина. Художник Рембрандт ван Рейн. 1632 р.

Папа Римський Інокентій X, побачивши свій портрет, виконаний Д. Веласкесом, промовив: «Занадто схожий».

Портрет інфанти Маргарити.
Художник Дієго Веласкес. 1659 р.

? Підготуйте опис однієї з картин митців доби Бароко, розглянутих у параграфі, використовуючи пам'ятку для аналізу джерел візуальної інформації, розміщену в електронному додатку до підручника.

Головний герой твору М. де Сервантеса «Премудрий ідальго Дон Кіхот із Ламанчі» не сприймає несправедливість світу. «Нехай сльози бідняка, — казав Дон Кіхот, — викличуть у тебе за однаково сильного відчуття справедливості більше співчуття, ніж скарги багатія». У цих словах — відлуння думок, що були досить сміливими та навіть небезпечними в Іспанії XVII ст. У романі Дона Кіхота супроводжує його вірний товариш — селянин Санчо Панса. Він часто буває незграбним, кумедним, але водночас є носієм народного гумору, характеру й мудрості.

? Чи є правильним судження, що в добу Бароко відбулася наукова революція? Поясніть свою думку.

вали красивішою, ніж вона була насправді, — вона пишалася своїм походженням, а не мінливою красою.

Наприкінці життя митець створив картину «Прялі», де розкрив красу простих жінок-робітниць, які виткали килим, а поряд із ними — придворних дам, що розглядали готову роботу. Це було останнє велике полотно Дієго Веласкеса. Він присвятив своє життя служінню істині пензлем художника.

3. Мігель де Сервантес. Твори Мігеля де Сервантеса Саavedри вважають вершиною тогочасної іспанської літератури. Головним у творчості письменника став роман «Премудрий ідальго Дон Кіхот із Ламанчі», який чимало дослідників називають першим сучасним романом та одним із найкращих творів світової художньої літератури.

Головний герой роману, дворянин Алонсо Кіхано, мріяв відродити лицарські часи тоді, коли вони вже давно минули. Він один не розумів цього та як останній «лицар сумного образу» являв собою досить кумедну постать. Герой назвав себе мандрівним лицарем на ім'я Дон Кіхот і намагався самотужки змінити чинні порядки, захистити вдів і сиріт, покарати винуватців їхніх страждань. Насправді ж він створював тільки безладдя. Проте мотиви його вчинків — людяні та шляхетні.

Роман з'явився як сатира на численні лицарські романи, які набули значного поширення в тогочасній Іспанії. У них зображувалися ідеальні, але нереальні персонажі. М. де Сервантес на противагу їм показав наявність у людини двох складових її природи — благородного ідеалізму та реалістичної практичності. Поділяючи ідеали гуманізму, автор одночасно показав, що людина набагато складніша за той образ, який створили гуманісти.

4. Розвиток медицини й математики. Період XVII ст. став часом, коли було зроблено вирішальні кроки в пізнанні людини й законів Всесвіту, що заклали підвалини нового природознавства.

Значних успіхів було досягнуто в розвитку анатомії. Почали проводити систематичні анатомічні розтини, що дало змогу висунути нові теорії про природу людського організму та винайти нові методи лікування хвороб. Італійський лікар **Андреас Везалій** видав у 1543 р. фундаментальну працю «Про будову людського тіла». Незважаючи на переслідування духовної та світської влади, А. Везалій робив розтини людських тіл, вивчаючи анатомію людини.

Іспанський вчений **Мігель Сервет** відкрив та описав систему кровообігу людини. За сміливість наукових поглядів і незалежність у думках його було страчено.

Існування кровообігу людини підтвердили анатомічні дослідження А. Везалія, а завершив його вивчати англій-

ський лікар та анатом **Вільям Гарвей**, створивши теорію кровообігу людини. Згодом він почав досліджувати, як зароджується людське життя. Медичні світила тогочасної Європи не сприйняли його відкриттів, але він продовжував свої дослідження.

Із кінця XVI ст. почала активно розвиватися математика. Набула сучасного вигляду алгебра. Французький математик **Франсуа Вієт** започаткував літерні позначення й заклав основи загальної теорії рівнянь, завдяки чому його вважають засновником нової алгебри. Ще один французький математик і філософ **Рене Декарт** установив взаємозв'язок між теорією рівнянь і геометрією та відкрив нову дисципліну — аналітичну геометрію. Основи своєї теорії він виклав у праці «**Міркування про метод**». Нові методи розрахунку нескінченно малих величин запропонував професор Болонського університету **Бонавентура Кавальєрі** у праці «**Геометрія неподільних**». У розробці цього методу значну роль відіграли також Йоганн Кеплер (Німеччина) і Р. Декарт. Останній увів у науковий обіг поняття змінної величини.

5. Розвиток астрономії. Розвиток мореплавства в Ранній Новий час сприяв становленню наукової астрономії. Саме в астрономії було зроблено відкриття, що завдали нищівного удару старій системі поглядів на будову Всесвіту. За цією системою, що базувалася на поглядах Арістотеля і Птолемея, у центрі світу була розташована непорушна Земля, навколо якої оберталися Місяць, Сонце та зорі.

Хибність старої теорії довів польський вчений **Миколай Коперник**. Шляхом досліджень він дійшов висновку, що Земля разом з іншими планетами обертається навколо Сонця та навколо своєї осі, і створив геліоцентричну систему (із Сонцем у центрі).

Наступний крок у розвитку астрономії здійснив італієць **Джордано Бруно**. На відміну від М. Коперника, який центром Всесвіту вважав Сонце, Дж. Бруно обґрунтував ідею нескінченності Всесвіту, де існує безліч світів з окремими сонцями. За свої погляди він був заарештований, провів вісім років у в'язниці, але так і не зрікся своїх переконань. За вироком суду інквізиції його звинуватили в ересі та спалили на вогнищі. Усі твори Дж. Бруно було внесено до «Індексу заборонених книг», де вони залишалися до 1948 р.

Італійський вчений **Галілео Галілей** зробив телескоп зі збільшенням у 32 рази і за його допомогою розпочав проводити регулярні дослідження. Він переконався в безмежності зоряного простору, відкрив гори на Місяці, плями на Сонці та супутники, що оточують Юпітер. Усе це підтверджувало правильність теорій М. Коперника та Дж. Бруно. У 1632 р. він видав працю «**Діалоги про дві найвідоміші системи світу — Птолемеєву та Коперникову**», де навіть незаперечні докази правильності теорії М. Коперника. За

Вчений-аматор **Антоні ван Левенгук** (Нідерланди) винайшов мікроскоп, який дозволив йому зробити чимало важливих відкриттів. Найбільше їх було здійснено в 1674 р., коли він першим дослідив і довів існування мікробів. У краплині води А. ван Левенгук відкрив цілий новий світ.

? Чи є правильним твердження, що відкриття астрономів Раннього Нового часу спричинили зміну поглядів на будову Всесвіту? Поясніть свою думку.

Астрономія (від грец. «зоря» та «закон») — наука про будову та розвиток космічних тіл і Всесвіту загалом.

М. Коперник виклав свої погляди у праці «**Про обертання небесних тіл**». Він створював її впродовж 40 років, але, розуміючи, яку реакцію вона викличе, боявся видавати. Книгу було надруковано в день смерті вченого. Вона супроводжувалася обережною передмовою видавця, у якій він розповідав про викладену в книзі теорію. Праця була засуджена католицькою церквою і з 1616 аж до 1822 р. містилася в «Індексі заборонених книг».

цю книгу церква влаштувала суд над 70-річним астрономом. Після п'яти місяців принижень і допитів Г. Галілей зрікся своїх поглядів. За легендою, після цього він вигукнув: «А все-таки вона обертається!»

Лише у 80—90-х рр. ХХ ст. католицька церква визнала, що засудження вчених було помилковим, і погодилася з їхніми поглядами на будову Всесвіту.

Працюємо з хронологією

- **Кінець XVI ст.** — початок доби Бароко в Європі.

Практичне заняття за розділом II

Узагальнення за розділом II

Тестові завдання для підготовки до тематичного контролю за розділом II

Чи погоджуєтесь ви з тим, що... Чому?

- Доба Бароко збагатила європейське мистецтво творами, що поєднували пишність, винахідливість і виразні художні ефекти.
- Унаслідок наукових відкриттів XVI—XVII ст. сформувалися основи нового природознавства, виникла наукова теорія будови Всесвіту, що створило шлях до пізнання ще не відкритих законів природи.

Запитання і завдання

1. Перевірте набуті знання за навчальною грою «Я запитую — ви відповідаєте».
Правила гри. Учні та учениці підписують на аркушах своє прізвище та складають запитання за розглянутим матеріалом. Учитель/вчителька збирає аркуші, перемішує та роздає знову в довільному порядку. Учні та учениці мають дати відповіді на зазначені запитання та знову підписати своє прізвище для подальшої перевірки й оцінювання вчителем/вчителькою.
2. Чим відрізнялися стилі епохи Відродження та Бароко? 3. Що нового додали в розвиток живопису художники епохи Бароко? 4. Чим уславився М. де Сервантес? 5. Яким був вплив на розвиток європейського суспільства відкриттів, здійснених у цей період у медицині й математиці? 6. Чи можна стверджувати, що тогочасні відкриття європейських астрономів створили нову картину Всесвіту? Чому?
7. **Робота в парах.** Продовжте роботу над укладанням синхронізованої хронологічної таблиці «Європа в Ранньомодерну добу» (с. 5). 8. Складіть таблицю «Наукові відкриття XVI—XVII ст.».

Вчений	Зміст відкриття	Значення відкриття

9. На прикладах життя та діяльності М. Коперника, Дж. Бруно та Г. Галілея висловіть власні думки про те, у чому проявлялася особиста мужність людини в тогочасну добу. 10. З'ясуйте, які існують культурні пам'ятки доби Бароко у вашій місцевості. Опишіть їх. 11. Висловіть власне ставлення до мистецької спадщини Бароко (на прикладах двох-трьох творів за вашим вибором). 12. **Робота в парах.** На підставі знайомства з основними науковими відкриттями XVI—XVII ст. висловіть думку про важливість розвитку науки для розвитку суспільства. Чи зберігає наука цю роль зараз? Поясніть свою відповідь.

Розділ III. Держави Західної та Центральної Європи в XVI—XVII ст.

§ 9. Становлення абсолютної монархії у Франції

ОПРАЦЮВАВШИ ЦЕЙ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ: про посилення королівської влади у Франції в першій половині XVI ст.; які зміни відбувалися в тогочасному французькому суспільстві та економіці; про початок Реформації в країні; чим були спричинені, як розпочалися та чим завершилися релігійні (гугенотські) війни у Франції.

ПРИГАДАЙТЕ: 1. Укажіть особливості соціально-економічного розвитку Франції наприкінці XV ст. 2. Назвіть головні риси станово-представницької монархії у Франції наприкінці XV ст. 3. Якими були причини перемоги Реформації в Німеччині?

1. Посилення королівської влади. На початку XVI ст. Франція була найбільш населеною країною Європи. Наприкінці XV ст. тут проживало 14—15 млн осіб, а в середині XVII ст. — 16—18 млн осіб. Більшість людей жила в селах, і країна загалом залишалася аграрною. Об'єднання Франції в єдину централізовану державу завершилося наприкінці XV ст.

Одночасно з об'єднанням країни міцніла влада короля. Генеральні штати (станово-представницький орган влади) не скликали з 1484 р. Король Луї XII, уже не радячись із ними, вів війну за підкорення Італії, установлював податки на утримання армії тощо. Королівська влада ставала нічим не обмеженою, тобто абсолютною. У Франції в XVI ст., як і в багатьох тогочасних європейських країнах, відбувалося становлення нової форми державного правління. Наступні кроки щодо створення у Франції **абсолютизму (абсолютної монархії)** було зроблено за Франциска I. Він зумів підкорити своїй владі католицьку церкву. У 1516 р. Франциск I досяг домовленості з Папою Римським Левом X, за якою король сам призначав на вищі церковні посади, а Папа тільки затверджував його рішення. Церковні особи фактично стали підлеглими короля. Усі справи життя країни розглядалися на Великій королівській раді, яка готувала укази короля, вирішувала важливі судові справи, призначала нові податки. На указах Франциска I вперше з'явилася формула необмеженої влади: «Така моя воля». Королівські правники публічно проголошували, що влада короля ніким і нічим не обмежується.

Головною передумовою появи абсолютизму у Франції та інших європейських державах Раннього Нового часу вважають руйнування традиційного середньовічного суспільства з трьома незмінними станами з їхніми інтересами та уяв-

? Поясніть, у чому полягала основна передумова виникнення в тогочасній Франції абсолютної монархії.

Абсолютизм (абсолютна монархія) — форма державного правління, за якої верховна влада повністю належить монарху, що править без станово-представницьких органів влади та законодавчих обмежень.

Франциск I. Художник Жан Клуе. 1525 р.

Під час одного із засідань Паризького парламенту (найвищого органу, який розглядав судові справи) його президент проголосив, звертаючись до Франциска I: «Ви стоїте вище законів, закони та ордонанси не можуть вас примушувати, і взагалі немає жодної влади, яка могла б вас до чогось змусити».

? Чи є правильним судження, що в цей період у суспільстві та економіці Франції відбувалися зміни, що свідчили про те, як старі порядки починають заважати їхньому розвитку?

Друкарська майстерня. Гравюра Раннього Нового часу

Мануфактура з виробництва шовку в Ліоні. Гравюра Раннього Нового часу. XV ст.

? Які особливості змін у суспільстві та економіці Франції відображають наведені ілюстрації?

ленням про монарха як «помазаника Божого». Тепер на монарха дивилися як на особу, що своєю сильною владою забезпечить загальний добробут у країні.

Дворянство стало більше залежати від королівської служби. Знать сподівалася, що абсолютна влада монарха дозволить перерозподілити податки на її користь. Купецтво очікувало, що сильний монарх своєю політикою захистить від іноземних конкурентів. Городяни згодні були обміняти свої вольності на політику монарха, яка забезпечить сприятливі умови для розвитку підприємництва. Селянство мало надію, що міцна королівська влада обмежить сваволлю сеньйорів і наведе порядок у країні. Тобто різні соціальні групи мали спільну зацікавленість у посиленні королівської влади.

2. Зміни в суспільстві та економіці. На початку XVI ст. у французькому суспільстві, як і раніше, зберігався поділ на три стани з визначеним обсягом прав та обов'язків. Однак упродовж Раннього Нового часу в їхньому становищі відбулися значні зміни.

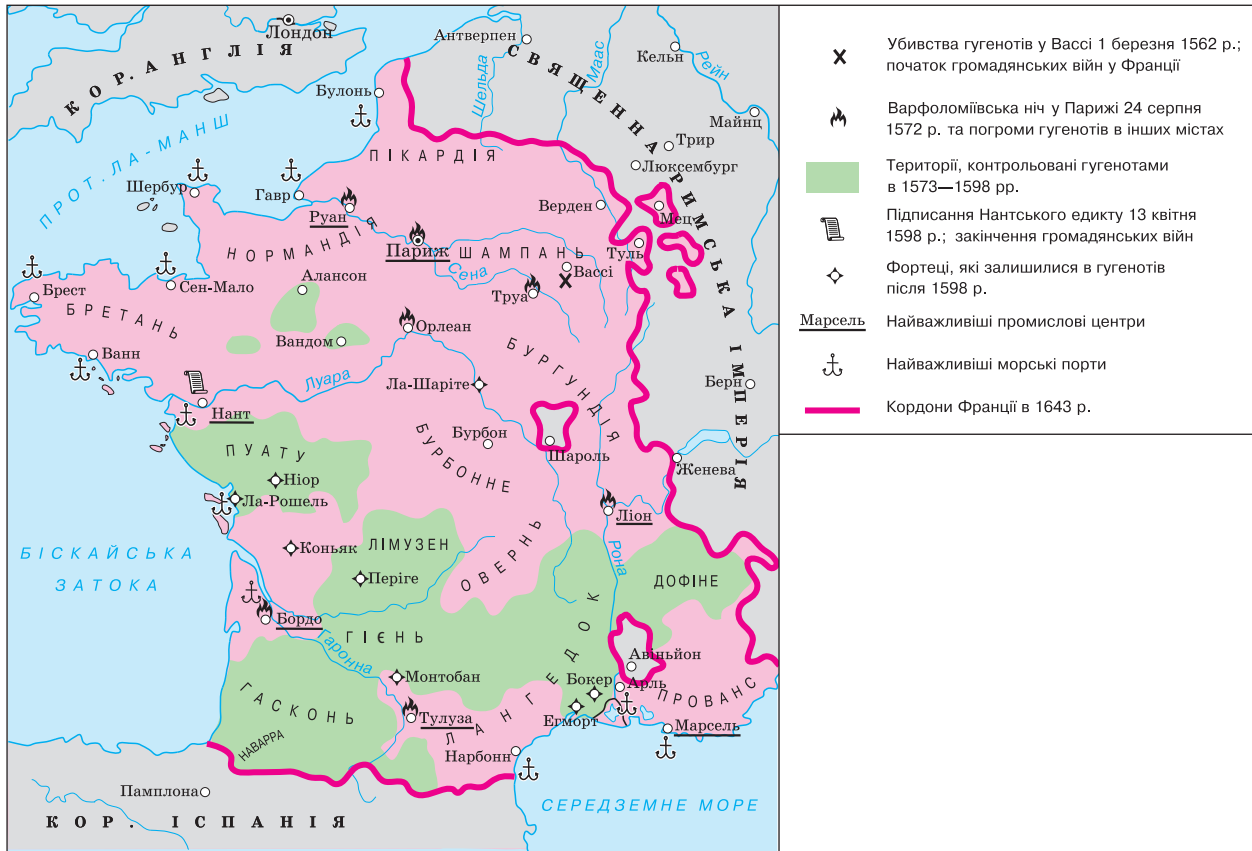
Найбільш впливовою частиною населення Франції на початку XVI ст. залишалося дворянство. Здебільшого воно не перешкоджало посиленню королівської влади в країні. Лише кілька родів старої знаті (Гізи, Бурбони, Монморансі) ще зберігали великий вплив і гуртували довкола себе прихильників серед середніх і дрібних дворян. Починаючи від середини XV ст. до складу спадкового, родовитого дворянства вливалися заможні городяни (купці, цехові майстри), які отримували дворянські титули, посади високого рангу з королівської милості або ж купували їх. Відтепер казали, що є старі «дворяни шпаги» (дворяни, що походять із дворянського роду) і нові дворяни. Новий дворянин не був зобов'язаний нести військову службу, яка залишалася привілеєм родовитого дворянства. Військова служба звільняла старе дворянство від сплати податків.

Нове дворянство не сплачувало податків, тільки якщо залишало свою попередню торговельну або фінансову діяльність. Шлях у нове дворянство через посади в державному апараті був найпоширенішим. На початку XVII ст. у його складі формувалася численна чиновницька верства, яку називали «дворянством мантиї».

У XVI—XVII ст. у Франції формувалися ринкові відносини. Цей процес відбувався досить повільно: заважали феодальні пережитки, станові привілеї дворянства й духовенства, безправність підприємців.

Осередками формування нових відносин стали міста. Так, центром розвитку парфумерії, ювелірної справи, виготовлення скляного посуду, меблів, одягу вважався Париж, центром друкарства й банківської справи — Ліон. Чотири рази на рік тут відбувалися Ліонські ярмарки, у яких брали участь купці з усієї Європи.

ФРАНЦІЯ в XVI — першій половині XVII ст.

Поступово в більшості галузей французької промисловості мануфактури витіснили цехове ремесло. Особливо багато мануфактур існувало у виробництві сукна, лляних і шовкових тканин. Ліонські шовкові мануфактури налічували близько 12 тис. найманих працівників.

Із розвитком підприємництва й торгівлі у Франції формувалася буржуазія. Вона відігравала значну роль у розвитку економіки, позичала гроші збіднілому «дворянству шпаги», але залишалася політично безправною. Однак чим більше зростала могутність буржуазії, тим більше вона шукала можливостей впливати на державне життя.

3. Реформація у Франції. У 20-ті рр. XVI ст. у Франції почали поширюватися реформаційні настрої. Палким прихильником ідеї очищення церкви був французький гуманіст Лефевр д'Етапль, який заявляв про необхідність оновлення католицької церкви ще в 1512 р. Він першим, раніше за М. Лютера, сформулював два визначальні принципи майбутньої Реформації — спасіння вірою та необхідність визнання Святого Письма єдиним джерелом релігійної істини.

Досить значний вплив на розвиток протестантизму в країні мало поширення ідей Ж. Кальвіна. У Південній

? Назвіть факти, що свідчать про початок поширення у Франції ідей Реформації, та ставлення влади до неї.

Лефевр д'Етапль. Художник Жан де Лаон. Гравюра 1581 р.

? Чи є правильним судження, що релігійні війни стали трагедією для тогочасної Франції? Поясніть свою думку.

Релігійні (гугенотські) війни у Франції — низка громадянських конфліктів між католиками, які становили більшість населення, і протестантською меншістю, що сповідувала кальвінізм.

Франції з'явилися громади прихильників кальвіністського вчення, яких називали гугенотами (у перекладі — «товариші»). Проте більшість французів не підтримала кальвінізм. Населення півночі країни, у тому числі Парижа, залишалося прихильниками католицизму. На відміну від Німеччини, католицька церква у Франції підкорялася королю та не викликала в населення такого невдоволення своєю діяльністю.

Король Франциск I у середині 30-х рр. XVI ст. почав переслідувати протестантів. У 1535 р. влада заарештувала 300 гугенотів і 35 осіб засудила до страти. Із 1540 р. в країні розгорнула діяльність інквізиція. Новий король Анрі II у перший рік свого правління створив для боротьби проти кальвіністів спеціальну «Вогняну палату», яка за перші три роки діяльності ухвалила 500 обвинувальних вироків. Однак це не могло зупинити поширення ідей Реформації у Франції.

4. Причини й початок релігійних війн. Варфоломійська ніч. У 50—60-х рр. XVI ст. Франція зазнавала тяжкої кризи. Сподівання дворян на воєнну здобич, нові землі та посади внаслідок війн, які велися в цей час Францією, не виправдалися. До того ж «революція цін» призвела до різкого зменшення їхніх прибутків. У цій ситуації реформаційні ідеали приваблювали дворянство можливістю захопити церковні землі. Водночас ті, хто залишався вірним королю й католицькій церкві, мали намір отримати у винагороду володіння супротивників.

Однак більшість дворянства очікувала, розмірковуючи, до якого угруповання приєднатися з більшою вигодою для себе. На чолі прихильників католицької церкви стояла родина лотаринзьких герцогів Гізів. Вождями гугенотів стали принци з родини Бурбонів, яким належало королівство Наварра на кордоні Франції та Іспанії. Між цими двома угрупованнями й розпочалися війни, які тривали 36 років (1562—1598 рр.) та отримали назву **релігійних (гугенотських) війн**. Основними причинами війн стало загострення релігійної боротьби між католиками й кальвіністами та ускладнення політичної ситуації у Франції у 50—60-х рр. XVI ст. Напередодні війни французький уряд намагався проводити політику віротерпимості. Проте примирити сторони не вдалося.

Приводом до війни стало вбивство гугенотів у містечку Вассі. Герцог Гіз 1 березня 1562 р., проїжджаючи зі своїм загоном через нього, напав на гугенотів, які зібралися на богослужіння. Було вбито 23 особи та майже 200 поранено. Католицький Париж зустрів Гіза як героя, а гугеноти сприйняли це як початок війни.

У перші десять років жодна сторона не змогла здобути незаперечної переваги. За згодою короля Шарля IX 24 серпня 1572 р. в Парижі та деяких інших містах відбулася

Варфоломійська ніч. Художник Франсуа Дюбуа. 1572—1584 рр.

? Яку інформацію про Варфоломійську ніч надає ілюстрація?

Варфоломійська ніч — масове винищення гугенотів та їхніх родин, що призвело до загибелі тисяч людей. Війна спалахнула з новою силою.

Тепер гугеноти розгорнули боротьбу за зміну королівської династії та в 1576 р. створили на півдні Франції гугенотську Конфедерацію з окремими органами правління, податками, військом. Її очолив Анрі Наваррський.

Королем Франції після смерті Шарля IX став Анрі III. Відсутність у нього нащадків перетворювала Анрі Наваррського на найвірогіднішого кандидата на престол. Імовірність появи короля-гугенота спонукала католиків до активних дій. У 1585 р. вони створили Лігу — федерацію католицьких міст. Її очолив герцог Гіз, який також висунув претензії на французьку корону. Країна поділялася на дві ворогуючі частини: гугенотський південь і католицьку північ.

5. Завершення релігійних війн. Король Анрі III виявився неспроможним покращити ситуацію. Герцог Гіз вимагав від нього позбавити Анрі Наваррського права на наступництво престолу. Король у відповідь оголосив про розпуск Ліги. Гіз підняв населення Парижа на боротьбу проти короля. Король Анрі III уклав союз із гугенотами та за їхньою допомогою заспокоїв Париж. Проте невдовзі його було вбито. У Франції встановилося безвладдя. Король Іспанії Філіпп II і Папа Римський обговорювали можливість обрання королем Франції іспанського принца.

Налякані ситуацією в країні прибічники католиків погодилися визнати королем Анрі Наваррського, але вимагали від нього прийняти католицизм. Останній відповів на це словами: «Париж вартий меси!» (меса — католицька

Катерина Медічі. Художник Франсуа Клуе. 1555 р.

Герцог Гіз. Невідомий художник. 1580 р.

? Які риси характеру зображених особистостей, на вашу думку, відображають їхні портрети?

? Як завершилися релігійні війни у Франції?

Усього в період релігійних війн у Франції за 36 років відбулося вісім війн, що забрали багато життів. Однак загальної кількості загиблих кожної зі сторін не було встановлено. Лише під час Варфоломійської ночі, за різними оцінками, загинуло від кількох тисяч до десятків тисяч гугенотів.

Працюємо з хронологією

- **1562—1598 рр.** — релігійні (гугенотські) війни у Франції.
- **1598 р.** — укладення Нантського едикту.

Анрі IV. Художник Франс Пурбус (Молодший). 1600 р.

? Опишіть зображену на портреті особу.

церковна відправа), і став католиком. У 1594 р. він коронувався під ім'ям Анрі IV.

Релігійні війни завершив **Нантський едикт**, виданий новим королем у **1598 р.** Католицизм визнавався панівною релігією, але гугеноти отримали дозвіл вільно сповідувати свою віру та утворювати релігійні громади в усіх містах, крім Парижа. Вони могли обіймати будь-які державні посади. Як гарантію здійснення цієї угоди гугеноти зберігали на півдні 200 фортець із гарнізонами та 25-тисячну армію.

Значення Нантського едикту полягало в тому, що він поклав край релігійним війнам у Франції, надав гугенотам певні громадянські права, відкривши шлях до релігійної терпимості.

Чи погоджуєтесь ви з тим, що... Чому?

- У XVI ст. у Франції розпочалося становлення абсолютної монархії, яка стала наступною формою правління після станово-представницької монархії.
- У Ранній Новий час унаслідок змін у структурі дворянства воно поділилося на старе дворянство і нове дворянство.
- Поширення у Франції ідей Реформації викликало в країні глибокий розкол між її прихильниками та противниками, який спричинив тривалі релігійні війни.

Запитання і завдання

1. Перевірте набуті знання за навчальною грою «Відгадайте дату або термін».
Правила гри. Учитель/вчителька загадує дату або термін, записує на картці та кладе її в конверт. Учні та учениці мають право поставити йому/їй визначену кількість запитань (наприклад, шість), щоб з'ясувати, про що йдеться. Учитель/вчителька може відповідати «так», «ні» або «частково».
2. Які зміни відбувалися у Франції в першій половині XVI ст. під час становлення абсолютної монархії? 3. Назвіть нові явища в суспільному житті та економіці тогочасної Франції. 4. Як на суспільну ситуацію в країні вплинуло поширення ідей Реформації? 5. Визначте причини й наслідки релігійних війн у Франції.
6. Покажіть на карті події, пов'язані з розгортанням релігійних війн у Франції. 7. **Робота в парах.** Продовжте роботу над укладанням синхронізованої хронологічної таблиці «Європа в Ранньомодерну добу» (с. 5). 8. Складіть перелік змін, які відбулися у Франції в період становлення абсолютної монархії.
9. Порівняйте релігійні війни в Німеччині та Франції. Якими, на вашу думку, є їхні уроки та значення для Європи? 10. Напишіть листа від особи жителя Франції до друга в Німеччині після завершення релігійних війн із розповіддю про те, до чого призвело поширення ідей Реформації в країні. 11. Підготуйте есе «Уроки релігійних війн у Франції». Скористайтеся відповідною пам'яткою, наведеною в електронному додатку до підручника.

§ 10. Завершення формування абсолютної монархії у Франції

ОПРАЦЮВАВШИ ЦЕЙ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ: про роль періоду правління короля Анрі IV в історії Франції; як відбувалося зміцнення абсолютизму за Рішельє під час правління Луї XIII; якими були особливості абсолютизму за Луї XIV; про роль Кольбера в історії тогочасної Франції.

ПРИГАДАЙТЕ: 1. Що таке абсолютизм (абсолютна монархія)? 2. Якими були основні передумови його появи у Франції? 3. Укажіть зміни, які відбувалися в управлінні Францією на початковому етапі становлення абсолютної монархії. 4. Назвіть найважливіші, на вашу думку, події історії Франції XVI — початку XVII ст. Поясніть свій вибір.

1. Піднесення Франції за Анрі IV. Анрі IV (1594—1610 рр.) отримав прізвисько «добрий король». За період його правління було наведено лад у господарстві країни, яке занепало за період релігійних війн; стягування податків із населення було впорядковано та зменшено.

Здійснення заходів, спрямованих на відбудову й розвиток економіки, були насамперед пов'язані з діяльністю першого міністра Франції Максимільяна де Бетюна Сюллі. Він вважав, що відновити економіку Франції можна лише за сприяння розвитку національного сільського господарства та промисловості.

Ремісників було звільнено від обмежень, що накладали цехові статuti, було створено сприятливі умови для мануфактурної промисловості. Було обмежено ввезення іноземних промислових виробів, а вивезення власної сировини призупинено. Для розширення виробництва з королівської скарбниці власникам мануфактур навіть надавалися субсидії. Виникли привілейовані королівські мануфактури, що виготовляли шовк, фаянсові вироби, парфуми. Політика, яку уряд Анрі IV здійснював для відродження економіки Франції, базувалася на популярних серед тогочасних європейських економістів принципах протекціонізму та меркантилізму.

Зовнішню політику Анрі IV спрямовував на сприяння розвитку заморської торгівлі. У 1604 р. розпочалася колонізація французької Канади, губернатором якої призначили мандрівника Самуеля де Шамплейна.

Головними противниками Франції в Європі Анрі IV вважав іспанських і німецьких Габсбургів. Він намагався протидіяти спробам іспанського короля Філіппа II придушити Реформацію, розуміючи, що посилення Іспанії заціпатиме інтереси Франції. Вважаючи війну з Габсбургами неминучою, Анрі IV і Сюллі активно готувалися до неї. Убивство короля припинило цю підготовку.

? Чи можна вважати Анрі IV видатним державним діячем Франції? Чому?

Протекціонізм — економічна політика держави, спрямована на підтримку й захист власних виробників товарів від іноземної конкуренції.

Меркантилізм — економічна політика доби становлення капіталізму, що характеризувалася активним втручанням держави в господарське життя, стимулюванням зовнішньої торгівлі, колоніальними загарбаннями й торговельними війнами.

Убивство Анрі IV. Художник Шарль-Густав Хауз. XIX ст.

? На підставі аналізу діяльності Рішельє визначте якості, притаманні французькому державному діячу цієї доби.

Кардинал дю Плессі Рішельє. Художник Філіпп де Шампань. 1642 р.

Арман-Жан дю Плессі Рішельє народився в небагатій дворянській родині. Спочатку він хотів вступити до війська, але потім вирішив служити церкві. У 22-річному віці він став єпископом. Юнак мав неабиякі літературні здібності, здобув добру освіту, був честолюбним та енергійним. Коли йому виповнився 31 рік, Рішельє став військовим міністром. Із 1624 р. він — член Королівської ради, згодом — перший міністр Франції (голова уряду). Упродовж 18 років Рішельє фактично правив Францією за досить нерішучого короля Луї XIII. Як влучно зауважив один із сучасників кардинала, «Луї XIII лише носив корону, а Рішельє мав скіпетр».

2. Зміцнення абсолютизму за Рішельє під час правління Луї XIII. Зміцнення країни продовжив перший міністр Франції за правління короля Луї XIII (1610—1643 рр.), кардинал католицької церкви герцог **Рішельє**.

Одним зі своїх головних завдань Рішельє вважав посилення авторитету королівської влади.

Нагальною потребою, без вирішення якої Францію не можна було вважати цілісною державою під необмеженою владою короля, за переконаннями Рішельє, стала ліквідація гугенотських привілеїв на півдні країни. Війни проти гугенотів, що розпочалися в 1620 р., завершилися перемогою королівської армії. Фортеці гугенотів зруйнували. У 1629 р. з'явився «Едикт милості», за яким гугенотам дозволялося сповідувати їхню віру, але заборонялося мати гарнізони та фортеці.

Рішельє розпочав рішучу боротьбу проти старої родовитої аристократії. Усіх її представників, які не бажали коритися королівській владі, відправили у вигнання або засудили, а їхні замки зруйнували. Під загрозою смертної кари заборонили дуелі — поєдинки між дворянами. Для виконання своїх рішень на місцях Рішельє реорганізував систему управління та зробив її залежною від короля. У провінції призначалися інтенданти — королівські урядовці, які повністю відповідали за надходження податків і стан справ у провінціях. Вони призначалися на посади королем, а не купували посади, як інші чиновники. Інтенданти поступово підпорядкували весь апарат управління провінціями, послалили в них владу короля та зменшили тим самим вплив місцевої знаті.

У центральному апараті виросло значення секретарів, що призначалися королем і контролювали ті або інші питання.

Чимало зусиль Рішельє доклав для розвитку військового й торговельного флоту. У цей час у Середземному морі панував флот Іспанії, яку Франція вважала своїм противником. Франція мала там лише 12 галер. Зусиллями Рішельє ситуація змінилася. На 1635 р. французький флот у Середземному морі налічував декілька десятків суден різних видів, які мали тисячу гармат і понад 5 тис. матросів.

Зусилля з розвитку торговельного флоту обумовлювалися оголошеним Рішельє курсом на розвиток вільної торгівлі з Новим Світом і створенням там французьких колоній. Він активно сприяв заснуванню торговельних компаній (за роки його правління з'явилося 22 компанії). Сам Рішельє був головним учасником торговельної компанії «Нова Франція», яка здійснювала колонізацію Канади. За Рішельє Франція активно розбудовувала свою колоніальну імперію, вела суперництво й боротьбу проти Англії та Нідерландів за нові території.

У зовнішній політиці перший міністр робив усе, щоб піднести престиж своєї країни в європейських справах.

У 1635 р. Франція втрутилася в Тридцятилітню війну. Завдяки дипломатичному таланту Рішельє країна домоглася послаблення впливу Іспанії в Європі.

Велику увагу Рішельє приділяв також розвитку науки й культури, але вимагав від їхніх діячів підтримки своєї політики, намагаючись цим поставити їх на службу французькому абсолютизму. Він ініціював реконструкцію Сорбонни (Паризького університету) і створення Французької академії.

Головним підсумком державної діяльності Рішельє стало затвердження у Франції абсолютизму.

3. Абсолютизм за Луї XIV. Формування абсолютної монархії загалом завершилося за Луї XIV (1643—1715 рр.). Його проголосили королем Франції у п'ятирічному віці. Від його імені правила мати Анна Австрійська, а фактично — її фаворит, наступник Рішельє на посаді першого міністра кардинал Джуліо Мазаріні. Він продовжував політику Рішельє, спрямовану на зміцнення Франції та посилення королівської влади.

За Мазаріні було успішно для Франції завершено Тридцятилітню війну. Франція здобула панівне становище в тогочасній Європі. Потребуючи коштів на реалізацію своїх планів, Мазаріні запровадив нові податки, що викликало незадоволення населення та протести в різних регіонах країни.

У 1648 р., значною мірою під впливом Англійської революції, у Франції розпочалися антиурядові заворушення, що тривали до 1653 р. та вилилися в громадянську війну. Ці події увійшли в історію як **Фронда**.

Мазаріні зміг приборкати Фронду. Поразка антиурядового руху сприяла зміцненню королівської влади.

Після смерті Мазаріні Луї XIV заявив, що не збирається призначати нового першого міністра та управлятиме сам. Своєю діяльністю король довів, що він є правителем, гідним могутньої європейської держави.

Головним виконавцем волі короля, інтендантом (міністром) фінансів і фактичним головою уряду став Жан-Батіст Кольбер. Саме з його діяльністю пов'язана внутрішня політика уряду короля Луї XIV.

У сфері економіки Кольбер, як і його попередники, дотримувався політики протекціонізму. Запровадивши високі митні тарифи, він захистив французьких виробників від конкуренції з іноземними товарами. Вивезення із Франції необробленої сировини повністю заборонили.

Значні кошти щорічно виділялися на утримання, ремонт і будівництво доріг. Чимало зусиль докладалося для створення та розвитку французьких колоній.

Велика увага приділялася морській торгівлі. За підтримки держави активну діяльність розгорнули Ост-

Анна Австрійська. Художник Пітер Пауль Рубенс. 1620—1625 рр.

Анна Австрійська, донька іспанського короля Філіппа III, дружина французького короля Луї XIII, вважалася першою красунею тогочасної Європи. Проте її стосунки з чоловіком поступово погіршувалися через схильність Анни до інтриг, зрад і спроб проводити у Франції проіспанську політику. Життя Анни Австрійської та Луї XIII стало однією із сюжетних ліній славнозвісної трилогії французького письменника XIX ст. Александра Дюма «Три мушкетери», «Двадцять років по тому», «Віконт де Бражелон, або Десять років по тому».

Фронда — громадсько-політичний рух проти абсолютизму у Франції середини XVIII ст.; сукупність антиурядових заворушень, що відбувалися у Франції в 1648—1653 рр.

Кардинал Мазаріні. Художник П'єр Міньяр. 1658–1660 рр.

Луї XIV. Художник Гіацинт Ріго. 1701 р.

Із «Творів» Луї XIV

Коли працюєш для держави — працюєш на себе. Благо одного складає славу іншого. Коли перше щасливе, високо піднесене й могутнє, тоді той, хто є причиною цього щастя, набуває слави і, відповідно, має більше, ніж його підлеглі щодо нього й самих себе, користуватися всім, що є найбільш приємним у житті.

? Робота в парах. Обговоріть і визначте, як Луї XIV оцінював роль і місце короля в державі.

Індська і Вест-Індська торговельні компанії. У 1683 р. морська торгівля Франції посіла третє місце в Європі після Нідерландів та Англії. За турботу про французький військовий флот Кольбера називали його «батьком». Значно зросла кількість його суден і було запроваджено матроську повинність для служби на флоті. Завдяки реформі армії тепер вона налічувала 320 тис. воїнів і стала найсильнішою в Європі.

У подоланні зловживань у фінансовій сфері Кольбер, за свідченням сучасників, вирізнявся впертістю та суворістю аж до жорстокості. Їх викоріненням займалася Особлива судова палата. Чимало уваги Кольбер приділяв розвитку науки й мистецтва. За його сприяння з'явилися Академія написів і літератури, Королівська академія наук, Королівська академія музики та Королівська академія архітектури. За пропозицією Кольбера відкрили й забезпечили всім необхідним Паризьку обсерваторію. Він збільшив королівську бібліотеку, ботанічний сад, фінансував експедиції вчених, особливо природознавців, для вивчення нових земель.

Міцна фінансова система, надійна армія — ось те, на що перш за все спиралася королівська абсолютна влада за Луї XIV. Уся вища судова влада також належала королю. За таємним наказом Луї XIV дозволялося ув'язнити будь-кого без суду та відправити до паризької в'язниці Бастилії. Навіть відносини з католицькою церквою Луї XIV побудував на її всебічній залежності від короля. Нантський едикт у 1685 р. повністю скасували, кальвінізм заборонили, а понад 200 тис. гугенотів змусили залишити Францію.

У зовнішній політиці Луї XIV докладав чималих зусиль, щоб перешкодити Габсбургам панувати в Європі. Водночас він намагався збільшити територію своєї держави, загарбавши землі сусідів. За 54 роки самостійного правління Луї XIV Франція протягом 32 років вела війни. У 1667—1668 рр. вона завоювала іспанські Нідерланди, однак війна 1672—1678 рр. за загарбання Голландії завершилася поразкою. Причинами невдач короля в цій війні та наступних — у 1683—1684 рр. (Війна за об'єднання), 1688—

1697 рр. (Війна Аугсбурзької ліги) та 1701—1713 рр. (Війна за іспанську спадщину) — стала протидія як католицьких, так і протестантських держав його спробам підпорядкувати своїм інтересам усю Європу.

Чи погоджуєтесь ви з тим, що... Чому?

- За правління Анрі IV у Франції відновили зруйноване тривалими релігійними війнами господарство, король посилив свою владу та міжнародний авторитет країни.
- Рішельє посідає почесне місце в історії Франції. Він доклав багатьох зусиль для зростання могутності держави.
- Кольбер своєю економічною політикою сприяв посиленню Франції, проте часто вона ставала несумісною з невгамовною жагою до війн Луї XIV.

Запитання і завдання

1. Перевірте набуті знання за навчальною грою «Історична абетка». *Правила гри.* Учитель/вчителька називає букву алфавіту. Окремі учні та учениці, пари, малі групи або команди за визначений час мають скласти перелік слів, які починаються на цю букву й тісно пов'язані зі змістом теми уроку. Перемагають ті, чий список буде найдовшим.
2. Дайте оцінку діяльності короля Анрі IV. 3. Яку роль відіграв в історії Франції її перший міністр Рішельє? 4. **Колективне обговорення.** Як вплинули на розвиток Франції дії короля Луї XIV та Кольбера?
5. Покажіть на карті події, пов'язані з розвитком Франції в цей період. 6. **Робота в парах.** Продовжте роботу над укладанням синхронізованої хронологічної таблиці «Європа в Ранньомодерну добу» (с. 5). 7. Складіть таблицю «Розвиток Франції в 1594—1715 рр.».

Король, роки правління	Голова його уряду	Внутрішня політика	Зовнішня політика

8. **Робота в малих групах.** Познайтеся з інформацією з додаткових джерел про правителів і голів урядів Франції в цей період і сформулюйте обґрунтоване судження про їхню діяльність. Якими моральними цінностями, на вашу думку, керувалися французькі правителі й голови урядів країни цього періоду. Поясніть свою думку. 9. Напишіть листа від особи французя, що жив за правління Анрі IV, Луї XIII або Луї XIV (за вибором), до своєї родички в іншій країні зі спогадами про цей час. За необхідності зверніться до додаткових джерел. 10. **Робота в парах.** Анрі IV у Франції називали «добрим королем». Як, на вашу думку, можна було б назвати Луї XIII і Луї XIV? Чому?

Працюємо з хронологією

- **1629 р.** — прийняття «Едикту милості».
- **1685 р.** — заборона кальвінізму у Франції указом Луї XIV.

Жан-Батіст Кольбер. Художник Філіпп де Шампань. 1655 р.

- ? Проаналізуйте портрети історичних діячів Франції цього періоду (с. 52—55). Які риси своїх персонажів прагнули показати художники? Поясніть свою думку.

Члени Французької академії пропонують королю Луї XIV Словник Академії. Художник Жан Марієтт. Гравюра 1694 р.

§ 11. Володіння Габсбургів. Національно-визвольна війна в Нідерландах

ОПРАЦЮВАВШИ ЦЕЙ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ: про те, що сталося з володіннями Габсбургів після зречення Карла V; яким було становище Нідерландів під владою іспанських Габсбургів у XVI ст.; про причини й початок національно-визвольної боротьби в Нідерландах; яку політику проводив у Нідерландах герцог Альба та як перемогло повстання на півночі країни; про результати, значення та наслідки Національно-визвольної війни в Нідерландах.

ПРИГАДАЙТЕ: 1. Покажіть на карті територію Священної Римської імперії наприкінці правління Карла V. 2. Коли та під впливом яких подій Карл V зрікся влади? 3. Якими були особливості вчення Ж. Кальвіна? 4. Чим кальвінізм приваблював буржуазію?

? Яку роль відігравав король Іспанії Філіпп II у тогочасній Європі? Поясніть свою думку.

Фердинанд I. Художник Ганс Боксбергер дер Альтере. XVI ст.

? Проаналізуйте портрети історичних особистостей на с. 56—59. Підготуйте розповідь-презентацію про одну з них.

1. Володіння Габсбургів у другій половині XVI ст. Після зречення в 1556 р. Карла V володіння Габсбургів було поділено. Іспанія, Нідерланди та Італія відійшли до його сина Філіппа II (1556—1598 рр.), а австрійські землі та посада імператора — до брата Фердинанда I (1556—1564 рр.). Такий розподіл загалом позитивно вплинув на становище в імперії. На відміну від ревного католика Філіппа II, схильний до компромісів Фердинанд I був одним з авторів Аугсбурзького релігійного миру.

У другій половині XVI — на початку XVII ст. Фердинанду I вдалося підтримувати в імперії територіальний порядок і релігійний мир, вирішуючи конфлікти, що виникали, найчастіше без застосування сили, переважно правовими засобами.

Проте відносини між католиками, лютеранами й кальвіністами залишалися напруженими. Під впливом рішень Тридентського собору активізувалася Контрреформація. У деяких німецьких князівствах почалося переслідування католиками протестантів. До цього додавалося поступове посилення невдоволення імперськими порядками через перші прояви прагнень створити національну державу.

Філіпп II, успадкувавши трон батька та значну частину його володінь, став власником земель, які розташовувалися не лише в Європі, але й у Новому Світі. Цю ситуацію відображало тогочасне висловлювання, що він володіє «імперією, над якою ніколи не заходить сонце». Себе Філіпп II оголошував захисником католицької церкви в боротьбі з протестантизмом, ісламом та ересями. За умовами Іберійської унії 1580 р. він став королем Португалії та отримав усі її колонії. Філіпп II допомагав католицькій владі Франції перемогти гугенотів у релігійних війнах. Він намагався підкорити протестантську Англію, але зазнав поразки в боротьбі з нею на морі. Здобувши важливу перемогу біля Лепанто в 1571 р., Філіпп II захистив від турецької агресії Західне Середзем-

номор'я. Складним випробуванням для короля стала ситуація, яка склалася в Нідерландах. Унаслідок його політики там спалахнула національно-визвольна війна проти іспанського панування, яка завершилася перемогою повсталих.

2. Нідерланди під владою Іспанії в XVI ст. Із величезних володінь Іспанії досить сильно виділялися Нідерланди. У середині XVI ст. вони займали територію, на якій сьогодні розташовані Нідерланди, Бельгія, Люксембург і частина Північної Франції.

Тут не було родючих земель, корисних копалин, країна постійно потерпала від повеней. Головним її багатством стали працелюбні жителі. Вони з гордістю казали: «Бог створив небо, а ми — суходіл». Нідерландці відвойовували в моря землю, на якій створювали нові поля та будували свої поселення.

Нідерланди поділялися на 17 провінцій, які відрізнялися за рівнем розвитку. На півночі земля належала вільним селянам, які часто використовували найману робочу силу. Саме тут поступово формувалися нові, ринкові відносини. На півдні більша частина землі перебувала у власності дворян. На ній працювали вільні селяни, які виконували повинності за користування землею. Однак і на півдні Нідерландів розвивалися ринкові відносини, особливо в промисловості. Всесвітньо відомі ткацькі мануфактури Фландрії виробляли сукна, килими, шовкові вироби.

Після Великих географічних відкриттів Нідерланди опинилися на перетині нових торговельних шляхів, а Антверпен став центром світової торгівлі. Завдяки економічному зростанню Нідерланди перетворилися на найбільш населену територію тогочасної Європи.

У другій половині XV ст. Нідерланди опинилися у складі Священної Римської імперії. Ця невелика територія давала їй у чотири рази більше прибутку, ніж усі володіння в Новому Світі. Однак великі податки, що збирали з Нідерландів, ішли на фінансування війн імперії із сусідами в Європі, турками та протестантськими князями в Німеччині. Нідерландці сприймали ці війни як непотрібні або шкідливі, оскільки вони велися з їх важливими торговельними партнерами. Поширення ідей Реформації спричинило появу в країні спочатку досить значної кількості прихильників лютеранства, а потім — кальвінізму. Для боротьби з ними влада імперії поширила на Нідерланди діяльність інквізиції та видала особливі закони проти протестантів.

Переслідування владою протестантів викликали невдоволення та зростання напруженості в суспільстві.

3. Причини й початок Національно-визвольної війни в Нідерландах. Ситуація в Нідерландах, зумовлена політикою Філіппа II, який намагався перетворити їх на като-

? Чи згодні ви з тим, що іспанське володарювання заважало розвитку Нідерландів у XVI ст.? Поясніть свою думку.

Нідерланди (у перекладі — «нижні землі») — землі, розташовані в Нижньому Рейні, на Маасі, Шельді та узбережжі Північного моря.

Філіпп II. Художник Тіціан Вечелліо. 1555 р.

? Чи є правильним судження, що Національно-визвольна війна в Нідерландах була зумовлена політикою іспанського короля Філіппа II в країні? Чому?

Причини Національно-визвольної війни проти іспанського панування в Нідерландах (1566—1648 рр.)

Національна.

Політика іспанської влади в Нідерландах мала характер національних обмежень

Політична.

Ігнорування іспанською владою прав місцевого дворянства та буржуазії

Релігійна.

Жорстоке переслідування іспанською владою прихильників кальвінізму

Економічна.

Невідповідність іспанської податкової політики економічним інтересам Нідерландів

Психологічна. Ступінь і характер насильства іспанської влади викликали в нідерландському суспільстві гнів і прагнення помститися гнобителям

Штатгальтер (нім. «намісник») — посада управителя провінції в деяких країнах Європи.

Національно-визвольна війна — збройна боротьба поневолених народів за повалення чужоземного панування, ліквідацію національного й колоніального гноблення, завоювання національної незалежності.

Маргарита Пармська. Художник Антоніс Мор. 1562 р.

лицький регіон, стала нестерпною. У країні збільшилася кількість іспанських військ, а вся влада зосередилася в руках Державної ради (консульти) із прихильників іспанців. Було створено 14 нових єпископств, активізувала діяльність інквізиція, почалися переслідування еретиків. Філіпп II заборонив нідерландським купцям торгувати з Новим Світом, у 40 разів збільшив розмір мита на вовну, яку вони закуповували в Іспанії. У Нідерландах закривалися суконні мануфактури, чимало людей втрачали роботу.

У 1569 р. делегація нідерландських дворян звернулася до штатгальтера іспанського короля в Нідерландах Маргарити Пармської із проханням припинити діяльність інквізиції та скликати Генеральні штати (парламент). Один із її радників презирливо обізвав скромно одягнених дворян **гезами**, тобто жебраками. Згодом ця назва поширилася на всіх, хто боровся за визволення Нідерландів від іспанської влади. Їхньою відзнакою стали портрет Філіппа II і напис «Вірні королю до жебрацької суми» як згадка про невдале звернення та натяк на те, що іспанська влада руйнувала їхню країну. Нідерландську опозицію очолив принц Віллем Оранський.

В умовах зростання загального невдоволення владою іспанців кальвіністські проповідники рішуче засуджували католицьке «шанування ідолів», маючи на увазі ікони, і закликали людей знищувати їх.

У Нідерландах розпочалися стихійні виступи проти іспанців. Улітку 1566 р. окремі заворушення набули форми повстання проти іспанців і католицької церкви. Озброєні ремісники й селяни нищили церкви, монастирі, спалювали ікони. Протягом кількох днів серпня повстання іконоборців охопило 12 із 17 провінцій. Воно започаткувало **Національно-визвольну війну** проти іспанського панування в Нідерландах.

Налякана Маргарита Пармська погодилася піти на поступки за умови, якщо нідерландці припинять боротьбу. Проте цього не сталося. За розпорядженням Філіппа II в 1567 р. до Нідерландів було введено 10-тисячну іспанську армію на чолі з герцогом Альбою. Він почав «заспокоювати» Нідерланди мечем і вогнищем інквізиції. Було засновано Раду в справах про бунти (нідерландці назвали

її «Кривава рада»), яка мала необмежені повноваження. Майно бунтівників конфісковувалося, збільшувалися податки. Упродовж перших трьох місяців влада стратила 1,8 тис. осіб. Багато людей через переслідування залишили країну.

У березні 1569 р. герцог Альба вирішив запровадити в Нідерландах 10%-й податок із ціни будь-якого проданого товару, 5%-й — із продажу земельної власності та 1%-й — з усього рухомого й нерухомого майна.

У Нідерландах, де кожен товар проходив через кілька рук, перш ніж потрапити до споживача, це вело до повної дезорганізації економічного життя. «Краще зберегти для Бога й короля збіднілу та зруйновану державу, — казав Альба, — ніж мати її у квітучому стані для диявола та його поплічників — еретиків».

Усю країну охопило обурення. Нідерландці зрозуміли, що їм уже нічого втрачати.

4. Перемога повстання на півночі країни. Завершення війни. Населення Нідерландів розгорнуло партизанську боротьбу проти іспанців. У 1572 р. кораблі морських гезів кинули якір у порту Брілле. Разом із жителями міста вони знищили іспанський гарнізон, сформували велику морську ескадру й почали визволяти від іспанців узбережжя, не допускаючи кораблі з допомогою для іспанської армії. У лісах з'явилися загони лісових гезів. Населення активно підтримувало їх.

Повстання охопило всю північ Нідерландів. Герцог Альба зневажливо назвав ці події «бунтом селянців» і додав: «Це не варте уваги». Проте він помилився. Повстанці на півночі перемагали, витісняючи іспанців. Для керівництва повстанням було запрошено герцога Віллема Оранського. Він прийняв цю пропозицію і в 1572 р. став штатгальтером звільнених провінцій Голландія, Зеландія, Фрисландія та Утрехт.

Період 1573—1576 рр. виявився для повстанців найтяжчим. Іспанська армія нищила нідерландські міста, які підтримували повсталіх.

У 1575 р. Іспанія оголосила про своє банкрутство, після чого припинила забезпечувати платнею своїх найманців у Нідерландах, і ті вдалися до грабунків і насильства над місцевим населенням. Так, було спалено місто Антверпен, де під час пожеж загинуло та було вбито близько 8 тис. осіб. Це спонукало більшість нідерландців до об'єднання зусиль у боротьбі з іспанською армією.

Восени 1576 р. північні (кальвіністські) і південні (католицькі) провінції Нідерландів підписали угоду «Гентське примирення», проголосивши взаємну релігійну терпимість та об'єднання зусиль для спільної боротьби з іспанськими силами. Цей союз протримався три роки.

Віллем Оранський «Мовчазний». Художник Адріан Кей. 1579 р.

Фернандо Альварес де Толедо (герцог Альба). Художник Антоніс Мор. 1549 р.

Республіка — форма державного правління, за якої джерелом влади визнається народ, органи державної влади обираються на певний термін; існує поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову гілки.

Олігархія — режим, за якого влада належить невеликій, тісно згуртованій групі осіб, що є власниками засобів виробництва й можновладцями.

Український історик Р. Бутенко порівняв Національно-визвольну війну в Нідерландах і Національно-визвольну війну українського народу середини XVII ст. Він зазначає, що як Нідерланди, так і Україна мали важливе економічне значення для країн, яким вони були підпорядковані. Розвиток аграрних відносин у Нідерландах перебував у процесі поступового формування фермерських відносин. В Україні панували фільваркові господарства, а на її півдні, де створювалися козацькі зимівники, розпочався розвиток на зразок фермерських господарств.

Боротьба, що спалахнула в Нідерландах та Україні, в обох випадках була спричинена посиленням суперечностей у політичній, національно-релігійній і соціально-економічній сферах.

Війни в обох країнах були виснажливими та тривалими, велися пошуки союзників. До боротьби Нідерландів проти іспанського абсолютизму Європа поставилася загалом прихильно. Боротьба в Україні розпочалася після завершення Тридцятилітньої війни, коли Європа була виснаженою та не мала бажання бачити сильну незалежну Україну своїм сусідом.

Війна в Нідерландах перемогла лише на півночі країни. Нова держава стала однією з економічно розвинених країн Європи. Наслідки війни для України виявилися трагічними: створити незалежну державу не вдалося. Втрати від воєнних дій, голоду, епідемій, переселень, захоплення в ясір сягали 65—70% від тогочасного населення України.

У 1579 р. представники трьох провінцій, незадоволених діями агресивних кальвіністів, підписали Арраську унію та визнали владу короля Філіппа II. Пізніше до них приєдналися ще дві провінції. У відповідь на це того самого року п'ять північних кальвіністських провінцій прийняли **Утрехтську унію** й утворили союз, який започаткував створення на півночі країни незалежної держави. Із часом до нього приєдналися ще дві провінції. Унія стала правовою основою держави Сполучені провінції Нідерландів, яку за назвою найбільшої провінції називали Голландська республіка, або Голландія.

Республікою новостворена держава стала вимушено, оскільки монархи Англії та Франції, яким пропонували правити Нідерландами, не погодилися на це.

Протистояння Сполучених провінцій Нідерландів та Іспанії тривало до 1648 р. Стан війни між державами припинив Мюнстерський договір 1648 р., що був складовою Вестфальського миру, яким завершилася Тридцятилітня війна. Під іспанською владою залишилися провінції Південних Нідерландів (сучасна Бельгія).

5. Значення та наслідки Національно-визвольної війни в Нідерландах.

Унаслідок перемоги Національно-визвольної війни проти іспанського панування було досягнуто незалежності Північних Нідерландів і створено умови для розвитку тут протестантизму як ідейної основи нового суспільства. Розпочалося формування голландської та фламандської націй, які розмовляють однією мовою, але сповідують різні релігії.

Сучасні дослідники визначають форму правління, що встановилася в Голландській республіці, як **олігархічну (бюргерську) республіку**.

Перемога національно-визвольного руху в Північних Нідерландах створила сприятливі умови для розвитку капіталістичних відносин. Тут почала швидко розвиватися торгівля, сюди перевели свої мануфактури багато підприємців із півдня. Усе більшого розвитку набувало мореплавання. У середині XVII ст. флот Голландської республіки вдвічі перевищував флоти Франції та Англії разом узяті. Величезної могутності набула заснована в 1602 р. Ост-Індська торговельна компанія, яку сучасники називали «державою в державі».

Першість серед портових міст Голландської республіки здобув Амстердам, який перебрав на себе колишню роль Антверпена. Кількість його жителів на початку XVII ст. перевищувала 100 тис. осіб. Щодня в його гавані стояло близько 2 тис. кораблів із різних країн. Він перетворився на головний європейський ринок торгівлі індійськими товарами, зерном, рибою, хутром та лісом. Амстердам став також одним із європейських центрів банківської справи

завдяки виникненню в 1609 р. Амстердамського національного банку.

Південні Нідерланди певний час залишалися під владою Іспанії. Однак її панування негативно вплинуло на розвиток регіону та спричинило втечу представників фінансових, підприємницьких, інтелектуальних і культурних верств на північ.

Чи погоджуєтесь ви з тим, що... Чому?

- У другій половині XVI ст. володіння Габсбургів відігравали, як і раніше, важливу політичну роль у житті Європи.
- Національно-визвольна війна в Нідерландах стала першим випадком успішної боротьби проти іноземного панування в тогочасній Європі.
- Перемога повстанців на півночі Нідерландів зумовила появу першої республіки в Європі Раннього Нового часу — Сполучених провінцій Нідерландів.

Працюємо з хронологією

- **1566—1648 рр.** — Національно-визвольна війна в Нідерландах.
- **1579 р.** — укладення Утрехтської унії.

Запитання і завдання

1. Перевірте набуті знання за навчальною грою «Три речення». *Правила гри.* Учитель/вчителька доручає учням та ученицям передати зміст визначеного питання трьома простими реченнями. Перемагають ті, чия розповідь буде коротшою, але при цьому правильно передаватиме зміст матеріалу. Для кращого й зручнішого виявлення переможців гри можна провести в письмовій формі.
2. Яким було становище володіння Габсбургів у другій половині XVI ст.? Поясніть свою думку. 3. Визначте особливості становища Нідерландів напередодні Національно-визвольної війни. 4. Назвіть причини Національно-визвольної війни в Нідерландах і події, які її започаткували. 5. Як перемогло повстання на півночі Нідерландів і як завершилася війна? 6. Укажіть значення та наслідки Національно-визвольної війни в Нідерландах. 7. **Колективне обговорення.** Чому, на вашу думку, Іспанія, яка була однією з могутніх держав тогочасної Європи, не змогла придушити повсталі Нідерланди?
8. Покажіть на карті події, пов'язані з розгортанням Національно-визвольної війни в Нідерландах. 9. **Робота в парах.** Продовжте роботу над укладанням синхронізованої хронологічної таблиці «Європа в Ранньомодерну добу» (с. 5).
10. **Робота в малих групах.** Підготуйте розповіді про Національно-визвольну боротьбу в Нідерландах від особи нідерландського католика, нідерландського кальвініста, представника іспанської влади з відображенням у ній їхнього бачення подій. 11. **Колективне обговорення.** Які висновки можна зробити з порівняння Національно-визвольної війни в Нідерландах і Національно-визвольної боротьби українського народу середини XVII ст.?

На початку XVII ст. голландці захопили землі на східному узбережжі Північної Америки, назвали їх Новою Голландією та заснували тут місто Новий Амстердам (згодом англійці перейменували його на Новий Йорк — Нью-Йорк. Один із районів міста — Гарлем — зберіг голландську назву). У 1648 р. голландці витіснили португальців із півдня Африки й заснували там колонію Капська Земля. Упродовж XVII ст. утворилася величезна Голландська колоніальна імперія.

§ 12. Англія

ОПРАЦЮВАВШИ ЦЕЙ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ: які зміни відбулися в економіці й суспільстві Англії в XVI ст.; про перебіг Реформації в країні та процес посилення королівської влади; як виник рух пуритан; про правління королеви Єлизавети й особливості англо-шотландських відносин; як Англія підкорила Ірландію та боролася з Іспанією за панування на морі.

ПРИГАДАЙТЕ: 1. Якими були особливості розвитку Англії наприкінці XV ст.? 2. Що таке Реформація? Як поширювалися ідеї Реформації в Європі? 3. Які держави захопили найбільшу кількість колоній завдяки Великим географічним відкриттям?

? Про що свідчили зміни, які відбувалися в економіці й суспільстві Англії в XVI ст.? Пояснить свою думку.

Сільське життя в XVI ст. Мініюра Раннього Нового часу

? Як наведена ілюстрація відображає зміни в економіці й суспільстві Англії в XVI ст.?

Акціонерна компанія — колективне товариство, що об'єднує індивідуальні капітали пайовиків-акціонерів.

Аграрна революція — зміни в сільському господарстві, основним результатом яких є встановлення капіталістичних ринкових відносин.

Огороджування — примусове позбавлення селянства землі, яку землевласники потім огороджували.

1. Зміни в економіці та суспільстві. У XVI ст. Англія являла собою невелику за територією країну. Її володіння в Ірландії були незначними, Шотландія також не входила до її складу. На початку XVI ст. населення Англії становило близько 3 млн осіб, а наприкінці століття збільшилося до 4 млн (без урахування Шотландії). Це була переважно аграрна країна: у містах проживало 10—20 % населення. Земля належала лендлордам (землевласникам) і королю. Більшість селян не мала власної землі, а за користування нею сплачувала грошову ренту.

Із появою мануфактур як в Англії, так і за її межами зріс попит на вовну. Багато землевласників захопилися розведенням овець, що швидко збагатило їх.

Справжнім потрясінням для Англії стала «революція цін», унаслідок якої великі землевласники збільшили грошову ренту селян у три—сім разів. Селяни втрачали свої господарства й перетворювалися на жебраків.

Головною галуззю промисловості стало виробництво сукна. Попит на сукно спричинив поширення мануфактурного виробництва в країні.

Унаслідок Великих географічних відкриттів Англія опинилася на перехресті торговельних шляхів між Європою та Америкою. Це стало поштовхом до зростання зовнішньої торгівлі. Щоб забезпечити доставку товарів, у 70-х рр. XV ст. почали виникати перші об'єднання англійських купців. Із XVI ст. вони засновували нові капіталістичні **акціонерні компанії**. Купці об'єднували свої капітали та ставали акціонерами компанії, отримуючи прибутки відповідно до свого внеску.

Особливістю розвитку сільського господарства Англії XVI ст. став початок **аграрної революції**. Для розвитку вівчарства лендлорди перетворювали свої землі на пасовища. Збільшуючи площі пасовищ, вони привласнювали громадські землі, якими користувалися селянські громади, та огороджували їх. Цей процес отримав назву **огороджування**.

Унаслідок огороджувань в Англії з'явилися нові суспільні верстви — нові дворяни та сільські наймити. Нові дворяни отримували прибутки від розведення овець і про-

дажу вовни. Поява нових суспільних верств свідчила про формування в сільському господарстві Англії капіталістичних відносин. Гроші перетворювалися на капітал, який його власники вкладали в розвиток господарства з метою отримання прибутку.

Влада намагалася зупинити процес огороджувань. Король **Генрі VIII** (1509—1547 рр.) статутом 1516 р. заборонив перетворювати орні землі на пасовища, а статутом 1533 р. дозволив одному власнику мати не більше 2 тис. овець. Статутом 1597 р. королеви Елізабет I зруйновані селянські садиби мали відновити. Проте все було марним.

Мануфактурні підприємства та господарства нових дворян не могли забезпечити роботою позбавлених землі селян. Міста заповнили жебраки. На початку XVII ст. лише в Лондоні їх налічувалося 50 тис. осіб. Генрі VIII почав видавати закони, спрямовані проти жебрацтва. Збирати милостиню дозволялося тільки німечним і старим; тих, хто міг працювати, били батогами і зобов'язували повертатися додому. Якщо затримували вдруге — знову били та відрізали половину вуха. Кого затримували втретє — страчували як злочинця. За роки правління Генрі VIII стратили 72 тис. осіб. В історію його закони увійшли під назвою **«Криваве законодавство»**.

Король **Едвард VI** (1547—1553 рр.) посилив ці закони. Людину, яка не працювала, віддавали в рабство тому, хто на неї доніс. Якщо раб тікав, то за першу втечу йому випалювали на лобі або щоці тавро й віддавали в довічне рабство. За другу втечу ставили друге тавро, за третю — страчували.

2. Королівська Реформація. Зміцнення королівської влади. У XVI ст. Англією правила королівська династія Тюдорів. Саме за правління другого короля із цієї династії — Генрі VIII — в Англії розпочалася Реформація. В Англії вона здійснювалася «згори» — за активного втручання самого короля, і тому її називали королівською.

Приводом для проведення Реформації стала відмова Папи Климента VII дати дозвіл Генрі VIII на розірвання шлюбу з його першою дружиною — іспанською принцесою Катариною Арагонською. Тоді Генрі VIII змусив духовенство ухвалити рішення, за яким король очолив церкву в Англії. Після цього він розлучився та уклав шлюб із придворною красунею Анною Болейн. Коли Клімент VII пригрозив королю за такі дії відлученням від церкви, парламент у **1534 р.** прийняв **Акт про супрематію** (верховенство), яким оголосив про виведення англійської церкви з-під зверхності Риму й перехід її під опіку Генрі VIII.

Наступний король Едвард VI продовжував реформування церкви. Усі відправи здійснювалися англійською мовою, було спрощено церковні обряди. Прихильниками католи-

У XVI ст. швидко зростало економічне значення Лондона, який став одним із великих портів світу, центром торгівлі та фінансових операцій. Почалося формування лондонського Сіті — центральної частини міста, де зосереджувалися банківські контори та великі торговельні підприємства.

? Назвіть події, пов'язані зі здійсненням в Англії Реформації.

Генрі VIII Тюдор. Художник Ганс Гольбейн (Молодший). 1540 р.

? Уявіть себе екскурсоводом зали англійського портрета XVI ст. Проведіть екскурсію, познайомивши відвідувачів із персоналіями на картинах (с. 63, 67).

За часів Генрі VIII в Англії за рішенням парламенту закривалися всі монастирі, а їхнє майно переходило до короля (закрито 376 монастирів). Землі купували або брали в оренду нові дворяни та буржуазія для створення на них своїх господарств. Завдяки цьому реформа церкви сприяла розвитку ринкових відносин в Англії. Одночасно із цим десятки тисяч англійських ченців опинилися без притулку й каралися «кривавими» законами проти жебраків. Від усіх англійців вимагали беззаперечності визнання **англійської церкви**. За відмову від цього карали, як за державну зраду. Як і в лютеранстві, декларувався принцип спасіння людини вірою, але в Англії зберігалися два таїнства: хрещення та причастя. Богослужіння мало здійснюватися лише англійською мовою за особливим службником, затвердженим урядом. В іншому нова церква нагадувала католицьку: зберігалися шанування ікон, розкішне вбрання духовенства, органна музика, урочисті процесії.

Англійська церква — державна церква в Англії, утворена в країні в XVI ст. внаслідок Реформації. З усіх протестантських церков найближча до католицької. **Пуритани** (від латин. *purus* — чистий) — англійські протестанти, які не визнавали англійську церкву; послідовники кальвінізму в Англії в XVI—XVII ст.

? За що боролися пуритани?

цизму залишалися старі дворяни й велика кількість селянства, яке пов'язувало нову церкву з огорожуванням.

За правління королеви **Мері Тюдор** (1553—1558 рр.), яка дотримувалася католицизму, в Англії було здійснено спробу повернутися до старої, католицької віри. Королева відновила католицьку церкву, почала страчувати протестантів, за що отримала прізвисько «Кривава Мері». Однак англійська церква вже досить глибоко вкорінилася в суспільстві. Повертати землі й майно монастирям ніхто не хотів.

Після смерті Мері Тюдор корона перейшла до **Елізабет I** (1558—1603 рр.). Вона відновила англійську церкву. Проти католиків було видано суворі закони. У 1571 р. був прийнятий англійський «Символ віри» («39 статей»), у якому проголошувалися основні принципи англійської церкви.

Період правління Тюдорів в історії Англії пов'язаний із посиленням абсолютизму. Король **Генрі VII** (1484—1509 рр.) позбавив баронів можливості воювати з ним, заборонивши мати артилерію та озброєні загони. Для розгляду злочинів знаті проти держави утворили суд Зоряної палати, суд палати лордів і канцелярський суд. За правління Генрі VIII головним органом управління країною стала підпорядкована королю Таємна рада. Однак, на відміну від Франції та Іспанії, де діяльність станovo-представницьких органів фактично припинилася, в Англії важливе значення зберігав парламент. Крім цього, до особливостей англійської абсолютної монархії належали існування у графствах місцевого самоврядування та відсутність постійної армії.

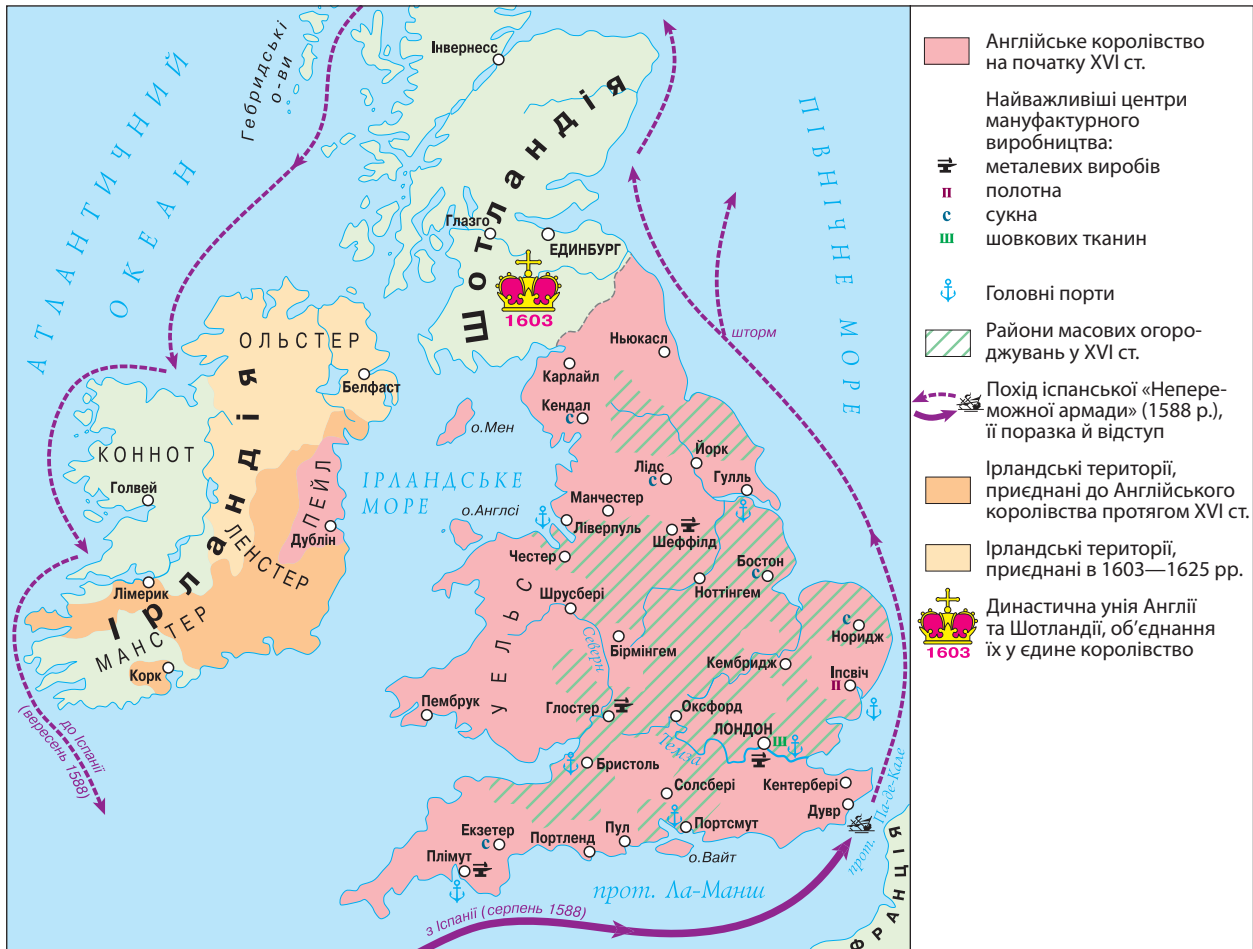
3. Виникнення руху пуритан. Серед частини невдоволеної обмеженістю Реформації буржуазії поширилися ідеї кальвінізму. Ці люди виступали за «очищення» англійської церкви від залишків католицизму. Називали їх **пуританами**. Поступово вони порвали з англійською церквою, вийшли з неї та почали створювати власні церковні громади на чолі з обраними старшинами (пресвітерами).

Пуритани сподівалися на підтримку Елізабет I, але помилилися. Королеві не сподобалися вимоги пуритан відокремити церкву від держави й підкорити королівську владу церкві, і вона почала їх переслідувати та карати.

Історія засвідчила, що королева виявилася далекозорою. У середині XVII ст. відбулася Англійська революція, яку багато істориків називають «пуританською». Саме пуритани разом з англійським парламентом виступили проти короля Карла I Стюарта й засудили його до страти.

4. Правління Елізабет I. Англо-шотландські відносини. Підкорення Ірландії. Елізабет I дотримувалася політики протекціонізму, сприяючи розвитку національного виробництва, торгівлі та торговельного флоту, надаючи привілеї торговельним компаніям, особливо Ост-Індській. Свідчен-

АНГЛІЯ в XVI — першій половині XVII ст.

ням успішного розвитку торгівлі стало відкриття Лондонської біржі.

Значними були успіхи королеви і в зовнішній політиці. Вона активізувала боротьбу за включення до складу англійських володінь сусідніх Шотландії та Ірландії.

Економічно слабка, роздerta внутрішньою боротьбою Шотландія в XVI ст. перетворилася на об'єкт загарбницьких прагнень Англії. Війна проти Англії в першій половині XVI ст. тривала впродовж кількох десятиліть. У 1542 р. шотландський король, який зазнав поразки в цій війні, помер. Корона перейшла до його новонародженої доньки **Мері Стюарт** (1542—1567 рр.). Мері відправили на виховання до Франції, де вона стала ревною католичкою. Шотландією в той час керувала мати королеви — Марі Гіз, представниця могутнього французького роду Гізів.

У середині XVI ст. в Шотландії поширилися ідеї кальвінізму. Лідером шотландської Реформації став **Джон Нокс**.

Боротьбу кальвіністів проти католицької церкви підтримувала зброєю та грошима Елізабет I.

? Чи можна вважати Елізабет I однією з видатних правителюк в історії Англії? Чому?

Біржа — місце, де здійснюються різні торговельні операції.

Мері Стюарт, за свідченням сучасників, вирізнялася чарівною красою та легковажністю, а справами державного управління не переймалася.

Елізабет, навпаки, була непривабливою, жорстокою та хитрою, але компенсувала це природним розумом, доброю освітою та неабиякою здатністю до управління державою. Мері була ревною католичкою, Елізабет — переконаною протестанткою.

Дитинство Мері було безтурботним. Корону Шотландії вона отримала з народженням, у 16 років стала королевою Франції.

Елізабет із дитячих років пізнала, що таке бути донькою людини, звинуваченої в державній зраді. Після страти матері — Анни Болейн — Елізабет опинилася у в'язниці Тауер.

Мері Стюарт була переконана, що будь-яка країна належить монарху, її не турбувало, яку саме країну вона очолила.

Елізабет вважала, що вона сама належить Англії та її народу, що, керуючи державою, виконує волю Бога. Вона не вагалася у прийнятті рішень тоді, коли це, на її думку, мало принести користь Англії.

У 1562 р. англійські пірати почали завозити до іспанських колоній в Америці рабів з Африки. Фаворит королеви пірат і мандрівник Волтер Релі в 1584 р. відкрив територію в Північній Америці та назвав її на честь незаміжньої королеви Елізабет Вірджинією (від англ. *virgin* — діва). Найвідомішим англійським піратом того часу став мореплавець Френсіс Дрейк.

Після смерті свого чоловіка, короля Франції Франциска II, Мері Стюарт повернулася до Шотландії. Боротьба кальвіністів проти католиків спалахнула з новою силою.

Мері Стюарт підтримувала католицьку церкву, установа зв'язки з англійськими дворянами-католиками, які готували змову проти Елізабет I. Натомість остання організувала проти неї виступ кальвіністів. У 1567 р. кальвіністи, очолювані графом Мюрреєм, підняли повстання. Мері Стюарт змушена була тікати й попросити притулку в Елізабет. Підступна королева надала притулок «своїй любій сестрі», ув'язнивши її в замку на довгі 20 років.

У Шотландії за підтримки англійської королеви до влади прийшли проанглійські сили. Королем Шотландії став син Мері Стюарт **Джеймс VI** (1567—1625 рр.).

У 1585 р. англійський парламент прийняв закон, за яким кожен, хто брав участь у змовах проти королеви, мав бути страчений. За цим законом королівський трибунал засудив Мері Стюарт до страти за діяльність, небезпечну для Англії та королеви. У 1587 р. вирок виконали. Джеймс VI погрожував Англії війною за страту матері, але Елізабет знайшла спосіб для його приборкання. Оскільки королева не мала дітей, вона визнала Джеймса VI спадкоємцем англійського престолу. Після смерті Елізабет I він став королем Англії під ім'ям **Джеймс I** (1603—1625 рр.), започаткувавши правління в країні династії Стюартів.

Процес підкорення Ірландії пришвидшився за Генрі VIII, який у 1541 р. оголосив себе її королем. Конфіскація земель у місцевої знаті стала головним засобом цього. Землі роздавали англійським колоністам за умови заселення їх англійцями.

У другій половині XVI ст. через політику англійців на півдні острова спалахнуло кілька повстань проти англійського панування. Всі вони завершилися поразкою, й Ірландія перетворилася на колонію Англії.

5. Боротьба проти Іспанії за панування на морі.

У XVI ст. Англія розпочала спроби проникнення в Америку. Проте на її шляху була Іспанія, яка після об'єднання з Португалією мала там величезні колонії. Боротьба Англії проти Іспанії із середини XVI ст. набула форми контрабандної торгівлі з колоніями Іспанії та нападів піратів на її порти й кораблі, що перевозили золото до Європи.

Король Іспанії Філіпп II болісно сприймав зухвалість англійської королеви. Для вторгнення в Англію він вирішив зібрати величезний флот. Проте в 1587 р. Ф. Дрейк за наказом королеви здійснив рейд до порту Кадіс — бази іспанського флоту — і знищив більшість іспанських кораблів. Іспанцям довелося знову збирати сили. У 1588 р. «Непереможна армада» (так назвав свій флот Філіпп II) вирушила до берегів Англії. Командувати англійським флотом короле-

ва доручила Ф. Дрейку. Англійські кораблі атакували «Непереможну армаду» в протоці Ла-Манш. Битва, яку назвали Гравелинською, тривала два тижні. Важкі іспанські кораблі було розбито легкими англійськими. Флот Англії не втратив жодного корабля. Для Англії ця перемога започаткувала процес її перетворення на країну — «володарку морів», а для Іспанії означала втрату нею морської переваги.

? Назвіть основні події боротьби Англії проти Іспанії за панування на морі.

Чи погоджуєтесь ви з тим, що... Чому?

- У XVI ст. економіку й суспільство Англії охопили зміни, які руйнували чимало традиційних зв'язків і відносин.
- У добу правління Тюдорів в Англії відбулася королівська Реформація та сформувався абсолютизм.
- Остання королева з династії Тюдорів — Елізабет I — сприяла перетворенню Англії на впливову європейську державу.

Запитання і завдання

1. Перевірте набуті знання за навчальною грою «Закінчіть речення». *Правила гри.* Учитель/вчителька пропонує учням та ученицям завершити речення з характеристиками подій, притаманних певному історичному явищу. Зразок речень: 1) Головною галуззю англійської промисловості в XVI ст. стало... 2) Колективне товариство, що об'єднує індивідуальні капітали пайовиків-акціонерів, — це... 3) Королівська Реформація в Англії була започаткована за правління... 4) Англійський «Символ віри» («39 статей») було прийнято за правління... 5) Англійських протестантів — послідовників кальвінізму, які не визнавали англіканську церкву, називали... 6) Морську битву 1588 р., у якій загинула іспанська «Непереможна армада», називають...
2. Які зміни в економіці й суспільстві Англії в XVI ст. ви вважаєте найважливішими? Чому? 3. Назвіть основні події з історії Англії, пов'язані з розгортанням королівської Реформації. 4. Порівняйте французький та англійський абсолютизм. 5. Чому, на вашу думку, англійці називають другу половину XVI ст. «епохою Елізабет»? Які події цього періоду ви вважаєте найважливішими? Поясніть свою думку. 6. Яку роль для розвитку Англії відіграла її боротьба проти Іспанії за панування на морі?
7. Покажіть на карті події, пов'язані з розвитком Англії в цей період. 8. **Робота в парах.** Продовжте роботу над укладанням синхронізованої хронологічної таблиці «Європа в Ранньомодерну добу» (с. 5). 9. Складіть таблицю «Внутрішня та зовнішня політика королеви Елізабет I: основні заходи та результати».
10. **Робота в парах.** Уявіть, що патріотично налаштовані англійці та іспанець у XVI ст. сперечаються про своїх правителів Елізабет I та Філіппа II. Розіграйте їхній діалог і покажіть, що сказав би кожен із них.

Працюємо з хронологією

- **1534 р.** — прийняття парламентом Англії «Акта про супрематію».
- **1588 р.** — Гравелинська битва.

Мері Стюарт. Художник Роуланд Локкі. 1600—1625 рр.

Елізабет I Тюдор. Художник Ніколас Гіллард. 1573—1575 рр.

§ 13. Англійська революція

ОПРАЦЮВАВШИ ЦЕЙ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ: якими були причини, передумови, хід і наслідки Англійської революції; про діяльність О. Кромвелля; про утвердження парламентаризму в Англії.

ПРИГАДАЙТЕ: 1. Яку роль у житті Англії відіграв парламент? 2. Коли виникло пуританство? Якими були основні погляди пуритан?

? Яка галузь господарства стала провідною в розвитку економіки Англії? Чим це було зумовлено?

Зміни в економіці позначилися на соціальній структурі англійського суспільства. Хоча воно за формою залишалося становим, у поведінці, звичаях, роді занять деяких верств суспільства відбулися значні зміни. Так, серед землевласників виокремилася нове дворянство, яке, на відміну від старого, активно займалося господарством: розводило овець, не цуралося торгівлі та організації мануфактурного виробництва. Швидко зростав прошарок найманих працівників, які працювали на мануфактурах, у копальнях, портах, на вантажних суднах.

? Чи можна стверджувати, що прагнення королів установити абсолютизм в Англії стало однією з причин революції?

1. Соціально-економічний розвиток Англії напередодні революції. Із початку XVII ст. Англія перетворилася на основного постачальника нефарбованих тканин на європейський ринок. Уже в середині XVII ст. вона забезпечувала 80% загальноєвропейського видобутку вугілля (близько 3 млн т). За перші 40 років XVII ст. подвоїлися обсяги торгівлі. Цьому сприяли торговельні компанії, які користувалися монопольним правом на торгівлю в певному регіоні. Найбільшою була Ост-Індська компанія.

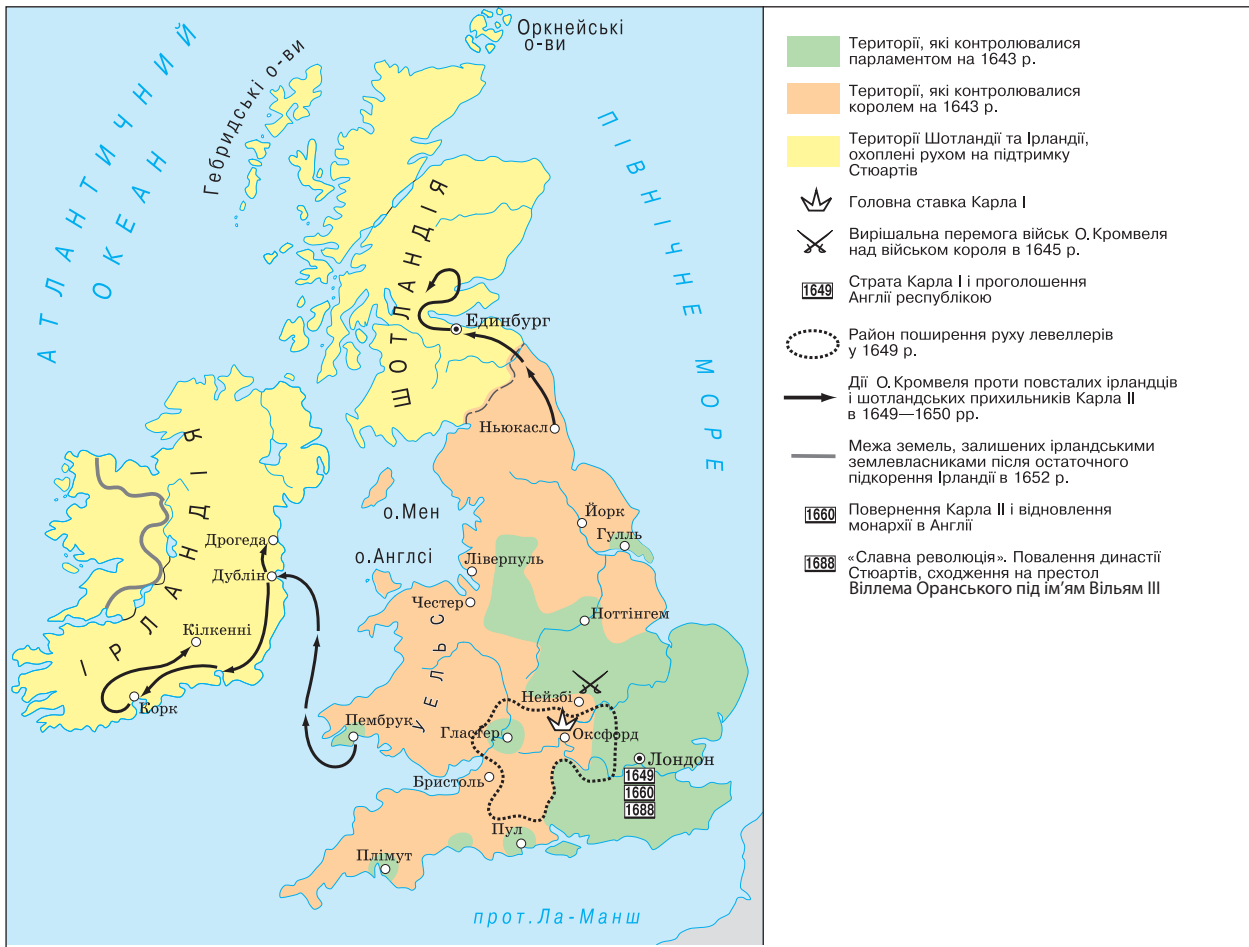
У сільському господарстві південних і центральних графств активно поширювалися ринкові відносини. Проте на півночі ще зберігалися натуральна рента (оброк) і відробіток (панщина).

2. Політичні передумови Англійської революції. Початок революції. У 1603 р. в Англії почала правити династія Стюартів. Її представники прагнули встановити в країні абсолютну монархію. Давні права парламенту вони вважали поступками з боку монархів, які можна й скасувати. А їхні симпатії до католицької церкви призводили до гострих релігійних конфліктів із протестантами та англіканською державною церквою. Таку політику започаткував син страченої Мері Стюарт Джеймс I (1603—1625 рр.).

Хоча ця політика була непопулярною, його син **Карл I** (1625—1649 рр.) її продовжував. Він потребував коштів для ведення розпочатих війн проти Іспанії та Франції. За перші три роки правління він тричі скликав і розпускав парламент: перший дав йому незначну суму, другий взагалі відмовив, а третій погоджувався надати кошти за умови, що король підпише петицію, яка відновить усі здобуті англійцями права. Отримавши кошти, Карл I проігнорував умови договору та протягом 11 років не скликав парламент. Для покриття своїх витрат він поширив на всю Англію давній корабельний податок (щитові гроші — обов'язок прибережних областей утримувати флот). Для придушення невдоволених було розширено діяльність надзвичайних судів. У країні почалася масова еміграція до Північної Америки. Занепокоєний цим Карл I заборонив її під загрозою жорстоких покарань.

Приводом до відкритого виступу проти короля стала спроба поширити в Шотландії англіканську церкву. Шот-

АНГЛІЙСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ середини XVII ст.

ландці взялися до зброї. Війна набула затяжного характеру. Карл I змушений був у **1640 р.** скликати парламент, щоб отримати згоду на збирання нових податків. Цей парламент увійшов в історію під назвою «**Довгий парламент**» (діяв до 1653 р.), оскільки його члени домоглися від короля згоди, що розійдуться тільки тоді, коли самі визнають це за потрібне. Парламент висунув королю вимоги, викладені у «Великій ремонстрації» (протесті) (1641 р.), які Карлу I довелося виконати. Надзвичайні суди й корабельний податок було скасовано. Король зобов'язувався скликати парламент не раніше, ніж через три роки.

На думку істориків, початок діяльності «Довгого парламенту» є початком Англійської революції.

3. Громадянські війни. У січні 1642 р. Карл I залишив Лондон і вирушив на північ, де мав найбільше прихильників. 22 серпня 1642 р. король оголосив війну парламенту. У країні спалахнула **перша громадянська війна (1642—1646 рр.)**. Військо короля складалося з дворян (кавалерів)

Карл I. Художник Деніел Мейтенс (Старший). 1631 р.

? Чому король програв війну парламенту?

Після поразки другої громадянської війни та ув'язнення Карла I парламент прийняв низку законів: усю землю було проголошено приватною власністю її володарів (крім селян); торговельно-промислові верстви суспільства домоглися повної свободи підприємницької діяльності та знищення монополій; землі короля, його прихильників та церкви було розпродано або роздано солдатам як плату за службу.

ІнDEPENDЕНТИ — радикальна частина прихильників кальвінізму (пуритан).

Після встановлення в Англії республіки та приходу до влади інDEPENDЕНТІВ зазнала переслідувань і секта **ЛЕВЕЛЕРІВ** («урівнювачі»). Вони стверджували: оскільки перед Богом усі рівні, то слід для всіх установити рівні права. Із цього твердження випливали їхні вимоги: встановлення загального виборчого права для чоловіків, скасування «гнилих містечок» (міста, які в минулому здобули право посилати своїх депутатів до парламенту, але згодом занепали) тощо. Левелери вважали народ джерелом влади. Свого часу вони відіграли вирішальну роль у страті короля та ліквідації палати лордів.

і прихильників англіканської церкви. Парламентське військо (отримало назву «круглоголові» за форму зачіски) складалося переважно з пуритан і прихильників парламенту. Спочатку армія парламенту зазнавала поразок, але ситуація змінилася після приходу **Олівера Кромвеля**. Він реформував армію.

Армія парламенту завдала королівським військам рішучих поразок у битвах під **Марстон-Муре** (1644 р.) і **Найзбі** (1645 р.). Король потрапив у полон і був ув'язнений.

Наприкінці 1648 р. Карл I утік із полону й розпочав **другу громадянську війну (1648—1649 рр.)**, однак знову зазнав поразки.

Хоча більшість депутатів схилилася до збереження королівської влади, О. Кромвель із відданими йому військами вступив у Лондон та усунув їх із парламенту. Також було створено суд, за рішенням якого 30 січня 1649 р. короля Карла I стратили. У парламенті було скасовано палату лордів, Англію проголошено республікою. Законодавчу владу передали «Довгому парламенту», виконавчу — Державній раді. Однак фактичним правителем країни став О. Кромвель.

4. Англійська республіка. Після проголошення республіки до влади в країні прийшли **інDEPENDЕНТИ**. На їхню думку, держава мала будуватися на тих самих засадах, що й громади віруючих, тобто на основі ідеї суспільного договору, який передбачав взаємне визнання прав та обов'язків членів колективу або громадян.

ІнDEPENDЕНТИ визнавали лише власне тлумачення Святого Письма й тому одразу розпочали репресії проти інших релігійних сект. Найбільше постраждали **дигери** («справжні урівнювачі»), які обробляли громадські землі, вважаючи, що вони не можуть бути чиеюсь власністю, а отже, є спільними. Дигери вважали, що в суспільстві всі мають працювати на спільне благо на чолі з вибраними наглядачами. У держави не має бути грошей, а за купівлю-продаж слід страчувати.

Однак О. Кромвель був переконаний, що приватна власність є невід'ємним правом кожної людини, а майнова рівність — це порушення англійських традицій.

Перемігши в громадянській війні, О. Кромвель здійснив каральні походи в Шотландію, яка визнала своїм королем Карла II, сина страченого Карла I. Наступного удару зазнала Ірландія, католики якої допомагали англійському королю в боротьбі проти парламенту. Походи в Шотландію та Ірландію започаткували майбутню англійську колоніальну імперію.

Важливим для колоніальних завоювань та першості на морях став виданий у **1651 р. навігаційний акт**, за яким усі товари, що потрапляли до Англії, могли перевозити

лише англійські судна або ж судна країни-виробника. Цей документ був спрямований проти голландців, які вели посередницьку торгівлю, і призвів до війни з Нідерландами, у якій Англія здобула перемогу.

5. Протекторат О. Кромвелю. Із моменту проголошення республіки верховна влада в країні належала «Довгому парламенту», який повністю складався з індепендентів. Другою важливою силою в державі була армія, підпорядкована особисто О. Кромвелю.

Тривале правління «Довгого парламенту» викликало обурення населення, особливо армії, яка протягом значного часу не отримувала платні. О. Кромвель розігнав «Довгий парламент» і скликав конвент (Установчі збори), до якого також входили лише індепенденти. Цей конвент назвали «парламентом святих» (через побожність депутатів). «Святі» прийняли низку важливих реформ: оголосили свободу совісті (віросповідань); запровадили цивільний шлюб, вибори священників мирянами; скасували церковну десятину; вирішили замінити стару (прецедентну) систему судочинства, що спиралася на закони різних часів, новою, що ґрунтувалася на єдиному судовому статуті (кодексі), прийнятому в 1653 р.

Проти таких реформ виступили священники, юристи, а також армія. О. Кромвель розпустив «парламент святих». За згодою армії було прийнято нову Конституцію («знаряддя управління»), яка передавала всю владу О. Кромвелю — лорду-протектору Англії, Шотландії та Ірландії, у руках якого було зосереджено більше влади, ніж у короля напередодні революції.

За новою Конституцією законодавчу владу було передано однопалатному парламенту, який складався з депутатів від найважливіших міст країни.

Новий парламент також виявив непокору. Розпустивши його, О. Кромвель переділив країну на 14 військових округів, у яких усю владу передав призначеним ним генерал-майорам. Прихильників короля було обкладено спеціальним податком. Святкування Великодня й Трійці було заборонено, як і недільні гуляння й спортивні змагання. Головними заняттями визначалися праця й молитва.

Отже, протекторат О. Кромвелю за своєю суттю був військово-релігійною диктатурою, яка трималася на авторитеті сили, пуританських уявленнях про життя та успіхах діяча в зовнішній політиці.

6. Реставрація Стюартів. «Славна революція». У 1658 р. О. Кромвель помер, залишивши своїм наступником сина Річарда. Проте той швидко перетворився на маріонетку генералів і зрештою змушений був відмовитися від звання протектора. Торгово-промислові та аристократичні

Олівер Кромвель. Художник Семюель Купер. 1656 р.

Олівер Кромвель (1599—1658) був дрібнопомісним дворянином і належав до протестантської секти індепендентів (незалежних), що виступали за повну незалежність церкви від держави, а в політичному плані обстоювали республіканську форму правління. Коли розпочалася громадянська війна, О. Кромвель за згодою парламенту за власні кошти спорядив два кавалерійські полки, до яких добирав людей зі стійкими релігійними переконаннями (індепендентів). Зразково дисципліновані, хоробрі, віддані вождю, об'єднані спільними релігійними й політичними переконаннями, полки О. Кромвелю започаткували нову парламентську армію.

Протекторат (латин. *protector* — покровитель) — форма залежності однієї держави від іншої або суспільства від якоїсь особи (або іншої держави), коли основні питання суспільно-політичного життя регулює протектор.

? Чому події 1688—1689 рр. називали «Славною революцією»?